

NAPLÓ- TÖREDÉKEK

1824–1887.

ÍRTA

B. PODMANICZKY FRIGYES

HARMADIK KÖTET.
1824 — 1887

GRILL KÁROLY

CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSE

BUDAPEST, 1888.

Franklin Társulat nyomdája.

TARTALOM.

Negyedik rész.

FÉRFI KOROM.

1850—1875. *lap*

Csendélet.....	3
Délibáb.....	21
Csákó.....	42
Et voluisse sat est.....	57
A pátens.....	80
A tüntetések korszaka.....	92
Türelem.....	109
Sub rosa.....	129
A magyar nóta.....	141
A Podmaniczky család emléke.....	149
Nehéz idők.....	183
A megpróbáltatás évei.....	200
A felhők mögül kitörő napsugár.....	223
«Hazánk».....	246
Húsz év múltán.....	286
A meredély széléig.....	294
A munka nemesít.....	310
Qui s'excuse s'accuse.....	329

FÉRFI KOROM.

1850—1875.

CSENDÉLET.

Mikor hosszas távollét és az évekig tartott mozgalmás, érdekes s meglepetésekben gazdag élet után hazaérék, s a viszontlátás s nyugalom kelyhét utolsó cseppig kiürítém, azt éreztem körülbelül, a mit azon vándor érezhet, a ki hosszasan bolyongván s végre megunván a szerte szét csapongó életmódot, visszatér könnyelműleg odahagyott tűzhelyéhez. — Azon reményben tévé azt, hogy ama megnyugvás hiánya, mely otthonát elhagyni készíteté, de a melyet feltalálni sehohsem tudott, szenvedései árán szerzett tapasztalásai révén talán felviruland számára mint teljes megnyugvás s megpihenés. szülőföldre szép határát elérve. — Alig ocsúdott azonban fel örömmámorából. s kénytelen vala belátni, mi leverő csalódás érte őt, sokat zaklátottat.

Hisz mindaz, a mi hajdan mint hiányos s tökéletlen ki nem elégité, — most a romhalmaz képét vevén fel, fájdalommal tölté el keblét s elmondatja vele költőnk ama szép szavait: múltadban nincs öröm, jövődben nincs remény!

Ezeket érezte át keblem, mikor kissé tájékozva magam, körültekinték, szemlét tartani mind a felett, a mit viszontláttam s viszonttaláltam. — Hazámat mint önálló ország hagyám el, lenyűgözött, jogaitól megfosztott és letiport provinciát láttam viszont — melynek egyes foszlányait jutalmul osztogatták azoknak, kik segédkezet nyújtottak e szegény elszigetelt, de helyét bátran megálló magyar nép kiirtására. — Egy fiatal, előre törtető, emelkedő félben levő fővárosnak mondék istenhozzádót, — egy félig kihalt tartományi városba térék vissza, melynek hogy minden utczáin fű nem nőtt, csak a rossz talajviszonyoknak vala köszönhető. — Pezsgő élénkségtől viruló társadalom kötelékeiből kelle mintegy erőszakkal kiszabadítanom magam, hogy a víg társasélet keliemeit feledve, szigorú kötelességeim teljesítése elé induljak — egy pár lézengő marodeurt találtam viszont, a ki fennhangon még csak el sem merte beszélni mit szenvedett, s a velem hasonló sorsra jutott ismerőseiről tudakozódni is alig merészkedett, attól való féltében, hogy a rendőrség reá foghatná, hogy ő «schlecht gesinnt.».

S hogy ez itt rajzolt szomorú kép után, mégis elég bátor vagyok e fejezetnek homlokára a kedélyes «Csendélet» czímet igtatni, — az abban találja magyarázatát, hogy végre is miután sem

hazánk, sem fővárosunk, sem társadalmi életünk nem létezett többé, gróf Bethlen József barátommal aszódi kis falusi lakomba vonultunk vissza, végbúcsút mondván a világnak.

Mily kedélyhangulatban valánk, leginkább kitűnik abból, ha elmondom, hogy mind ketten 26 évet alig betöltött ifjúságunk daczára, kapát s ásót ragadva s azt kitanult utászokként kezelve, — kis lakom udvarát s zöldséges kertjét fákkal s bokrokkal ültettük be. — Maradt elég időnk arra, hogy minden egyes sajátkezüleg ültetendő csemete helyét előre kiczirkalmazzuk, a szükségelt gödrök méreteit pedig a lehető legnagyobb lelkiismerettel megállapítsuk s nagy szakértelemmel kiássuk.

S lám a munka mégis megtermé gyümölcsét, — mert mire az ősz s telet felváltotta a kikelet, saját teremtményünk oly dúsgazdag hajtásnak indult, hogy lakom e néhány négyszög-ölnyi büszkén kertnek nevezett udvar segélyével annyira megszépült, hogy alig egy évvel azután reá birtam anyámat: mondana búcsút kihaló Pestünknek, s telepedne le közibénk a hajdani kasznár-lakba, — a mely felfogás az idők akkori szellemének teljesen megfelelt.

Anyámnak ez elhatározásáért nagy köszönettel tartozám, mert az akkor dívó viszonyok között a

városban csakis azért mulatok hébe-korba, hogy anyámmal lehessek. — Édes anyám, legjobb barátom s Ármin öcsém családja körében nem egyszer elfeledém mind azt, a mit lelkem szenvedett, egész odaadással élvezvén az új korszak szülte «Csendélet» kellemeit.

1851 május 3-án 10 perczzel 10 óra előtt dél előtt született Ármin öcsém legidősebb fia Elemér, a ki most «post tot discrimina rerum», az Adriaai biztosító társulatnál kárbecslő gyakornok.

Ezen családi esemény szegény anyánkat s mindnyájunkat nagyon megörvendezteté, s azon vonzalomnál fogva, mely bennem családuknak s sógor-nőm iránt élt, sok szomorú s leverő érzelmeket feledtete velem egy időre.

Anyám nálam való letelepedését megelőzőleg 1851 nyarán lerándultam Erdélybe, hová engem megelőzve Bethlen Józsi barátomnak is le kelle utaznia családi ügyei érdekében.

Nem időtöltésből kerestem fel most e szép s hajdan előttem oly kedves országot, — hanem egyedül azért, hogy a világtól teljesen elvonultan, barátom bonyhai kastélyában tölthessek néhány hetet, — a hová a viszontlátás örömeit élvezendők, többen is eljövének erdélyi barátaink kö-

zül. — Ott volt gróf Bethlen Gábor, báró Huszár Károly és Sándor. — Felkerestük a szép Keresd várát; Gernyeszeget, gróf Teleki Domokos kastélyát; Andrásfalvát, a hol a néhai magyar hadsereg egyik legvitézebb katonája, Földváry Károly, élt visszavonultan; Szent-Benedeket, a gróf Toldalagi család lakhelyét; Radnóthot, a Bethlen család egyik ősi fészket.

De mit mondjak Erdélyről, mikor már Magyarország felett kétségbeestem. — Erdély akkoron az élőhalottak sírja vala, — rom romot ért, egyik szomorú emlék a másikat idézé fel emlénkbe; a csaták zaja, a polgár háború rémjelenetei mintha most is környeznének, ezt éreztük, mikor a velünk kegyetlenül elbánt vad oláhok s kétszínű szászok között találtuk magunkat.

Csak az, a ki ez időtájt is Erdélyben járt, foghatja fel azon hosszan tartó gyűlöletet, mely a magyar keblét ama bérezés hazában, a vele egy országban lakó nemzetiségek ellen áthatá s nem ritkán igaztalan ítélet kimondására készíteté.

Az 1851-iki telet Pesten töltém anyám kedvéért. — Társas élet akkoron nem létezett; csak is kisebb összefüvetek alkalmával találkoztak az egymást évek óta nem látottak; de az akkor általában uralkodó nyomott hangulat s felette kel-

lemetlen viszonyok lehetlenné tették a kedélyek felmelegedését. — Mi reánk fiatalokra nagy hatással volt akkoron a fiatal, gyönyörűen szép s fenséges alakú Kornis Clarisse grófnő — utóbb gróf Károlyi Edéné — megjelenése. Epochális szépségnek volt mondható s mint ilyen mindent háttérbe szorított, de egyszersmind mindent meghódított, a mi környezetében mutatkozott vagy feléje közeledett; reánk különösen azért is kiváló hatást gyakorolt, mert ő mint erdélyi származású, volt az első tiszta magyar nagyúri hölgy, a kit Pesten látánk.

De kinek is lett volna kedve akkor élni, hisz a legcsekélyebb ifjúkori kicsapongást temérdek kellemetlenség árán kelle megvásárolnunk vagy megbűnhödnünk. — Az is igaz, hogy mi életreválók s világlátottak, mindenféle bosszantások segélyével busásan visszatérítettük a rendőrségnek az irántunk gyakorolt szigort.

E réven egymást érték a kölcsönös kijátszások s kisebb csetepaték, melyek nem ritkán a mi részünkre dülének el, ha más hasznot nem is hozván, mint azt, hogy nevelték népszerűségünket.

A rendőrség akkor szigorúbb, de egyszersmind ügyetlenebb volt, mint bármikor.

Egy a leégett redoute-teremben elhelyezett né-

met színházban tartott álarczos-bál alkalmával például, egyik barátom egy ott járó-keelő férfi álarczossal mókázott kissé erősen, mert nem képzelhette, hogy művelt férfi arra adja fejét, hogy álarczot öltve töltse az időt egy nyilvános táncvitalomban.

Barátom tréfájának levét én ittam meg, mert másnap a rendőrfőnök, Prottmann, magához hivatott, kijelentvén nekem, hogy ha még egyszer álarczban megjelenő tisztet insultálok, azok engem egyszerűen le fognak vágni, mint útonállót. — Hiába mondám, hogy én nem is bocsátkoztam férfi álarczczal szóba, — hiába mondám, hogy az lehetetlen, hogy egy tiszt, midőn ily baklövést követ el, a rendőrség mögé bújjon, magának elégtételt szerzendő, — mitsem használt, — Prottmann egészen önkényűleg reám fogta, hogy én valék az insultáló, s mikor azon tisztnek nevét kértem, azt kerekdeden megtagadta tőlem.

Hasonló viszonyok között bajos mulatni, — pedig fiatalok voltunk ám s szerettük a hogy épen lehetett, jól eltölteni időnket.

A reá következő vasárnap ismét álarczos bál volt. — Mi okulván a múltakon, a páholyokban helyezkedtünk el, nehogy ismét valamely álarczossal összeütközésünk támadjon. — E demon-

stratiót csakhamar észrevette a rendőrség, a mi bennünket mulattatott. — Egyik páholyból a másikba egész fennhangon beszélgeténk át, s a minket látogató női álarczosokkal a lehető legfesztelenebbül mulatánk. — Erre minden egyes páholyban megjelent egy rendőrbiztos, intvén bennünket csendre s illedelmes magaviseletre. — Ez intést Karácsonyi Gedő társunk nagyon zokon vette s azt mondá: «Ich protestire gegen solch eine Behandlung». — A rendőrbiztos erre azt válaszolá: «Was, Sie protestiren? wir werden den Herren gleich zeigen wie Sie sich zu benehmen haben». — S ezzel fordult egyet, felhivatott néhány rendőrt s páholyunkat a nőkkel egyetemben kiüríttette. — Ezt látva a közönség, pártunkra állott s éljenezni kezdte; hiába húzta Morelli zene-kara; senkisé sem tánczolt s mindannyian tódultak kifelé megbámulandók s megéljenezendők a ki-utasított úrfiakat.

A rendőrségnek feladata az volt, tisztességre s módosságra tanítani a magyarokat. — Így például 1851 szeptember havában meglehetősen sokan sereglettünk egybe Pesten, Rachelt, a nemzeti színházban vendégszereplő híres színművésznőt megtapsolandók. — Ugyan ez időtájt, nem tudom mi okból, népünnepet rendeztek a városliget-

ben. Ebéd alatt jó kedvünk kerekedvén, néhány bérkocsit rendeltünk az Európa szállodához — ez volt akkoriban ebédlő tanyánk — s ki akartunk indulni az ünnepélyre. — Ekkor jelenték nekünk, hogy az ünnepély helyére ma csak magánfogatok bocsáttatnak be. — Négy bérkocsist leszállítottunk a bakról, kialakdunk összes fogatjaikat, őket a kocsi belsejébe ültettük s mi meg kettesével a bakra ültünk, egyikünk hajtván a lovat. — Mikor kiértünk a ligetbe, a rendőrség nem akart bennünket bebocsátani a köröndbe; de a bérkocsisok váltig bizonyígtatták, hogy azok a fogatok most már magánfogatok, mert: «Die jungen Herren haben uns die Werkeln abgekauft». — Ebből nagy tusa támadt, a nép ismét mellénk állott s a vége az lett, hogy bizony mi bevonultunk a köröndbe mit «Sang und Klang», mert a kocsik kettején a lovat hajtó úrfi mellett egy-egy szép hölgy foglalt helyet, — a mi népszerűségünket tetemesen nevelte.

Ily kisszerű guerilla-háború folytonosan keletkezett, a mint Pesten mutatkozánk, nem csoda tehát, hogy végre búcsút mondvá a városi életnek, falura vonultunk vissza.

De hát a falusi élet sem volt valami gyönyörteljes, a mi Pesten a rendőrség, az volt falun a Gendarmerie.

Én tulajdonképen mióta felcseperedtem, falun nem éltem; ki-ki jöttem Pestről a forradalmat megelőzött években, hogy édes anyámat meglátogassam, öcsémmel végezzek, vagy pedig hogy kipihenjem a városi élet izgalmait, fáradalmaival s költségeit.

Falun való letelepedésem csak is most, mióta akarva nem akarva a «Csendélet» élveinek adtuk magunkat, lett véglegesen berendezve, beszerezvén mindazt, a mi egy legényháztartáshoz okvetlen szükséges.

De falun élni, szomszédságok nélkül alig lehetséges, s a mint városban a társasköröket, estélyeket, színházakat kerestem fel, — úgy most a szomszédságban lakó ismerősök felkeresése s meglátogatása képében teremték magamnak társas összeköttetéseket. — Ezeket csak azon körből választhattam, a mely a negyvenes évekből fennmaradt érintkezések nyomán megmaradt számomra. Az idők tanújele gyanánt említendő itt fel, hogy egy némely tulajdonképen velem szorosabb viszonyban állott családot felkeresni nem hittem tanácsosnak, tartván attól, hogy egy «schlecht gesinnt» forradalmár megjelenése nem is fogna

szívesen vétetni azok részéről, a kik a lezajlott események hírében állóktól úgy rettegetek, mint a tüztől. Hány úri ember, a kivel hajdan szorosabb összeköttetésben állottam, mikor esetesen a velem való találkozást ki nem kerülhette, még csak emlékével sem látszott bírni a múltaknak s hideg és kimért maradt, mintha először életünkben érintkeztünk volna egymással.

Egészen otthonosnak éreztem magam Egres-Kátán gróf Keglevich Gábor, Pétervásáron gróf Keglevich Gyula, Fóthon gróf Károlyi István és fia gróf Károlyi Sándor, Zsámbokon Beniczky Ödön, Verseghen Majthényi Ignác, Kis-Kartalton báró Podmaniczky Andor nagybátyám, Domonyban Kandó József, Romhányban Prónay József és István, és Péczelen gróf Ráday Gedeon házánál, kinek Pál fia őrnagyom, Biri leánya pedig a vidék legszebb, legkedvesebb s legünnepeltebb úri hölgye volt.

Utóbb azután tágult köröm s el-ellátogattam névnapok alkalmával Gombára Patay Józsefhez és Pándra Szilassy Györgyhöz, mindkettő a most elnémult megyei zöld asztal coripheusai.

Mind ez itt felemlített családokat «patent» név alatt ismertük egymás között, a melyek körében bátran nyíltan s őszintén beszélhattunk s nyílt tért engedhattunk érzelmeinknek.

A hányszor azonban valamely általunk még nem teljesen «patent»-nek elismert egyéniség jelent meg közöttünk, mindannyiszor elővigyázókká levénk s tartózkodókká váltunk az ismeretlen jövővel szemben.

Szilassy György, mint valódi typusa a hajdan gazdag úri táblabírónak, nyílt házat tartván, különös elnevezések révén adott kifejezést kételyeinek s aggályainak ily betolakodók irányában. — A nagyon sima salonszerűleg viselkedőket, a kik a divatnak megfelelő modorjuk által kívántak feltűnni s belé helyezkedni a kissé darabos, de eredeti s őszinte falusi viszonyok közé: Flamingónak keresztelte el. — A magába vonultságot, tudományos műveltséget, az újabb eszméssel való megbarátkozást fitogtatókat pedig: Sphinx néven illette.

Egészen természetes s érthető volt az, hogy elővigyázókká, kétkedőkké váltunk, mert feladás feladást ért; érdemet szerezni ártatlanok «bemártása» segélyével a szokott jelenségek közé tartozott, — minek következtében még falun sem élheténk nyugodalmas visszavonultságban.

Egyszer Nagy-Kátáról hazamentemben, Zsámokon áthajtván, megállít báró B...a, egy kitűnő műveltségű, általam régebben ismert, de hazán-

kát nagyon megkedvelt német eredetű úri ember. — Mindketten leszállánk a kocsiról s az út közepén találkozáva beszélgetünk, nehogy bárki hallhassa mit mondunk egymásnak. Báró B... a e szavakkal fordul felém: Siessen haza, ma éjszaka házmotozás lesz önnél, bizonyosan tudom, fel van adva.

Megköszönvén a nyert intést, csakugyan gyorsabban, mint talán különben tettem volna, hajtattam Aszód felé; mikor alkonyat táján házam elé értem, a kaput bezárva, de csendőr által őrizve találtam.

Jókorább jöttek tehát a mint B...a gondolá, okoskodtam magamban, s a csendőr által megnyitott kapu alá hajtottam.

Házam belsejében egy csendőrőrzőjárat volt elhelyezve, mely eloszolván s a kaput reánk csukván, megkezdette a házmotozást.

Mindenemet felforgatták s kikutatták; — a mint eljárásukból következtethettem, valami másfélét kerestek. Mikor kezükbe akadt a nagy címerrel ellátott, 1850 deczember 15-ről keltezett «Abschied» levelem, kétkedővé vált a káplár, mert nem is gyanította, hogy cs. kir. kiszolgált katonával van dolguk.

Néhány irományaimat elvitték, de alig egy óra leteltével visszahozták; — a mint később meg-

tudám, a fogadóban tartózkodott a detectiv, a kinek átadták volt az irományokat áttekintés kedvéért. — Útinaplóm kézírata volt, a melyet épen akkor igyekeztem végre valahára befejezni.

E házmotozások teljesen felzavarták a falusi «Csendélet»-ről idyllikus fogalmaimat, kivált miután többször ismétlődtek.

Harmadízben éjszaka éjfél után két órakerestek reám, s ekkor nem irományt, de embert kerestek nálam s egyenesen anyám szállásának tartottak.

Szegény anyám halálra való ijedelmet állott ki; nem volt szabad az ágyból megmozdulnia s szeme láttára kinyitották összes szekrényeit, azt gyanítván, hogy ezek egyikébe van elbújtatva valamely conspirátor.

Természetes, hogy ily viszonyok között nem volt szabad soha útlevel nélkül bárhová indulnunk, mert hisz lépten-nyomon igazolnunk kelle magunkat.

Egy yzben Szalbek György barátom Pestről kijöve, saját négyes fogatán hintóban ülve nagy büszkén, egy napot nálam Aszódon eltöltendő.

Mikor visszaindulandó volt, felszólított: kísérem be Pestre, egy kellemes nyári estét töltenődök a budai hegyek között, egyik kedvencz kirán-

dulási helye barátomnak. — A legszükségesebbet becsomagolván, alig tíz percz alatt felkészültem. Elérvén a kerepesi vámot, elő kelle mutatnunk útlevelünket, a mi részemről nem igen történhetett meg, mert a nagy sietségben honn feledém.

«Ein passloses Individuum» mondá a rendőr s puskát ragadva felült a bakra a kocsis mellé. — Szalpek barátom e szokatlan felvonulást felette zokon vette, azt kiáltván a bennünket megfigyelő rendőrnek: «Mit solch cinem Büchsenspanner bin ich noch niemals gefahren!» — A rendőr meg sem mukkant, hanem fegyverét égnek meresztve «meg tudta őrizni hivatalos egykedvűségét».

Az «Angol Királynő» szállodába érve rögtön csődület támadt; az öreg Bartl váltig állította azonosságomat s könyvei nyomán kész volt bebizonyítani, hogy a hányszor a városba jövök, mindig az ő fogadójában szállok. — Mitsem használt, bérkocsit hozatott a rendőr, beült mellém s Prottmannhoz hajtatott.

A hányszor ez megtörtént rajtam, pedig gyakrabban fordult elő, mindig különös érzés fogott el, mert Prottmann rendőrségi irodája ugyanazon szállásban volt, melyben hajdanában gróf Batthyány Kázmér lakott, s a melyben én annyi kellemes cs víg órát töltöttem.

Mikor Prottmann elé bocsáttatánk, a következő párbeszéd keletkezett rendőr kísérem által kezdeményezve:

— Herr Polizei-Chef, bringe passloses Individuum ein, nach Vorschrift und Schuldigkeit.

Mikor Prottmann engem megpillantott, mind a ketten elmosolyodánk, mtre ezt válaszolá alantas közegének:

— Wenn ich jeden Menschen hier zu Lande so gut kennen würde, wie dieses Individuum, brauchte wegen meiner Niemand einen Pass. — Schauns, dass weiter kommen.

Erre azután eltávozáánk, s én a rendőrnek markába öt forint borraivalót nyomva, most már magam ültem a bérkocsiba s hajtottam vissza Bartl uramhoz, a ki engem némi felháborodással várt, mert bizonyosan fizetetlen számlám lévén nála, tartott attól, hogy csakugyan bennmaradok a kóterban.

Az egész városban a futótűz gyorsaságával terjedt el elfogatásom híre; — én hét forint segélyével, mert a bérkocsit magamnak kellé fizetnem, közbeszéd tárgyává lettem, a rendőrséget pedig baklövése miatt kikaczagták s nevetségessé tették.

Egykedvűségemből c zaklatások nem igen zavartak fel, — de hazaérkezésem után kevéssel

felette lehangolólag hatottak reám azon hírek, melyek a Schleswig-Holsteinban lefolyt hadjárat alkalmából keletkeztek. — Bármennyire titkolták is a hivatalos körök, mégis nyilvánvalóvá lettek, — természetesen csak sub rosa — mindazon leverő s szomorú hírek, illetőleg események, melyek hősei az osztrák ezredekben még besorozott honvéd bajtársaim valának.

Reám annyival inkább leverőleg hatottak e hírek, mert egy részről mindennemű titkos fondorlatoknak s összeesküvés tébolynak ellensége valék. — Más részről fájlaltam azon eseményeket annál is inkább, mert a Hamburgban felmerült katonai forradalmi kitörés épen azon ezrednél, a 8-ik számú gyalog soredrednél keletkezett, melyben én is szolgáltam volt. — E meggondolatlan ifjú hév irányította kicsapongásnak az lett szomorú vége, hogy néhányat bajtársaim közül, — a mint nem is történhetett ellenség előtt másképen, — főbe kivettek. Óva intettük annak idején ez eszelős ifjakat, ne engednék magokat az igaz ösvényről letereltetni egy-egy «agent provocateur» nagy hangzású, de üres s vétkes könnyelműség fakasztotta besúgásai által. — Szavaink a pusztában hangzottak el, mert válaszul mindannyiszor azt nyerénk: a hazaáruló aristokraták így szoktak beszélni, ne hallgassatok reájuk.

Megtevőnk kötelességünket, de feladókká csak nem válhatánk s így történt azután, hogy talán épen a legártatlanabbak jutottak kelepczébe s bűnhődtek; — a valódi bűnösök a conspirator elégedettségével szemlélvén a biztos távolból jégre vitt társaik vértanúi halálát.

Hányféle ily aberratiót kelle akkor tapasztalnunk, — a nélkül hogy a legjobb akarattal is segíteni lettünk volna képesek a vesztükbe rohánónokon.

Minden igaz, őszinte intő szó árulóvá bélyegezte az illetőt, a mint az elnyomás korszakában ez rendszeren lenni szokott.

DÉLIBÁB.

Az előbbi fejezetben körvonalzott életmód és viszonyok, egyenesen s feltartóztathatlanul a nihilizmus karjai közé kell hogy tereljék azon embereket, a kik műveltségöknél fogva a mindennapi kenyéren kívül más erkölcsi, a keblet s önérzetet élesztő s fenntartó tápra is szorulnak.

Az élet nemesebb törekvéseivel való mivel sem gondolás, — czélt tévesztett életpálya, — minden a kedély frissességét emelő irány elnyomása, képezi ilyenkor azon tényezőket, a melyek segítségével a külső látszólagos nyugalom bensőleg forrongó kráterre változik át, mely azután kútforrását képezi a társadalmat, államot s közerkölcsiséget aláásó törekvéseknek s kitöréseknek.

A kinek kebeléből a hazaszeretetet, a közügyek iránti érdeklődést, az uralkodó iránti loyaltást, a közhatóságok iránti tiszteletet mintegy erővel kiölik, — vájjon merre forduljon, hová pillantson az másfelé, mint a semmiség végtelen, előtte ismeretlen s épen azért érdekes úrje felé?

Az akkori időből fennmaradt feljegyzéseim úgy

szólván mindegyike ez eszmékkal foglalkozik, mely kedély irány reám nézve annyival veszélyesebbnek volt mondható, mert családdal, mely köré törekvéseim összpontosulhattak volna nem bírtam; és mert keblem, vagy szívem, a mint nevezni akarjuk, egymást ért a fél és nagy világban szerzett keserű csalódások következtében teljesen sivárrá s a rossz benyomások számára fogékonyává vált.

Mint annyiszor, úgy most is a szülei szeretetben rejlő körülmény mentett meg az elmerüléstől, édes anyám szerény kis hajlékomat megosztván velem. Az. ő iránta bennem élő szeretet és tisztelet s az ő-személyének őrangyalként körülöttem lebegő jelenléte képezték reám nézve a «pur si muove» mentő horgonyát, melyet hogy készséggel s önömmel megragadtam, csak is a múltamból megmaradt erkölcsi alapnak s kedélyiránynak köszönhetém.

Nem a tudomány halmaza, de a romlatlan kedély s a szív melege menti meg az. embereket rendszeren a megbukástól és végelzülléstől.

Ez itt mondottak alapján láttam s éreztem át életem üresen kongó voltát s keresém a menekvés fonalát, — melyet elnézve a politikától és közügyektől az irodalom s művészet körül megkezdendő tevékenység képében véltem leginkább feltalálhatni.

Egy csekély végnek kisszerű kezdete, de mint bensőm nemesebb törekvéseit felölelő munkásság minden körülmények között becses igyekezet.

E nyomon elindulva s a szellemi haladás önfentartás parancsolta irányát tűzve ki célul, — fordulók az életem pályáján felmerült érdekes jelentekek megörökítése felé. — Hisz hová, merre fordult volna akkoron a magyar ember a mezőgazdaság terétől eltekintve, ha a nemzeti nyelv s érzelmek megmentését vagy legalább ébren tartását nem tűzi ki magának célul?

A festőművészet szerény mérvek között mozgó pártfogolására egy igen különös véletlen közbejötté által hívtam mintegy fel.

Ugyanis az egymást ért házmotozások korában, félvén attól, hogy e drága emlékemtől, ha reá akadnak megtalálnak fosztani, az 1848/9-ik évből megmaradt egyenruhámot házpadlásom egyik zugában rejtém el. — Utóbb, egy talán valamivel békésebb korszak reményében, ereklyéimet előszedvén, nagy szomorúságomra azt tapasztalám, hogy a molyok által szita módra átlyuggattatott. — Nem maradt tehát más hátra, mint azt erősen kiporoltatni s legalább minta gyanánt foszlányos alakjában megőrizni.

Egyenruhám tönkre silányítása felett kesereg-

vén s tépelődvén, merült fel bennem az a gondolat, valamely festő által örökíttetni meg a hadjáratban viselt alakjainkat.

Akkoriban Pesten csak is két művész létezett, a ki arczképek festésével foglalkozott: Barabás mester és az öreg Lieder, — Kanczi csak kisebb-szerű aquarellek előállításával foglalkozván.

De ily próbaképen megörökítendő katonai csoportok festésére hazánk akkoriban létezett legtekintélyesebb mestereinkhez nem igen bátor-kodván fordulni, felszólítám Th... volt honvéd bajtársunkat, fiatal kezdő művészt, próbálkozna meg e téren.

Igy keletkezett azután számtalan kezdetleges de nekünk kedves kép, melyek az 1848/9-ki tábor-élet, egyes a Hannover és Károlyi huszárezredek tisztjeiből alakított csoportokat örökítének meg.

Rohonczy Lipót ezredes, gróf Ráday Pál őrnagy, gróf Eszterházy István, gróf Bethlen József, báró Podmaniczky Frigyes kapitányok, gróf Almássy Dénes főhadnagy csoportosított arczképei, a különféle egyenruhák, s a mennyire a művész véleménye szerint tehető volt, még a hadjárat alatt leginkább használt háts lovaik színének betartása mellett, drága emlékül szolgáltak nekünk s barátjainknak.

A mennyire én emlékszem, Th ... fiatal művész

bajtársunk c képek segélyével szerzett pénzen indult utóbb külföldre, megkezdendő tanulmányait, melyek révén hazánk egyik legkiválóbb festőművészevé lett.

A kis képek oly nagy népszerűségnek örvendének, hogy L... olajban s nagyban folytatta azt, a mit társa aquarelleben megkezdett volt.

Ily már tekintélyes méretek szerint készült tábori képről, háromról tudok: az egyik gróf Ráday Gedeon, a másik gróf Almássy Dénes, — a harmadik végre számomra készült s általam nagy becsben tartatott. — Utóbb, mikor mindenemtől meg kelle válnom 1869-ben — gróf Károlyi Sándor mint ezredtulajdonosunk fia s bajtársam vásárolta meg tőlem e festményt hatszáz forinton, — ha emlékem nem csal, jelenleg budapesti palotájának egyik termét díszíti.

L... mesterrel évek múltán találkoztam újból, mikor arról volt a szó, ki bízássák meg az operaház nézőtere menyezetének fresco-festményeinek kivitelével.

«Utinaplómból» című munkámat, melyet az 1846 és 1847-ik évek alatt darabosan s fogyatékosán valék csak képes összeállítani, — most újból átdolgozám s az egyes fejezeteket Hunfalvy Pálnak küldém Pestre áttekintés végett. — Nagy

vala örömöm, mikor volt nevelőm a két első fejezet feletti megelégedését adá tudtomra, — mely helyeslő ítélet által serkentve s semmi által nem zavarva, ezen első munkám 1853 nyarán láthatott végre napvilágot, a mely esemény büszkeséggel töltött el.

Ez volt egyszersmind első keresetem, a minek emlékéül Emich kiadómtól nem készpénzben, de általam választott könyvekben vevém ki tiszteletdíjamat. — Ez első szerény kezdet vetette meg alapját könyvtáramnak, mely most Prónay József fiainak képezvén tulajdonát, általam folytonosan gyarapíttatik, a nálam helyt nem találó érdeme-sebb munkákat nekiek engedvén át.

Ugyancsak 1853 április havában végzém be első regényemet «A fekete domino» cím alatt, s ez néhány hóval a kézirat bevégezése után szinte megjelent, — e megfizetett munkásság önérzete-met tetemesen emelte s elégedetté tön. — Regé-nyemnek kéziratát kétszáz forinton adtam el.

Daczára e visszavonult életmódomnak, figye-lemmel kísértem a világban, de különösen a Pest városában történőket, — a miről naplóm tarka színezetű jegyzékei bőven tanúskodnak.

1852 márczius 14-én volt Pesten a Lloyd teremben a lezajlott események után az első nagy

hangverseny, melyet velem együtt mint zenekedvelők s értők Prónay József és István is meglátogattak.

E hangverseny alkalmával ismerkedtem meg a magyar csalogánynyal Hollósy Cornéliával — Nellinek hívtuk rendesen, — s igen kellemesen töltém vele az időt; annyi bizonyos, hogy ő sokkal maradandóbb s lélekemelőbb benyomást gyakorolt reám, mint maga a hangverseny.

Ez időtájt a következők olvashatók naplómban:
«1852 márczius 22-én énekelt Hollósy Cornélia Ilka — Doppler operája — szerepében utolsó ízben a nemzeti színházban.

Legközelebb távozik Varsóba. — Nehéz szívvel búcsúztunk el e kedves művésznőtől, kinek a nemzeti színház közönsége annyi élvezetes estét köszönhet. — Kevesen gondolják meg s érzik azt át, mi sokat s kipótolhatlant veszít a nemzeti színház Hollósy Cornélia által, — pedig a nemzeti színházon ejtett seb érzékenyen érinti a hazafiasán gondolkozókat, mert hisz. ez egyedül még létező magyar szellemű intézetünk.

Gróf Almássy György, Hollósy Cornéliának régtől fogva hó tisztelője, ez alkalommal rendkívüli szépségű koszorúval kedveskedett a búcsúzó művésznőnek. — Én valék oly szerencsés, barátom

megbízásából a szalagokra a következő feliratot illeszteni: Pesti Emlék. — 1852 márczius 22-ke. — Hazánk legdicsebb énekművésznőjének búcsúfel-lépése alkalmából. — A viszontlátás reménye, egyedüli vigaszunk.»

1852-ben a nagyhetet Aszódon töltöttük öcsém családjánál; ott valának Boronkay Rudolf, Beniczky Ferencz, gróf Keglevich Béla, Prónay József, Prónay István. — Április y-én nagypéntek bojtos nap lévén, szokás szerint igen későn ebédelénk. — Épen gyülekezés közben elsötétült az ég s erős havazás vette kezdetét. — Alig egy két-órai havazás után két villámcsapás riasztá fel a társaságot. — Az első villámcsapás Dobay jó módú gazda, a második Herncsár fuvarosgazda házát borítá lángokba. — A társaság eloszolván, oltani sietett, de kevés eredménnyel, mert mindkét lakház porig leégett.

Ezen egészen különös s talán még soha elő nem fordult természeti tüneményt a nép az isten büntetésének mondotta, mert Dobay nagypén-teken, a protestánsok e legnagyobb ünnepén a helyett hogy az úrvacsorával élt volna, kiment szántani; Herncsár pedig reá vétette magát gróf Keglevich Béla reábeszélései következtében arra, hogy őt gyors fuvarral Pestre szállítsa.

«1852 április 13-án léptek fel a nemzeti színházban a Kobler testvérek, ballettünk első alapját vetvén még. — Április 14-én adták Verdi operáját «A két Foscari» — a melyben Ressler lépett fel először meglehetősen tetszést aratván. — Ez előadást megtisztelte jelenlétével a közkedveltségű Hildegarde főhercegné.

1832 április 12-én volt az első cercle a budai királyi palotában Hildegarde főhercegnénél. — Jelen volt a főúri körökből 38 delnő s ugyanannyi férfi.»

«Legjobb cigánya most Magyarországnak, Boka Károly után a ki folyvást Debreczenben időzik, a pesti Patikarius Ferkó. — Rendkívül megszerettem e geniális zenészt, a kinek hegedűje valóban sír, mikor abból búskomoly hangjait ki tudja csalni. — Igaz az is, hogy egészen olyan időket élünk, mikor a cigányzene képezi lehangolt kedélyünk utolsó menedékét. — Most már a cigányokat Pestről nagy költségen kihozatják falura is; — így például 1832 május i-én Péczelen gróf Ráday Pálnak Wartensleben Klári grófnővel való menyegzője alkalmával ott díszeskedett Patikarius Ferkó, fitogtatván az ujjait díszítő gyémántos gyűrűit. — Az ebéd alkalmával jelen valának az atyafiság részéről: a Tisza, gróf Teleki, báró Ra-

dák, gróf Wartensleben családok, — gróf Almássy György mint tanú hozta át Farkasdról szép négy pejlován az új házassokat.»

«E menyegzőre hivatalos lévén s tartván a grófi kastély istállóinak túlzásúfoltságától, a nagypénteken szerencsétlenül járt Herncsár Jóska gyors fogatán vittem magam Péczelre. — Mikor Besnyőről bekanyarodtunk Isaszcg felé s elértük a szellőkön túl a «szárítót», a hol az isaszegi csata alkalmával Aulich á tempó érkezvén Szent-László felől, az oldalba támadt Damjanich hadtestét támogatván, a csata szerencsés kimenetelét biztosította, — kocsisom mind nyughatatlanabb lón s hátra-hátra tekintett.

— Mi baj Jóska? — kérdém tőle.

Mire ő titokteljesen, mintha attól tartana, hogy valaki hallhatná s őt elárulhatná, ezt súgja nekem hátra fordulva halk hangon:

— Itt volt a nagy lakzi, — s ostort bontván oly gyorsasággal száguldott át a völgyön, mintha az e csatatéren elhullott vitézek lelke szállott volna beléje.

Ezen alig figyelemre méltó észrevétele e közönséges paraszt fuvarosnak, váltig bizonyítja, mennyire át volt hatva a nép a hadjárat alatt törtétek emlékétől. Hát még azok, a kik e nagy napok s

események alatt személyes jelenléteikkel illusztrálták történelmünk amaz emlékezetes lapjait?»

«Ő Felsége 1852-ik év június 5-én jött le első ízben Pestre, mint uralkodó, mert főherczeg korában ő igtatta volt be István főherczeget a nádori méltóságba. — Fogadása s az ez alkalommal lefolyt ünnepélyek fényesek s jól sikerültek voltak; sokan azonban, a mint hallom, melegebb fogadtatásra számítottak Ő Felsége részéről. — A felmelegedésnek is vannak bizonyos feltételei, melyek azok után, a mik történtek, gyorsan nem valószínűk.»

«Augustus hava első napjaiban keletkezett híre annak, hogy Napóleon rövid időn ki fog kiáltatni Franciaország császárává, — a mely esemény bekövetkezhetése rendkívül foglalkoztatja a politikusokat, mert azt tartják, hogy ő csakis úgy fog megállhatni ama polczon, ha az elnyomott nemzetek között keres és talál szövetségeseket. — Vájjon egy parvenu támogatása nem varázsolandja-e át parvenukké azokat is, a kik «sub umbraalarum» cseperednek fel?»

Egészségi állapotomban nagy fordulat állott be ez idő tájt. — Az évekig tartott mozgékony edző táborozást, csendes visszavonultság s a múlthoz

képezt egyhangú s poshadt vérkeringést eredményező életmód váltá fel. Szokásaim azonban a régiék maradtak: étel s ital dolgában nem bírván alkalmazkodni az új viszonyokhoz. — Ennek következtében egy huzamosan tartó, vértódulásoktól kísért betegeskedésen mentem át, — a mely friss s egyformán víg s nyílt kedélyemet felette lehangoló. — A betegeskedést nehéz megszokni.

Csak hónapok múltán valók képes egy falun véghezvitt hideg vízgyógymód s a sanyarúságig egyszerű életszabályok mellett egészségemet ismét helyreállítani, s az egyensúlyt a kedély s ész között némileg helyre hozni. — Akkor hagytam fel az égettbor, fekete kávé és vörös bor addig túl a rendén mértékletlen élvezetével.

Az 1852-ik évi hosszan tartó aszály is felette lehangolólag hatott kedélyemre; soha életemben annyira meg nem untam a napvilágot s tiszta eget, mint az 1852. és 1863. években.

Egy kis borulat, a vérkeringést szabályozó jó eső vagy vihar oly jót tett volna lelkemnek s testemnek, — de mindennek hónapokon át még csak reménye sem mutatkozott.

Pedig alig emlékszem arra, hogy valamikor kellemesebben vagyis visszavonultabban s kedélyesebben töltöttem volna napjaimat, mint épen azon évek alatt, melyeket anyám nálam töltött.

Édes anyám nagy örömeire 1853 évi január 5-én második unokája született Béla néven, kinek én lettem keresztapjává, emez esemény révén a családi kötelék ismét szorosabbra fűződött, s a nagyanyának élte alkonyát unokáinak dédelgetése szépíté s eleveníté fel új életre.

Az 1853-ik tél folytán, nyílt alkalmam először életemben egy provinciális városban rendezett tánczvigalomban részt vehetni. — A Vácz környékén lakó nemes urak meghívtak engem is január 19-én a Zöldfa fogadóban rendezett báljokra. — Mulatni még soha sem mentem Váczra; követet választani, csatát vívni, ezek valának azon alkalmak, melyek engem eddigelé több ízben Pestmegye Rómájába csaltak.

Meg valék lepve az ott egybegyűlt társaság szépsége s kedvessége által, — mely váratlan jó esély következtében egyikét töltém ott az akkor általában lehetséges kellemes estélyeknek.

A nők közül különösen feltűntek s szemembe ötlöttek: Gyurcsányi Gabriella, Huszár Matild, Almássy Mimi, Benciczky Nina, a két Bencsik nővér.

Van ezek között néhány, a kivel azóta találkoztam ugyan, de csak egy, a kivel közelebbi ismeretségbe léptem; — legtöbbjét azonban ez akkor

vígan mulató fiatal hölgykoszorúnak soha többé viszontláthatni alkalmam nem nyílt.

Az akkor létezett társadalmi művelődési fogalmak megítélését illetőleg, talán nem érdek nélküli, ha ide igtatom azon nézetemet, illetőleg ítéletemet, melyet naplómban e hölgyek egyikéről vagy másikáról megörökítve találok.

Az egyikről az van feljegyezve: Kissé szikár, nyúlánk, szép termetű szőke hölgy, a tulajdonképeni testi szépséget teljesen nélkülöző, — de feltűnő ízléses egyszerű öltözéke, művelt élénk társalgása s nemes magatartása által vonzó alak, a kiben teljes mértékben megvan az, a mit még oly sok férfiban is nélkülözünk: a gentlemanlike jelleg.

Egy másikról ezeket mondom; Barna kökényszemű csinos kis leányka, rendkívül coquette, öltözéke gazdag, de túlhalmozott, a finom ízlést nélkülöző; — sokat fecseg, de keveset beszél s minduntalan, mert bálban van s ezt chiquenek tartja, emlegeti a «czepperli» polkát.

Egy harmadikról végre e néhány szó van mondva: Nem szép, de egész valója műveltségre vall, s azt tükrözi vissza a mit e kifejezés: «ladylike» alatt értünk.

E megjegyzéseimen látszik, hogy már akkor regényírással kezdék foglalkozni, melynek alapját s kiindulási pontját szerintem a nő jellemének s

jellegének ismerete s helyes felfogása képezi; tanulni s tanulmányozni e két főteendő, mint tengely körül forog minden komolyan vett foglalkozásunk.

1853-ik évi február 20-ról Aszódon keltezve, a következőket találom feljegyezve naplómban:

«Február 18-án Bécsben Ő Felségét, midőn a bástyán Latour tábornok kíséretében sétált volna, egy fiatal suhancz orgyilkossági szándékból nyakszírtén szúrta; az ejtett seb nem veszélyes ugyan, de az ily őrjöngő gaztette csak is szomorú következményekkel járhat hazánkra nézve. — Az orgyilkos neve Libényi, székesfehérvári eredetű, foglalkozására nézve szabólegény.

Pesten erős őrjáratok czirkálnak, a mennyiben talán tartottak attól, hogy e lesújtó események nálunk némi visszhangja keletkezhetnék.

A török kérdés nem halad megoldása felé; s daczára annak, hogy Montenegró le van győzve, Leiningen még eddigelé nem vitt ki semmit. — Adja Isten, hogy háborúba ne keveredjünk, mert ez sokat zaklatott hazánkra nézve egy új, megmérhetlen következményekkel járó csapás volna.

Ily viszonyok között bizonyos vagyok a felől, hogy egy külföldre szóló útlevel engedményezése iránt beadott kérvényem újból tagadó válaszban

fog részesíthetni. — Pedig nem mulatni, vagy politikával foglalkozni vágyom a külföldre, csak Jósika Miklós sógoromat s Júlia nővéremet szeretném viszontlátni. — Azóta, hogy 1849-ik évi augusztus havában Békés-Gyulán orosz fogoly koromban Júlia felkeresett, nem találkoztam vele többé.»

A háború akkor ki lett kerülve, aggályaim nem teljesedtek s mégis nekem még évekig kelle sóvárognom az annyira áhítozott útlevel után. — Pedig közbe jövének a legközelebbi időben oly események is, melyek az intéző körökre lecsillapítólag lettek volna talán képesek hatni. — így például naplómban egy helyen ezeket találni feljegyezve:

«1853-ik év szeptember 15-én hozták Pestre, s vitetett innen Budára nagy ünnepélyességgel, az Orsóvá közelében megtalált szent korona. — A mint hallom, most Bécsbe fog vitetni s utóbb visszakerülend Budára szokott helyére.

Rég nem tapasztaltam, hogy egy esemény oly különféle jellegű benyomást gyakorolt volna a közönségre. — Vannak, a kik örülnek a magyar királyság ez alkotmányos jelképének viszont látásán. — és ismét vannak, a kik kétkednek annak lehető üdvös következésein, mások pedig árulásról beszélnek s átkozódnak.

Én őszintén bevallom, nagyon megörültem ereklyénk régi házába való bevonulásán, mert azt tartom, hogy a mi századok óta közjogilag szentesített viszonyaink között a szent korona egészen más fogalmat képvisel, mint más országokban, a hol üres hagyományos dísznél egyébnek alig mondható. — S végre is azt olvasom ki történelmünkől, hogy Magyarország legszomorúbb, legzsiláltabb korszaka mindig az volt, mikor a korona elrejtve vagy elragadva előlünk lappangott s feltehető vagy igénybe vehető nem vala.»

1855-ik évi márczius 10-én, midőn Prónay Józseffel Pestről, a hol néhány végzendőink érdekében találkozunk kelle, kijöttem Aszódra, anyámat nehéz betegnek találtam; egy általa évek óta titkolt női baj erőt vett rajta s valószínűleg már elkésve kényszerítő szegényt, hogy okszerű gyógymódnak vesse magát alá.

Kedélyesen berendezett életmódom ez általam nem is gyanított veszély felmerülése képében erősen megingott, s nekem akarva nem akarva szembe kelle szállanom azon eshetőséggel, hogy állandósítottnak vélt boldogságom nem egyéb «déliabá»-szerű szemfényvesztésnél.

A kikelet s szebb napok beálltával édes anyám egészségi állapota is jobbra fordult, úgy annyira,

hogy mire május első napjaiban anyám nővére Rex grófnő leányával, fiával s menyjével — egy a balti tartományokból származó fiatal orosz nő — Szászországból eljőve látogatásunkra, édes anyám teljesen felüdült, mindnyájunk nagy örömére és megnyugvására.

E látogatás közben a legkülönfélébb véleményeket volt szerencsénk hallani külhoni atyánkfia! részéről. — Az öreg Rex grófnő, harmincz évvel ez előtt már egyszer járván Magyarországon, csodálkozott a felett, mint lehetünk mi «nyughatatlan magyarok» a mint mondá, elégedetlenek, — hisz 30 év óta — így szóla hozzánk — oly üdvös változáson ment át e szép ország, hogy bízvást megnyugodhatnátok mind abban, a mi történt. — Más részről menyje, az 1870-iki német-francia hadjárat következtében elhalt ifjú gróf Rex Sándor neje, mint oroszországi német nő mindig nekünk magyaroknak fogta pártját, azt állítván, hogy nemzetiség és vallás dolgában is, ha így tart a világ folyása, a magyarok épen oda fognak jutni, mint az oroszok által elnyomott, pedig műveltségre s vagyonszágra nézve az oroszoknál sokkal felébb álló balti tartományok jártak.

E kellemes családi körben töltött néhány hét volt utolsó csillogása szegény anyám életének.

Mire a késő tavaszt felválté a nyár, betegeske-

dése megújult s oly mérveket öltött, melyek kétségbeeséssel tölték el keblemet.

A vérvesztés következtében vízi betegség jelei mutatkoznak, mely betegség rohamosan fejlőd-
vén, minden csak képzelhető gyökeres javulási reménytől megfosztott bennünket.

Az egész nyarat remegés között töltém el s palástolandó aggályaimat a szokottnál gyakrabban rándultam be Pestre vagy a szomszédba látogatóba, de mindig csak egy-két napra, — mert készen kelle lennem minden perczen a legvégsőre.

Ez aggályos napjaim közben ért az egyedüli nyerevény szerencse, melylyel valaha élelemben dicsekedhettem. — Június hava első hetében a Medard-nap táján tartandó lóversenyre rándulván be Pestre, ott a versenytéren Kinski gróf Remorce nevű angol telivér lovát nyertem meg egy 15 forinton vásárolt sorsjeggyel. — Nyerevényemet ott a helyszínén adtam el gróf Andrássy Aladárnak 900 forinton, s édes anyámnak egy szép ajándékot vásárolván, siettem vissza Aszódra.

A szerencsés véletlen elbeszélése s a meglepetésül szánt ajándék átnyújtása csalta az utolsó mosolyt anyám arczára.

Azontúl élete nem volt egyéb kínok lánczola-

tánál, melyekkel, mindig magánál lévén s türelmesen szenvedvén, bátran s el nem csüggedve szállott szembe.

Reám nézve iszonyúan leverő vala azon öntudat, hogy szülőmtől rövid idő alatt el kellend válnom, — mintha létem alapját veszítendném el, — olyszerű érzés fogott el, a hányszor c most már kikerülhetlen végkifejléssel szembecsíttetém.

Az utolsó orvos, a kit segítségül hívtam anyám halálos ágyához, honvéd bajtársam s főtörzsorvosunk Lumniczer Sándor vala. — Vigaszteljes s csillapító szavaknál egyebet ily viszonyok között még a legjobb baráttól sem várhattam s remélhettem.

1853-ik évi augusztus 23-án délután félhat órakor múlt ki édes anyám, miután először cselédjeitől — a kik imádták őt — azután pedig tőlünk, élőszóval, nyílt észszel s kedélylyel elbúcsúzott volna.

Halálos ágyát körül állották Elisa nővérem Majthényi Péterné, Ármin öcsém nejével Keglevich Emmi grófnővel s én. — Unokája összesen 9 maradt, öcsémnek két fia, Elisa nővéremnek pedig két fia és öt leánya.

Naplómba e szavak jegyezvék e szomorú eseményről: «Szegény anyám halála képében utolsó

családi kötelékem megszakadt, magamra maradtam, s ezentúl, miután már nem lesz a ki rajtam segítsen, magamnak kellend magamon és másokon is segítenem.» — Mennyire bételjesedett előérzetem!

CSÁKÓ.

Gyakran kellemetlen érzés fog el, ha tapasztaljuk, mi keveset törődnek a gyermekek szülei halálával, sőt az elvégre elnyert önállóságon örvendő, köny helyett mosolylyal üdvözlik a család fő elenyésztét.

A mily ellenszenves befolyással van az ily jelen-ség a megfigyelőre, épen oly természetesnek kell azt tartanunk ott, a hol úgy mint nálunk legtöb-bnyire lenni szokott, — a szüle nem tekintve a fiatalok felserdültét, érésnek induló korát és mind inkább szaporodó igényeit, élte utolsó perczéig ragaszkodik a szülei hatalom minden lehető attri-bútumaihoz.

A függésben való tartás, miben anyyi szülének nagy öröme telik, ilyenkor rendesen megboszulja magát, — mert elidegeníti a szárnyra kapó ifjakat a szülei háztól, a családi tűzhelytől, — és elége-detlenséget, benső forrongást s a kedélynek el-fásulását eredményezi. — S végre is ily helyzet-ben azután, a mit az ifjú atyjától vagy anyjától

nem nyerhet el, azt felkeresi ott, a hol azzal legszívélyesebben s készségesebben megkínálják.

Én részemről hála az égnek ezzel egészen ellenkező helyzetbe juték édes anyám halála következtében, — mert ő benne mindenemet elveszítém; tanácsadómat, őrangyalomat s azon delejes erőt, mely megszeretnünk tanítja a családi életet, azaz megkedvelteti velünk azon perczeket, melyek rövid tartama közben a hosszan tartott szenvedést is csakhamar feledni vagyunk képesek.

Új életre ébredtem most; magamnak kelle ezentúlra minden egyes tetteimnek esélyeit latolgatnom, — mert nem volt többé a ki intett, óvatosságra tanítson s a «recte tueri» útjáról letérnem ne engedjen.

A hányszor visszatekintek múltam e fentebb jelzett szakába, mindannyiszor lelkem mélyéből köszönetét mondok báró Wenkheim Béla emlékének, a miért ő a csákói vadász-egyletet megteremté. — Csakis ennek segélyével tette lehetővé azt, hogy az 1848 óta szerte szét bolyongó, ugyanazon társadalmi réteghez tartozók érintkezési pontot s alkalmat találjanak, melynek igénybe vétele révén, egy férfias, a testet edző, s a lelket elevenítő időtöltés mellett, egymással érintkezhetünk, a világtól teljes elvonultságban a nélkül,

hogy bármi policziális, közigazgatási vagy felsőbb helyről kívánatosnak jelzett megfigyelésnek lettünk volna alávetve.

Társulatunk annyira minden veszélyes jelleget nélkülöző s teljesen neutrális állású volt, hogy az évente oda gyakrabban bekopogtató csendőr-őrjárat sem talált semmi kifogásra méltót, — hanem jól lakva s felöntve a garatra ballagott odább.

Reám nézve különösen kedves emlékű a csákói vadász-tanya, mert az engem ért csapás után ott üdült fel ismét kedélyem; s mert úgyszólván mindazok, a kikkel e kellemes napokat leélém az alföldi síkság ez elvonult helyén, utóbb az élet komolyabb perczeiben ugyanazon egyetértéstől s fennkölt lélektől valának áthatva, mint hajdan az orosházi gyepen egymást érő emlékezetes futamaink közben.

Ebédjeink alatt toastírozni tilos volt; — mi okból is éltették volna mi egymást? — De meg volt engedve, ha valamelyikünknek valami mondani valója volt, «conversálni» — egy pohár jó bor szörpölgetése mellett. — Miután én valék a «conversációk» egyik fő előmozdítója s fenntartója — utóbb egy regényemben «Az alföldi vadászok tanyája» cím alatt örökítem meg az ott «conversálás» közben nyilvánult kedélyvilágot.

A csákói vadásztársulat létesülése báró Wenkheim Béla erélyességének, s gróf Batthyány László páratlan áldozatkészségének volt tulajdonítható. — A csákói pusztá ugyanis gróf Batthyány László tulajdonát képezte, — bérlője Geiszt Gáspár, egy kiváló szorgalmú, szívességű s életrevaló «farmer», a ki utóbb évek múltán szorgalma s erélyességének jutalmául oly szerencsés viszonyok közé jutott, hogy magát a csákói pusztát örök áron meg is szerezhette.

A társulat törzstagjai a következők valának:

Almássy Dénes gróf, Almássy György gróf, Almássy Kálmán gróf, Almássy Zsigmond, Andrassy Aladár gróf, Batthyány István gróf, Batthyány László gróf, Bethlen József gróf, Bolza István gróf, Csekonicz János, Csernovics Arzén, Döry Lajos, Döry Lajos báró, Festetics Géza gróf, Hunyady János gróf, Inkey Zsigmond, Kárász Imre, Károlyi György gróf, Károlyi Sándor gróf, Károlyi Gyula gróf, Keglevich Béla gróf, Mitrowszky Vladimir gróf, Orczy Béla báró, Orczy Andor báró, Podmaniczky Frigyes báró, Prónay József, Rudnyánszky Iván báró, Szalbek György, Szápáry Antal gróf, Szápáry Gyula gróf, Szápáry István gróf, Simonyi Lajos báró, Tisza Kálmán, Tisza Lajos, Tomcsányi József, Tomcsányi Károly, Wenkheim Béla báró, Wenkheim László

báró, Wenkheim Viktor báró, Zichy Aladár gróf, Zichy Pál gróf.

A régi tiszti lak, most bérlő-lak mellé díszes egyemeletes vadászkastély épült, melyben a nagy ebédlőn s társalgón kívül körülbelül 40 vadász talált elhelyezést. — A hajdani birka-aklok átváltoztatván lóistállókká, azokban évente a vadászidény alatt október 15-étől december 15-éig 140—150 vadászló vala elhelyezve. — A vadászkastély közelében levő akáczerdőben Hesp Róbert falkavezető s a két falka számára csinos cottage-ízlésű lakház tágas, kényelmes, a szükségességekkel ellátott kopóól épült.

Így berendezve s egy jó szakácsot s gazdaasszonyt fogadva, a kik a házfelügyelő kormánya alatt ellátásunkról gondoskodtak, — indult meg a társulat működése, a mely 1851-től egészen 1860-ig az ott tanyázók nagy megelégedésére s folytonos érdeklődésétől kísérvé tíz évig tartott.

Délelőtt 11 órakor volt a közös villásreggeli, mely időpontig mindenki szobájában időzött; 12 órakor délben indulás, négyszer hetenként a kopászatra, kétszer hetenként pedig agarászatra; este 6 órakor közebed, — azután pedig kártyajáték, ivás, olvasás vagy társalgás; politizálni nem volt szabad; a hazardjáték tilos volt; a whist és

tarok társasjátékot két krajczárnál magasabban játszani nem volt illő.

A kopászatot és agarászatot vallám mindenkor legkedvesebb sportomnak, — mert ezen időtöltés, elnézve az egészségre s test edzésére való kiváló hatásától, — leginkább megfelelt jellememnek s hajlamaimnak, mert erélyességet, gyorsaságot s kitartást igényelt. — Az aluszékony, magába vonult s a világtól való elkülönítést igénylő sportot soha kedvelni nem tudtam. — Időm arra, hogy puskával kezemben órákig barangoljam be a vidéket, míg egy csapat foglyot vagy egy nyulat találok, nem maradt vala; kártyázni nem szerettem soha, de nem is értem reá arra, hogy estende a zöld asztal mellett guggolva töltssem el azon órákat, melyek közben annyi kellemest, annyi szépet és jót engede élveznem a női kellem mindig előttem tündöklő csillaga.

Miután ezentúlra alig leend alkalmam a lovasporttal foglalkozhatni, az életem alatt e téren való működésemet, mint nem minden érdeket nélkülözőt, röviden össze vonva ide igtatom.

Falka után tett vadászataim számra nézve a következők:

Pesten 1846-ban a szarvasfalkával vadásztam 12 ízben

«	«a nyúl	«	«	5	«
«	1847-ben a szarvas	«	«	4	«

Ez év a lovasvadászatokat illetőleg felette meddő volt, mert részint az akkor végbe ment követválasztások, részint a november 8-án történt elindulásunk Pozsonyba az országgyűléshez, figyelmünket s tevékenységünket egészen más irányban kötö le.

Csákón 1852-ben a nyúlfalkával vadásztam 21 ízben

«	1853-ban	«	«	«	«	30	«
«	1854-ben	«	«	«	«	33	«
«	1855-ben	«	«	«	«	27	«
Fóton	1856-ban a róka	«	«	«	«	7	«
Csákón	1856-ban a nyúl	«	«	«	«	15	«
«	1857-ben	«	«	«	«	23	«
Fóton	1857-ben a róka	«	«	«	«	6	«
Csákón	1858-ban a nyúl	«	«	«	«	15	«
Fóton	1858-ban a róka	«	«	«	«	5	«
Csákón	1859-ben a nyúl	«	«	«	«	20	«

Kopófalka után nyargaltam életemben összesen 223 ízben.

E 223 vadászat közben, melyek alatt 115 szarvas-, 24 róka- és 458 nyúlhajtás fordult elő, tíz év alatt 16 különféle lovat használtam, a melyek között 3 volt telivér angol, a többi mind félvér. — Legkitűnőbb vadászlovam volt egy Bethlen Józseftől vásárolt 5 éves csikós fekete félvér Champion kancza, mely nálam Countess néven vált híressé;

ára 2150 forint volt. — Miután egy pár évig használtam, gróf Gyürky Abrisnak adtam el egy Princess nevű sárga telivér kanczámmal egyetemben, — a két hátsó ló ára volt 2200 frt.

Legkényelmesebb vadászlovam egy báró Rudnyánszky Ivántól 300 forinton vásárolt Dáma nevű pej kancza-csikó volt; e lovat kocsi elé szántam; de utóbb megsántulván egyik lovam, nyereg alá fogtam. — Soha életemben biztosabb, jobban ugró, kényelmesebb hátsó lovon nem ültem.

Az agarászat nemzeti sportját a kopászat mellett nagy előszeretettel művelvén, e működésemet illetőleg a következő eredményeket tudom felmutatni:

Saját agaraimmal tettem:

1851.	1 «Finyás» és «Cziczke» Pesten talált 39 hajtást 23 fogást		
1852.	lagár, melytől fajom leszármazott	114	« 72 «
1853.	Hajtóagaraim nem voltak.		
1854.	2 kölyök agárral «Kigyó» s «Holló»	69	« 58 «
1855.	Ugyancsak «Kigyó» és «Holló»	32	« 26 «
1856.	Egy agaram maradván «Kigyó»	19	« 12 «
1857.	«Kisasszony» és «Csárdás» mint		
1	kölykök	137	« 111 «

Ez évben november 15-én nyerte el «Kisasszony» a csáki billikomot; november 23-án pedig «Csárdás» a fegyverneki nagy díjat.

Ugyan ez évben Kocséron a «Csárdás» és «Tréfa» közötti fogadás alkalmával a bírák nem tudván a két agár között egyet sem jobbnak ítélni, a fogadás be lőn állítva. — Én, mint Recsky Bandi által kihívott fél, ily körülmények között nyertesnek tekintém magam.

1858. Ismét« Kisasszony» és «Csárdás» 64 hajtást 46 fogást.

Ezen év deczember 15-én a török-szentmiklósi agárversenyen Csárdás, Szotyka, Ivy maradtak fenn; én sajnálám túlhajtott kutyámat, Csárdást visszahúztam; Szotyka és Ivy, híres két hevesi agár, a végfutáson leállván mindketten, a billikom ki nem adathatott.

Ez alkalommal átlátván Hevesmegye legilletékesebb, de egyszersmind legmelegebb vérű agarászai, hogy kutyáim mi kitűnőek s hogy az én visszavonulásom következtében siker elérhető nem volt, magokba szálltak.

E magába szállásnak jelképileg is adandók ki-fejezést: Recsky Bandi, Bogyó Alajos és Blaskovich István az agarászat bevégeztével «unanymi consensu» agaraim előtt kalapot emeltek s ki nyilatkoztatták: habár sem «Kisasszony», sem «Csárdás» nem souverain agarak, de mégis olyanok, melyeknél jobbak ez idő szerint nem léteznek hazaszerte.

Szem előtt tartva a «szaván kell fogni» közmondást, én az ekképen nekem juttatott elégtételt kellőleg ki is aknáztam.

1859. «Kisasszony», «Csárdás», Holló» 106 hajtást 82 fogást

1860. A tüntetések és külhoni utazásaim miatt csak december és

januárban ... .. 9 * 6 *

1861. «Urfi», «Hágrá», «Kisasszony» 101 * 83 *

1862. «Urfi», «Hágrá», «Nagyasszony» 80 * 60 *

1863. «Hágrá», «Nagyasszony», «Komámasszony» ... .. 121 * 100 *

1864. «Hágrá», «Nagyasszony», «Komámasszony» ... .. 139 * 103 *

nyeri a kölyök-billikomot; december 7-én ugyan csak «Fecske» nyeri Fegyverneken a billikomot; december 10-én pedig győztes «Nagyasszony» a Török-Szentmiklóson végbement agárversenyen; és 1865. évi február 6-án «Nagyasszony» nyeri a gróf Teleki Sándor által felajánlott billikomot.

1865. «Komámasszony», «Fecske»,

«Kigyó», «Illa» ... .. 141 hajtást 130 fogást

1866. «Komámasszony», «Illa», «Ve-

zér» ... .. 86 * 68 *

1867. «Komámasszony», «Illa», «Kis-

asszony» ... .. 88 * 77 *

1868. «Kisasszony», «Szellő» ... .. 68 * 81 *

Tizenhét agárász-idény alatt összesen 1443 hajtást 1078 fogás.

Az itt kimutatott eredmény a szakértőre nézve tagadhatlanul némi érdeklődéssel bírhat, kivált ha figyelembe vesszük, hogy tulajdonképpen igen csekély számú hajtó agaraim valának, a legnagyobb szám, melylyel egy idény alatt rendelkeztem, négy lévén.

Agaraim a helyes idomítás és szoktatás következtében azon nagy előnnyel bírtak és fölényel ha úgy szabad neveznem, hogy mindennemű csak képzelhető talajviszonyokkal megismerkedtek, mielőtt a hajtó agarak osztályába vétettek fel. — Fekete föld, homok buezkás, hullámos vidék, agyagos meredek dombok, — mély föld és kőkemény talaj állatjaimra nézve nem volt újság, minek következtében Ácsa és Csóvár hegyes vidékén épen oly otthonosok voltak, mint a káta buczkák, a Kécske és Kocsér félelmes és az egyoldalúlag idomított agarak által rettegett síkjain.

Agarász vándorútjaim alkalmával, szekeremen valának elhelyezve, egy e célra készült ketreczben kedvelt állatjaim, annak tetejére pakoltatván kis málhám és két rendbeli nyeregszerszám. — Megérkezvén a csata helyére kocsis lovaim hátsó lovakká változtatván át, minden eshetőségtől függetlenül vonulhattam az agarászat-«terrénum»-ra akkori szólásmód szerint.

Valamennyi itt névleg is felemlített agár kettőnek kivételével saját nevelésű volt. — Az egyik kivételt «Fecske» képezte, melyet kölyök korában teljesen elcsenevészedett s rühes állapotban, mint a Ritter tábornok telivér angol agaraitól származót, kaptam ajándékba báró Wenkheim Lászlótól.

A másik «Cziczke» volt, egy talált agár valamennyinek ősanya.

Miután én az agarak jó tartását s szakszerű kezelését tűztem ki mindenkoron fő elvül a «Vadász- és verseny-lapok»-ban közzé tett értekezéseim s vitatkozásaim alkalmával, — bő alkalmam nyílt az agárkölyök saját elveim szerinti felnevelése és idomítása útján bebizonyíthatni, elméletileg felállított elveim gyakorlati érvényét. — A felébb közhitt kimutatás váltig tanúskodik arról, mennyire üdvösnek bizonyult be eljárásom, mert például «Fecske» egy őszt folytán két díjat nyert fényes sikerrel. — Utóbb azonban állatjaim elismert jóságú vérét nem akarván netalán helytelen választott keverék által veszélyeztetni, — eladóvá tettem; ha emlékem nem csal, gróf Festetich György birtokába ment át, a ki akkoron fiai számára tőlem vásárolt néhány agarat.

Megfigyeléseim nyomán keletkezett kezelési s idomítási alapelveim, Stonchange angol viszonyok

szerint készült utasításait nem használhatván, a következőkből állottak:

Agaraimnak csak is reggelenként a lovak járta-tása alkalmával s azok kíséretében volt szabad kijárniok.

Jártatás után megfürösztettek s azután a magasan elhelyezett rácsos, szalmával beterített padkával ellátott ólba zárattak; e tiszta fekhelyet annyira megszerették, hogy soha a téglával kirakott s csatornával ellátott padozatra, a melyen fekvé csúznak valának kitéve, nem hevedtek.

Három órakor délután tálaltatott az ebéd, mely leves aljából s abba aprított rozskenyérből állott; az idény alatt a nagy munka idején kenyér helyett sült ürü- vagy marhahús aprítottatott a levesbe.

A nagy agarászatok alkalmával reggelenként az agarászatra való elindulást egy-két órával megelőzőleg a soros agarak mindegyike darab sült szalonnát vagy zsírral itatott ropogósra pirított kenyeret kapott, mi a lélegzési és emésztési szervekre rendkívül előnyös hatással volt.

Az agarászat után haza érkezvén, az agarak langyos vízzel megmosattak, s égett borral dörgöltetvén be, várták az ebéd idejét.

Ebéd közben ostorral kezében volt jelen a lovász, s a mint az állatok egyike irigynek s fa-

éánknek mutatkozott, keményen meg lett feddve, ha a szóbeli intésnek nem engedett.

Agaraimnak soha semmi szín alatt fütött szobában tartózkodni, pamlagon heverészni vagy az emberek társaságában mulatniok nem volt szabad. — E tekintetben sok bajom volt Királyné asszonyommal, az öcsém gyermekei dadájával, a ki nagyon kedvelvén agaraimat, azokat mindig titkon felcsalta a gyermekszobába s holmi megmaradt sülttel s kalácscsal tartogatta jól.

A vadászlovaim s agaraim feletti felügyeletet s kezelést azon évek alatt, melyek közben a lovasvadászat általam annyira kedvelt sportjának élhettem, egy Steiner Johann nevű, gróf Zichy Manó oroszvári istállójából hozzám szegődött német lovász vitte; — 1854-ben azonban már elurasodván, elbocsátám s helyébe Juhász Mátyás herédi addigi lovász-segédemet léptetém elő lovászszá, a ki egészen az 1870-ik évig, midőn istállóm teljesen feloszlott, nagy pontossággal s lelkiismerettel járt el utasításaimhoz képest.

Szívből sajnálom, hogy az agarászat, e férfias, könnyen s olcsón kezelhető, a mezei gazda teendőit semmiben sem zavaró nemzeti sport, annyira hanyatlak s végenyészetnek indul, a divatnagyzás s minden újat felkaroló hivalkodás révén hanyagoltatván el s nézetvén le.

Az agaraim által nyert tiszteletdíjakat mind báró Podmaniczky Géza unokaöcsémnek adám át megőrzés végett és emlékéül annak: hogy édes atyjától, báró Podmaniczky Andor bátyámtól nyerém az első oktatást az agarászat nemes mesteriségének szabályait és szokásait illetőleg.

ET VOLUISSE SAT EST.

Életmódom egészen az 1859-ik év végéig egyhangú, de igényeimnek teljesen megfelelő kerékvágásban mozgott.

Télen s tavaszon át, kevés időt töltvén Pesten, majdnem kizárólag irodalmi tevékenységemnek éltem, és pedig nagy előszeretettel s szorgalommal s mintegy elnyomott nemzetiségünk iránt rovandó le szent kötelességemet. Én legalább azt képzelem, s képzeleteim által serkentve hazám egyik napszámosának tekintém magam, a mely önérzet megnyugtatólag hatott reárn.

Nyaranta a lóversenyek után elindulván sSzentlsván napjára visszaérkezvén vagy a hazai fürdőkben s ismerősöknél tevék egy körutat, vagy utóbb 1856-ban s azontúl külföldre szóló útlevelemet végre kieszközölvén, külországban tettem egy-egy utat, megismerkedvén így a continens nevezetesebb országaival s városaival.

Az 1851-ben tett erdélyi utam után csak is 1854-ben szántam magam el egy hosszabb hazai körútra, melynek első állomása Gyöngyös vala, a

honnan július 26-án gróf Szápáry Gyula, Prónay József, Prónay István és én, gyalog meneteltünk át a Mátrán Párádra, az este végbemenendő Annabálban veendők részt. Párádon találtuk gróf Keglevich Bélát és Beniczky Ferit s így kiegészítve uralmunk a Kékes alján meg volt alapítva.

A Párádon töltött néhány nap azért különösen emlékezetes reám nézve, mert ekkor ismerkedtem meg mint serdülő leánykával, az utóbb szépsége, kecsessége s szellemi tulajdonai révén annyira feltűnő Bajza Lenkével. — A több évek múltán Beniczky Feri és Bajza Lenke között keletkezett vonzalom s házasság, e Párádon töltött napok alatt keletkezett, miről naplóm jegyzetei tanúskodnak.

Párádról a társaság, gróf Szápáry Gyula és gróf Keglevich Béla kivételével felkerekedvén, átrándult báró Orczy Lajoshoz Erdő-Kövesdre, s onnan Tiszolcznak, Muránynak, Telgarnak, Poprádnak, Nagy-Szalóknak Tátra-Füredre, a hol augusztus 6-áig időztünk.

Tátra-Füredet épen 10 év óta nem láttam volt; régi jellegét teljesen megőrizte, csak néhány schweizi ízlés szerint épült újabb lakház adott az egésznek valamivel nagyobb szerűbb külszint, kényelem tekintetében mindazonáltal alig volt észlelhető javulás.

A szokott kirándulásokat a Felkai s Kolbach-völgybe s a «Polnische Kamm»-hoz és vízzuhatagokhoz megtéve — de meg nem kísérelve a lomniczi csúcs megmászását, utazábk hat kocsin — Halassyné, Ilkey és gróf Andrassy Aladár hozzánk csatlakozván — Kassára.

Kassáról a társaság egy része Rozsnyóra, de mi az eredetileg együvé kerekedett csapat Oláh-Patakára rándultunk, gróf Andrassy Aladár kastélyában pihenvén ki az út s rossz ellátás fáradalmait.

Oláh-Patakán vettem részt esernyővel kezemben terebélyes fa alatt pihelve egy medvevadászaton, a mely reám nézve annyiban volt érdekes, mert hajtás közben egy hatalmas maczkó közelmében került szomszédom lövése alá.

Oláh-Patakáról Feledre rándulánk, gróf Almássy Alberthez, s onnan a hajnácskői vár alján létező fürdőt látogattuk meg. — Hajnácskőn következett be Apostolok oszlása, s ki Rom hányba, Aszódra, ki meg Zsámbokra tartott haza felé.

1856 nyarán indultam először ismét tíz év után külföldre, megjárván Párist, Francziaország egy részét, Bruxellesben felkeresvén Jósikáékat, s velők együtt «Chaudfontaine» nevű belga fürdőhelyen töltvén néhány hetet, — Belgiumból haza felé tartva a Rhénus vidékét keresvén fel, — Bonnban az egyetemen levő fiatal barátomat, gróf

Károlyi Gyulát látogattam meg. — A Rhénus völgyét Mainznál elhagyva déli Németország néhány városait, Stuttgartot, Darmstadtot, Heidelberget, Mannheimot, Nürnberget, Augsburgot és Münchent tekintvén meg, kerültem ismét haza.

Ez utamra gróf Keglevich Béla társaságában indulván el, két napot Bécsben töltönk, mely rövid tartózkodásnak az volt tulajdonképeni célja, felkeresni s meglátogatni gróf Batthyány Arthurt és nejét Apraxin Júlia grófnőt. — E jó ismerőseink révén láttam az akkori divat szerint nyaranta délutánonként a schönbrunni császári kertben gyülekező bécsi nagy világot, — láttam, mondom, mert ismeretségek kötésére, magyarhoni jellegünk nem nyújtott épen kívánatos alkalmat. — Gróf Batthyány Arthur és neje, magyar divat szerint igen díszesen kiállított fogatjukon vittek ki Schönbrunnba, be akarván ezáltal bizonyítani, hogy hazafi társaikat még ott is szívélyesen s előzékenyen tudják fogadni, a hol e szívélyesség s előzékenység fejében talán a megrovásra méltók osztályába fognak soroztatni. — Én teljesen átlevén hatva pesti barátaink e Bécsben tanúsított nyílt s önzetlen magaviseletétől, minden tőlem kitelhetőt elkövettem, hogy a bécsi nagyvilágban kissé feszélyezett megjelenésünk símán s a szerénység szabályainak megfelelőleg menjen végbe.

Ez utamból épen egy vasárnapon értem vissza Pestre. — Átöltözködven s megebédelvén, délután bérkocsit szólítva a városligetbe hajtottam. — Alig találok szavakat azon lehangoló érzés ecsetelésére, a mely az egymást érő s mind előre törekvő s a haladás korszakát már megkezdett nagy városok után, Pest ez egyetlen mulató helye, a városliget láttára rajtam erőt vett. — Elhagyottságot s pusztulást észleltem, bár hová tekintek. — A ligetben a vasárnap daczára alig egy néhány ember lézengett. — A tó mocsárhoz hasonló külsőt mutatott, félig sással benöve. — Csak a páva —, most nádorszigeten szemléltem egy kis csödületet, oda törekedtem tehát. — A jelenlegi fürdő előtti szabad téren katonai zenekar játszott, s a köré kisebb mesteremberek a magukkal hozott eledelt fogyasztva valának letelepedve családjaikkal egyetemben, a kik néhányai kissé fölöntvén a garatra kölcsönöztek élénkséget a lehangoló képnek. — Sehol a haladásnak, a kényelemnek, a művelődésnek legkisebb nyoma sem volt észlelhető, — hanyatlás, pusztulás mindenfelé. — Keblem lehangoltságán a szemembe toluító könnyek könnyítőnek némileg, s feleszmélve elaléltáságomból megfogadám, hogy ez elhagyott s általam annyira kedvelt fővárosunk emelését tűzendem ki életem egyik vezéreszméjéül. — Vég-

zetem megengedő, hogy évek múltán bár, de mégis egyik éber és lelkiismeretes napszámosává válhassak ez előttem szent ügynek. — Akkor történt mind ez, mikor Napóleon által indítatva, a fővárosok emelése révén, reménylették elérhetni az államok jövőjének biztosítását.

1815-ben Kissingent, a hol a Miklós czár halála után trónra lépett II. Sándor czárt, Nesselrodet s egész kíséretét láttam, Baden-Badent, Hamburgot, Ostendét látogattam meg, s innen Angliába hajózván, bejártam apróra Angliát és Scotiát; Albionnak búcsút mondva pihenni mentem Bruxellesbe, s onnan Belgiumot és Hollandiát járván be, tértem vissza hazámba. — Életemben ennél alig tevék egy-egy szebb, kellemesebb, változatosabb s tanulságosabb utat.

1858-ban Prónay József barátommal Lindau-nak Schweizba indulánk s e kies országnak minden nevezetesebb pontjait, igen szerencsés körülmények között s a legkellemesebb időjárás által pártfogolva jártuk be. — Schaffhausen, Luczern, Bern, a Rigi, Zürich, a Wengern-Alp, Neufchâtel, Lausanne, Genf, Chamounix meg lón tekintve, — a Mont Cénis hegyén át akkor még postakocsin értünk Susába, onnan Turinba, Alessandriába, Genuába s a Riviérán végig Nizzát értük el. — E kies helyen pihenőt tartva s bejárva az akkor

még szerény Monacót és Mentonet, meglátogat-
tuk a felső országi tavakat, Luganót, Comót, Mi-
lánót, Velenczét, s Triestbe szállván partra a Sem-
meringen át tértünk vissza Bécsnek Pestre. —
Mi kevés magyar ember utazott még akkoron,
leginkább bizonyítja az, hogy e két hónapig úgy
szólván a szomszédban tett utunk közben csak
két honfítárssal találkozáink: gróf Bethlen Ferencz
és neje, és Vigyázó Sándorral.

Ez. utam közben, különösen mi alatt Lombardiát
és Sardiniát jártam be, a legkülönfélébb benyomá-
soknak valék alávetve, a mennyiben Lombardiát
az 1849/50-ki tél óta, akkoron mint besorozott
közkatona élvén ott, nem láttam viszont; — Sardi-
niába pedig a háborúhoz való előkészületeket,
a sereg újra alakítása s rendkívüli erélylyel foly-
tatott begyakorlása révén kétségbe vonhatlanul
észlelém.

Ez volt utolsó utam, melyet üdülés s tanulmá-
nyozás szempontjából tevék. — Azontúl gyakran
jártam Párisban, Bruxellesben, Bázelen, Berlin-
ben, Drezdában, Bukarestben, a török dunai tar-
tományokban (még Bolgárország nem létezvén! —
de e kirándulásaim mindegyike egy-egy fontosabb
céllal vala egybekötve, — mint a milyennek az
üdülést s tanulmányt mondani vagy tartani lehetne.

Az akkor létezett s dívó pénzviszonyokat ille-

tőleg, talán érdekes lesz ide igtatni azon megjegyzést, hogy négy rendbeli nagyobb, külhonba tett utaim, melyek közben Németországgal, Oroszországgal, Schwecziával, Dániával, a Rhenusi tartományokkal, Franciaországgal, Belgiummal, Angliával, Scotiával, Hollandiával, Schweizczal, Sardiniával, a Lombard-Velencei királysággal a lehető legrészletesebben megismerkedtem, összesen 7766 ezüst forintnyi költséget okoztak. — E valóban feltűnő olcsó eredményt csak az által érhettem el, hogy külföldön soha semmiféle, a mindennapi életszükséglethez nem tartozó bevásárlásokat nem tettem, a mely szigorúan keresztül vitt elvem a költségvetés betartását mindenkor lehetővé tette. — Négy utam 19½ hónyi időtartamot vettek igénybe, s így egy-egy hó alatt körülbelül 388 frtot költöttem.

Irodalmi működésem ez idő tájt igen élénken foglalkoztatott, — mert serkentve az «Útinaplómból» és «A fekete domino» című első nyilvánosság elé került munkáim a közönség részéről történt eléggé előzékeny fogadtatása által, hiúságom is bizonyos fokig felébredt, s mind nagyobb s bővebb tartalmú, az akkori divatnak hódoló ízlés szerint tervezett regények megírására ösztönzött.

Regényeim megírása körül egészen azon utasítások szerint jártam el, melyeket még régebben sógoromtól báró Jósika Miklóstól s báró Eötvös Józseftől nyertem s lestem el. — Első teendőm volt e szerint, az alaptervezet logikai összefüggésbe illesztett kidolgozása, figyelemmel lévén különösen arra, Hogy a jellemek a felmerülő események segítségével következetesen fejlődjenek, s mintegy élő alakok gyanánt testesüljenek meg képzeletemben. — A részletes kidolgozásra nézve főleg szükségesnek tartotta sógorom, hogy naponta zavartalanul egy huzamban néhány órát lehessen az író elfoglalva, a minek igen nagy befolyása van a munka egyöntetűségére s az eszmelánczolat következetes s egymásba vágó ki fejlődésére. — Megszakítani a munkásságot csak akkor tanácsos, mikor egy-egy episodját történetünknek teljesen befejeztük s bezártuk. — Az író soha sem legyen papír s írón nélkül, mert ha séta, utazás vagy társalgás közben valamely munkájába beilleszthető s helyesen felhasználható gondolat, eszme, vagy leélt esemény villan meg agyában, azt rögtön jegyezze fel. — Ez utóbbi szokást ezután egész életemen át minden teendőimre nézve követtem, a minek köszönhetem nagyrésztben azt, hogy agyam egy fiókos szekrényhez hasonló megosztáshoz szoktatva, a legkülönbélebb eszmékkal volt képes pár-

huzamosan s egymást nem zavarva foglalkozni. — Ebből kiindulva vettem fel azon szokásomat is, hogy gyakran éjjel, mikor valamely eszme agyamat fúrta, ágyból kikelve tevém papírra eszméimet, — minek megtörténte után megnyugtatta s lecsillapítva folytatám éjjeli nyugalmamat.

Összes kézirataim, úgy a mint azokat tisztázat alá eredetileg megírtam, bekötve birtokomban vannak — kettő kivételével, melyek részint kölcsön adás, részint pedig idő hiánya miatt le nem tisztáztathatván, a nyomdából vissza nem kerültek. Ez utóbbiak közé tartozik «Tessék ibolyát venni» című regényem, az előbbieik között helyet foglalnak azon vegyes dolgozataim gyűjteménye, melyek utóbb «Alom és valóság» és «Apály és dagály» cím alatt jelentek meg.

E lelkiismeretes megőrzését kézirataimnak azért tartám tanácsosnak, mert azon időben, mikor én kezdettem irodalommal foglalkozni, még igen csekély számban léteztek oly mágnások, a kik hazai nyelvünket annyira bírták, hogy irodalommal is képesek lettek volna foglalkozni. — E körülménynek volt tulajdonítható azon általánosan gyökeret vert hiedelem, hogy a mágnások németül gondolkozván, csak mások segélyével s mások tollának kikölcsönzése és közbenjárása révén képesek gondolataikat magyar nyelven kifejezni.

Ez így berendezett munkásságom eredményeként a következő regényeim láttak napvilágot:

«Az alföldi vadászok tanyája»,

«Tessék ibolyát venni»,

«Margit Angyal»,

«A kékszemüveges nő»,

s utóbb az 1860 és 1861-ki események fonalán képződött kedélyirányból kiindulva:

«Egyetlen könnycsepp»,

«Régen történt mindez», — s végre utolsó regényem:

«A kedvencz», mely munkámat a legválságosabb viszonyok között az 1869-ik év utolsó napjaiban végzém be.

E nagyobb munkákon kívül a «Család könyve» ' és szépirodalmi lapok számára írtam több, részint a társadalmi életet, a nevelési rendszert, a nőt s a hazánkban szokásos életmódot tárgyzó értekezést, — és a táborigényből, úti kalandjaimból és ifjúkori élményeimből merített beszédeket.

Az akkor keletkező naptárirodalommal is foglalkoztam, a mennyiben az 18[^] 7-ik évre Degré Alajos és Friebeisz Istvánnal szövetkezve egy «Déliab» című nagy arányokban tervezett naptárt adánk ki. — E vállalat azonban csőtörtököt mondott, mert a remélt «jó üzlet» délibáb

varázsszerű tüneménynek megfelelően hiú kápráztatnak bizonyult.

Az akkor lefolyt évek alatt keletkeztek a «Vadász- és versenylapok», — melyek Bérczy Károly ügyes s körültekintő szerkesztése révén egy addig nem létezett szaklap-irodalomnak vetették meg alapját. — Én részemről mint a kopászattal s agárszáttal nemcsak dilettáns módra, de szakszerűleg is foglalkozó, egyik szorgalmas levelezője s munkatársa valék ez általunk kedvelt közlönynek.

Mind e munkásság feletti általános ítélete az irányomban őszintén gondolkozóknak e néhány szóba foglalható egybe: *Et voluisse sat est.*

A legények szorosan összetartó csoportja — mert hisz agglegények még akkoron nem valánk — mind szűkebb és szűkebb körré szorult egybe. — Az uralgó csendélet és szélcsend által mintegy készítetve, társaim egymás után Hymen sokat ígérő, de szigorú s szeszélyes járma alá bújtak. — így áll ez, valódi agglegénységem előérzetében, keserűségtől áthatottan megírva naplómban.

A nálunknál sokkal ifjabb gróf Szápáry István nőül vevén 1854-ik év február 28-án hosszasan tartó csatározás után Ráday Biri grófnőt, — a tulajdonképem közülünk való desertiót gróf Zichy

Pál kezdette meg, 1854 július havában kelvén egybe a pesti társaság egyik gyöngyével, Komis Anna grófnővel.

Őt követték még ugyanazon év november 20-án gróf Bethlen József, eljegyezvén gróf Leiningen tábornok aradi vértanú özvegyét, Sziszányi Lizát, — 18515 január havában Prónay István, megmátkásodván Almássy Mimivel, — ugyanazon év szeptember havában pedig herczeg Odescalchi Gyulá, nőül vevén gróf Degenfeld-Schomburg Anna grófnőt, — s kevéssel ezek után báró Döry Lajos Semsey Etelkát, — báró Rudnyánszky Iván Döry Frigyes leányát vezetvén ol-tárhoz.

Attól tartottam, hogy a csákói vadásztanyát végpusztulás fenyegetendi e házassági mánia következtében, — midőn végre e balsejtelmem a maga egész valóságában teljesedésbe is ment, mert úgyszólván kapuzárás előtt 1859-ben a későbbi miniszter és államtitkárja — Tisza Kálmán eljegyezvén gróf Degenfeld Ilona grófnőt, — Prónay József pedig Almássy Ilonát, végre pedig gróf Esterházy István unokahúgomat, báró Jeszenák János vértanú leányát vevén nőül s vevén búcsút a független élettől, — én mint egy valóságos «passer solitarius» maradtam hátra a régi csoportból. — Annyival érzékenyebben sújtott e

körülmény, mert a «Nachwuchs» sem volt különb a törzsnyájánál s egyenkint megadta magát.

Így került járomba gróf Keglevich Béla, gróf Andrássy Aladár, nem is szólva azokról, a kik valamivel későbben, de ugyanazon útra tértek, mint gróf Szapáry Gyula és végre Beniczky Ferencz is, a kit én nem rég mint gyermeket, mikor egy-egy jóízűen elköltött vacsora után elálmosodott, szoktam volt felébreszteni.

Az 1855-ik évből a következő, utóbb pótlások révén kiegészített jegyzetek foglaltatnak naplómban:

«Prónay Pista eljegyzése Almássy Mimivel nagy port vert fel. — A politikai reactióval karöltve a vallási reactio is mind bátrabban lépven ki a küzdterre, a vallásosság, úgy látszik, vakbuzgósággá fejlődik ki.

A katolikus papság ugyanis egy katolikus nőnek egy protestáns férfivel való egybekelését megáldani vonakodott, hacsak a vőlegény részéről reversális nem nyújtatik. — Ez időtájt Almássy Mimi atyja, Almássy Károly nem élvén többé, az árva gondnoka B. B. még tovább ment egy lépéssel, a kötendő házassághoz való beleegyezését attól tevén függővé, hogy a protestáns vőlegény elhagyva ősei hitét convertáljon.

A házasság, daczára ezen felmerült akadályoknak végre mégis megtörtént.

Ezen esetből kifolyólag bebizonyosodott az, mi nagy előre való meggondoltsággal s lélektanilag helyesen választott úton kellessék a női szív és kedély ügyeibe beavatkozni. — Hisz a kedély s még kevésbé az igaz szív erőszakot s igaztalanságot nem tűrnek, a nő sokkal erélyesebb, bátrabb s helyesebb érzéssel ellátva lévén, a saját keblét sértő ügyek elintézése körül, mint a férfiak — így ez esetben is az erőszakoskodásnak az lett vége, hogy a katolikus egyház, lelkei számát kívánván szaporítani helytelenül választott eszközök révén, vereséget szenvedett, mert nemcsak a megbántott nő maga, de gyermekei is mindannyian búcsút mondtak a katolikus egyháznak, azon meggyőződéstől lévén áthatva az anya, hogy a lelkésznek hivatása megvédeni, nem pedig megbántani hívei lelki nyugalját s vallásos érzületét.»

Hasonló eset állott volna be sógornőmnél is, ha ideje korán eleje nem vétetik.

Ugyanis, midőn harmadik fia Gyula született 1855-ben, saját lelkésze vonakodott őt felavatni, okul adván: hogy lelkiismerete ezt nem engedi, miután sógornőm mint katolikus nő protestáns-

hoz ment férjhez, s fiait atyjok vallására keresztelteté. — A megsértett anya azonban oly erélyesen s helyesen érző nő vala, hogy ünnepélyesen kinyilatkoztatá, hogy azonnal áttér a protestáns hitre, ha neki egyháza részéről ünnepélyes jóvátétel nem nyújtatik.

A jóvátétel meg lőn adva, mert azt mégis csak restellették volna az illető körök, ha egy Keglevich grófnő a saját egyházi közegei részéről tanúsított bántalmazások s lelki nyugalmát háborgató eljárása elől menekvést keresendő, — búcsút mondott volna ősei hitének.

1854 június első hetében a versenyek alatt keletkezett eszmecsere alapján szövetkeztünk: gróf Andrássy Manó, báró Orczy Béla, Szalbeck György és én, a célból, hogy egy nagyobb szerű albumot adjunk ki, melynek szövegét közbeszótt vadászképek segélyével fognók érdekessé s díszessé tenni.

E vállalatnak célja az volt, mennél nagyobb elterjedést biztosítani nemzeti nyelvünknek a felsőbb körökben.

1854 június 16-án hunyt el Egres-Kátán gróf Keglevich Gábor, — ugyanazon év augusztus 25-án pedig épen édes anyám halála napján halt

el Pesten Keglevich Eugenie Lenkének hívtuk rendesen), férjezett gróf Almássy Dénesné, gyermekágyban.

E két haláleset következtében öcsém és a szinte Keglevich grófnőt nőül bíró Beniczky Ödön családja gyászba esett, — Egres-Kátát pedig, mint kedvelt s kellemes szomszédságot egészen elvesztettük. — Mindig fájlaltuk azt, ha egy-egy tősgyökeres magyar úri ház elnémult s eltűnt a hazai föld színéről.

1854 október havában lett részben bevéve Sebastopol és lett megnyerve a szövetségesek által az almai csata.

Kevéssel azután mint bizonyosat beszéltek, hogy Ausztria határozottan a nyugoti hatalmakkal fog szövetekezni, — a mely hírek Magyarországot évek óta tartott letargiájából felrázták s'egy jobb jövőben engedének gyönyörködnünk.

1854 április 7-én lövi magát föbe báró Orczy Lajos, az általánosan kedvelt, tisztelt és becsült úri emberek egyik mintaképe. — Mint az ehhez hasonló esetek közül rég időtől fogva az első, roppant feltűnést okozott, annyival inkább, mert pénzügyei csak ideig-óráig valának oly állapotban.

mely ő reája nézve, a ki az ily gondoktól eddig-
elé teljesen ment vala, tűrhetlenné vált volna.

1856 márczius 50-án írják alá Párisban a krími hadjáratot befejező párisi békét, — melynek révén a török birodalom léteiét biztosítottak, az oroszok túlsúlyát pedig legalább egy fél századra hátravetettnek képzelte és vélte úgyszólván mindenki.

E feltevések ugyan idővel nem bizonyultak be valóknak, de mindamellett a párisi béke delejes befolyást gyakorolt reánk magyarokra, különösen miután Miklós czár halálát e béke feletti két-ségbeesésének véltük tulajdoníthatni.

1857 január 28-án tartatott meg Pesten sok évi szünetelés után az első fényes jogászbál; mindenki azt mesélte, hogy e bálban a meghívottak magyar díszruhában fognak megjelenni. — E hír nem valósult, de azóta a delej már megvolt a levegőben s egyre izgett-mozgott.

Csekonics Leona bárónő, Andrassy Adélé grófnő, Károlyi György gróf fényes tánczvigalmakat és ünnepélyeket rendeztek, s nemcsak a nagyúri társaságot, de a tudomány s művészet coripheusait is meghívták s szívesen látták. — Első eset nálunk Pesten.

Az 1857-ki nyár alatt érkezett le Pestre Ő Felsége másod ízben, s kelt innen hosszabb körútra, — e Pesten való tartózkodás és körút is sokkal jobban sikerült s eredménydúsabb volt az elsónél. — Minderről mi, az ellenzékhez tartozók. csakhamar kénytelenek valánk meggyőződni.

1857 október havában nehéz kötelességet teljesíték, a Foton tartatni szokott lóversenyeket megelőzőleg felrándulván Bécsbe s meglátogatván Döblingben, a nyilvánult óhajhoz képest, gróf Széchenyi Istvánt és Szalbeck Györgyöt.

Szalbeck György barátomat ugyanazon kétségbeejtő állapotban találtam, a milyen volt, mikor hónapokkal ezelőtt búcsúztam tőle.

Gróf Széchenyi István jó néven vette tisztelkedésemet, a minek én rendkívül megörültem. — Kissé izgatottnak s felhevültnek látszott ugyan, s a megnövesztett nagy szakáll következtében idegenszerűnek, — de minden körüli érdeklődőbbnek, mint hajdan. — Velem leginkább azon eszmét érdeklőleg társalgóit: — vájjon nem volna-e lehetséges egy Londonban az akkor lefolyt évek alatt kiépült Belgrave-square-hez hasonló építkezést Pesten is létesíteni. — Részemről az eszmét igen ajánlatosnak vallám, csakhogy a szabad föld fogalma alig fogná lehetővé tenni egy egész

házcsoportnak bizonyos előre kikötött méretek és ízlés szerinti kötelező kiépítését, — Londonban nagyon könnyű volt ezt elérni, mert azon telek-tömb, melyen a Belgrave-square épült, Westminster marquis tulajdonát képezvén, ő 90 évre bérbe adta az építtetőknak az egyforma nagyságú telkeket oly föltétel alatt, hogy azt egyöntetű jelleg s ízlés szerint építsék ki. — Ilyes valami nálunk lehetetlen.

Ezen ellenvetésem következtében Széchenyi azon eszmét pendítette meg: nem volna-e lehetséges Pesten egy gazdag úri emberekből álló társulatot létesíteni, a mely a városligeti fasorban venne meg az ott létező kertekből annyi területet, a mennyi ily építkezés végrehajtására szükséges volna.

Ez volt utolsó találkozásom gróf Széchenyi Istvánnal.

1858 október havában tiltá be Albrecht főherczeg a gróf Károlyi György által a nemzeti színház alapjának növelése czéljából megindított gyűjtést, a mely már akkoron 230,000 frtot eredményezett volt.

A rendelet tartalma oda irányult, hogy e gyűjtés ezentúlra betiltatik; az eddig begyűlt összegek az országos alaphoz csatolandók; a ki adományát

e feltételhez kötni nem kívánja, annak az adott összeg vagy adománylevél szolgálatosságát vissza.

E rendelet nagy izgalmat szült, — mert eléggé ügyesen vala kigondolva, a mennyiben ennek révén ki volt puhatolható, ki adakozott valóban a nemzeti színház javára s ki vett részt e gyűjtésben csakis a kormány elleni tüntetés kedvéért.

Hosszas ide-oda való tanácskozás után december hava első napjaiban tartatott meg gróf Károlyi György palotájában az adományozók nagy értekezlete, a melynek végeredménye az lőn, hogy minden körülmények között a nemzeti színház részére 250,000 frtnyi összeg biztosítva lőn.

A nemzeti színház e gróf Károlyi György-féle alapja most is létezik s a belügyminisztérium által kezeltetik, Tisza Kálmán erélyes intézkedései révén rendeztetvén.

Az 1859-ik évi január 1-én mondotta III. Napóleon császár Párisban a nagykövetek tisztelgése alkalmával azon hírhedt beszédét, a melyben a láthatáron felmerülő fekete pontokról tett említést.

Ugyanazon év május 16-án folyt le a Franciaország és Ausztria között keletkezett háború első csatája Montebellónál.

Június 4-én és 5-én vesztette el Ausztria a Magentánál vívott két napig tartó nagy csatát.

E szerencsétlen eredményű hadjárat következtében Magyarországot lázas izgatottság fogta el, különösen miután a francziák Lusinpiccó szigetét is elfoglalták volna.

Az egy idegen légió vezetése mellett a dunántúli részekbe tervezett diversio híre most már valószínűnek ígérkezett, az elégedetlenek egész zöme felkelésről, forradalomról, felszabadításról álmodozott, mindegyikünk úgy rendezte be ügyeit, hogy kész legyen lóra ülni, a mint megszólal a csatára hívó trombita harsogása.

Mindez azonban csak képzeletnek bizonyult be, mert már július 8-án megkötötték a két hadakozó fél között egy 5 heti fegyverszünet, melynek következtében egybegyűlt a zürichi kongresszus s lett megkötve végre a béke is.

Ez időtájt már én Ármin öcsémnél a kastélyban laktam s rendezkedtem be egyszerűen ugyan, de rendkívüli kényelemmel, — egy napfelkölte felé fekvő szárnyában ősi fészkünknek. — Lakásom ez általam annyira áhítózott előnyében, — a reggeli napot tartván legkívánatosabbnak és legkellemesebbnek, csakis ez egyszer életemben részesülhettem.

Aszódi kis házamat gróf Bethlen Józsefnek adtam el, a ki czélszerűbbnek vélte családjával itt letelepedni, mint akár Torontálmegyében, akár Erdélyben.

1859 augusztus havában lépett le, illetőleg adták be lemondásukat Bach és Kempen, s lettek kinevezve helyükbe Goluchovszky és Hübner. — Romlásnak indult hajdan erős.....

1859 szeptember 16-án jelent meg azon császári patens, mely hivatva volt a protestánsok autonómiájának ügyét önhatalmilag, a synodus elkerülésével rendezni.

E nappal vette kezdetét azon látszólag egyedül a protestantismust érdeklő kemény tusa, mely később azután politikai jelleget öltvén, csakis hét év múltán, 1867-ik évi június 8-án ért véget s lett remélhetőleg örökre lezárva.

Tíz évi visszavonultság után most léptem ki újból a küzdőterre, megújulván bennem mindaz, a mit hajdan mint «commis voyageur», «Kanonenfütter» és «en avant les tirailleurs de la garde» — és «kortes» koromban átéreztem és átéltem.

A PÁTENS.

Naplóm a Pátens megjelenésének határnapján túl teljesen elveszti nyugalmas egyhangú, lélektani okoskodások s politikai elméletek fűszerezte jellegét. — A tettek és mozgalmak mezejére lépén s csapván át, oly tarka-barkává változik, hogy nem marad más hátra, mint az egyes eseményeket s kiválókba ezekre vonatkozó élményeimet csoportokba állítva egybe, adni elő.

Az ágostai hitvallású magyarhoni evangélikus egyház részéről a tiszai superintendia Késmárkon, a dunántúli superintendia pedig Sopronban tartott üléseiken utasították vissza már október első felében a szeptember 20-án megjelent Pátens, mint a békekötések biztosította autonómiába ütközöt, nem lévén egy törvényszerűleg egybehívott synodus kifolyása, — s ő Felségéhez intézendő feliratot határoztak meneszteni a trón számolya elé.

A bányai kerületet szomorú viszonyok között

érte e mozgalmas időszak, mert nem lévén superintendensünk, hanem csak felsőbb helyről önkényileg kinevezett adminisztrátorunk — az öreg Komáromy miskolczi lelkész személyében, — s fel lévén függesztve alkotmányunk, nem volt a ki kezébe merte volna venni e kényes ügyet.

Ily körülmények között a pccsmegyci esperesség volt kénytelen megkezdeni a harczot. — Az öreg Esztergályi általunk reá bíratott, hogy november 15-ére hívja össze Pestre az esperességi ülést, engem pedig Csákóról felczitáltak, hogy ez ülésen a következő, utóbb egyhangúlag elfogadott indítványt tegyem:

Tekintve azt, hogy az administrator a kerületi gyűlést egybehívni vonakodik, — tekintve továbbá azt, hogy a kilencz esperes közül, Pestmegye esperese Esztergályi a legidősebb, — bizassék meg esperesünk a kerületi ülésnek haladéktalanul december 1-jére való összehívásával.

Másnap a jegyzőkönyv hitelesítésénél már akadtak nagynevű férfiak, a kiknek bátorsága kissé a csizmaszárukba szállt, de mi fiatalabb s bátrabb elem nem engedtünk, s keresztül vittük a jegyzőkönyv változatlan hitelesítését s egyszersmind elköveltünk mindent arra nézve, hogy az öreg Esztergályiban ébren tartsuk a kötelesség-érzetet, hiúságot s bátorságot.

Ez időből naplómban a következő jellemző feljegyzés foglaltatik:

«Nyert megbízatás következtében november 20-án Csákórol lerándultam Temesvárra, az ottani esperesség befolyásosabb tagjait felszólítandó, hogy ők is járjanak el úgy mint a pestmegyei esperesség. — Ottani hitsorsosainkat céljaink előmozdításárahasználhatlanoknak találtam; miről sem akarnak tudni, a Pátensnek örvendenek s isteni malasztnak tekintik.»

A legidősebb esperesünk által deczember 15-ére egybehívott kerületi ülést megelőzőleg oly, a Pátens következtében felmerült tusára vonatkozó esemény adta elő magát, mely mi reánk nézve könnyen válságossá válhatott volna.

Ugyanis a pesti református evangélikus kerületi ülést Báthori superintendens, a velünk megállapított egyértelmű rendezkedés következtében deczember 12-re hívta volt össze a Calvin-, akkor szénatéri református templomba. — Báthori superintendensre valószínűleg reá ijesztettek, mert három nappal a gyűlés határnapját megelőzőleg, — visszavonta egybehívási köriratát. — E váratlan fgyverlcrakás következtében a világi elnök gróf Ráday Gedeon kötelességszerűleg egybehívott

egy értekezletet, a mely a kerületi ülés megtartását határozta el.

Ezen közbejött eseménynek a mi sokkal gyengébb s nemzetiségi tekintetben szerteágazó egyházunkra mi lehangoló befolyása volt, a következők bizonyítják:

Ugyanis a reformátusok kerületi ülését megelőzőleg, mi a bányai ágostai hitvallású egyházi kerület befolyásosabb tagjai, egy előleges értekezlet alkalmával elhatároztuk: miután a kilencz esperesség közül tényleg öt u. m. Pest, Bars, Nögrád, Békés megyei és Budapest fővárosi (így neveztük már akkoron is bejelentetett, azon esetre, ha ezen öt esperesség csakugyan meg is jelenik az előértekezleten, a kerületi ülést okvetlenül meg fogjuk tartani.

Deczember 14-én s így tehát a reformátusok akadályokba ütközött kerületi ülése után a báró Prónay Gábornál összeült előértekezlet alkalmával, csakugyan megjelent tényleg a felébb említett öt esperesség, miután három napon át minden lehetőt elkövettünk arra nézve, hogy megjelenésök valósuljon is. — Az esperességi küldöttek között feltűnőleg kevés volt a lelkes, majdnem mindannyian a világi rendhez tartoztak.

Jelen valának báró Prónay Gábor, Zsembery J., Kubinyi Ferencz, Kubinyi Ágoston, Szent-

iványi Károly, Ivánka Zsigmond, Ivánka Imre, Szontagh Pál nógrádi, Hunfalvi Pál, Tatay szarvasi tanár, Székács József pesti magyar lelkész, báró Podmaniczky Ármin testvéröcsém, e sorok írója és többen.

Az értekezlet egybejövetelekor azonnal kitűnt, hogy a jelenlevők egy része kissé meg van hőkkenve, mert az elnökséget a legtekintélyesebbek közül nem igen akarta senki elvállalni. — Végre nagy nehezen reá biratott Zsembery, hogy az értekezlet elnökségét vállalja el.

A mint az értekezlet így megalakultnak nyilvánított, feláll annak legtekintélyesebb tagja s támadást intéz nem a Pátens ellen, hanem Podmaniczky Frigyes és Ivánka Imre ellen, mint a kik a kerületi ülés megtartásának eszméjét izgatásaik s lázas tevékenységek segítségével kieröltették. — Ez előzményből kifolyólag javaslatba hozza egyszersmind a bennünket megtámadott, hogy a kerületi ülés megtartásának eszméje ejtessék el.

Erre azután nagy vita keletkezett, a legtekintélyesebbek az elejtés mellett, — a tüzesebb vérűek az ülés megtartása mellett emelvén szót. — Az elnök e vita közben s a nélkül, hogy annak rendszeres befejezését lehetővé tette volna, ki mondja az előértekezlet határozata gyanánt azt:

hogy a többség a kerületi ülés megtartásának eszméjét elejti.

Ezen erőltetett s elhamarkodva kimondott végzéssel szemben, Szentiványi Károly, Szontagh Pál, Ivánka Imre, báró Podmaniczky Ármin és én, oda hagytuk az értekezletet, — mi hárman legutóbb említettek egyszersmind felfogadván, hogy áttérünk a református hitre, — mert nem akarunk oly egyháznak tagjai maradni, a mely gyáván feladja jogait.

Éjfélkor Ivánka Imre felkeresett engem a nemzeti casinóban azon hírrel, hogy a békésmegyei esperesség lelkesebb papjai közül többen megérkezvén, talán lehetséges volna szenvedett vereiségünkön holnap délig változtatni.

Azonnal elmentünk Zsemberyhez s felköltvén öt reá bírtuk, hogy reggel 7 órára egy újabb értekezletet hívjon egybe, — a meghívásokat még az éjjel mi ketten eszközölvén és Székács József lelkészünket sarkon való fordulásra bírván.

Másnap 7 órára csakugyan egybegyűlt volt az értekezlet, a melyben nagy többséggel elhatározott a kerületi ülés megtartása.

Ezután elrendezénk mindeneket az ülés mennél ünnepélyesebb jelenetezése szempontjából Székács lelkésszel egyetértőleg; de a templomot nem vehettük igénybe, mert a Budapest fővárosi esperes

a templomkulcsok kiadatását megtagadta, azt állítván, hogy ez irányban felsőbb helyről tilalom menesztetett hozzája. — Berendezték tehát a gymnasium nagy termét, a melyben a zárvizsgák szoktak volt végbe menni.

Deczember 15-én 10 órakor épen midőn Esztergályi, mint legidősebb esperes, Desewffy Ottó pedig mint korelnök elfoglalták volna a kettős praesidiumot, — mozgalom támadt a folyosón, mire az ajtó megnyílván, az azon belépő rendőrfőnök az ülést feloszlottnak nyilvánította ki. — Ekkor báró Prónay Gábor feláll s az elnökség által kimondatja a Pátens visszautasítására és az Ő Felségéhez intézendő feliratra vonatkozó határozatot. A Székács József lelkész által elmondott ima után a gyülekezet lassan és vontatva oszlásnak indult.

Kevéssel a végbement feloszlás után érkezett a fiatalság az ugyanaz nap megtartott Kisfaludy requiemről jöve a Deák-, akkoron szentérre s a templomot csukva találván, árulástól tartva nyughatatlankodni s csoportosulni kezdé; ez alkalommal fogatott el s vettetett fogságra báró Kaas Ivor, Ivánka Imre unokaöcscse.

Így végződött az 1859-ik év, mely mintegy

előkészítője volt az 1860-ki tüntetési korszáknak. — 1859. augusztus havában öltöttük fel a magyar nemzeti viseletét, — a mint gróf Eszterházy István mondá: ugrottunk belé a magyar nadrágba és csizmába; — ugyanez év folytán keletkezett a Pátensbeli felebb említett mozgalom;— a Kisfaludy-requiem és Kazinczy-ünnepély. — A higgadt, komoly árnyalat még mindig concessiókat remélt, noha a Hübner által egybehívott «Vertrauensmännerek» experimentuma felette gyenge, helyesebben mondva semmi eredményyel nem kecsegtetett.

A protestáns mozgalom Magyarországon visszhangra talált Angliában, s idézte elő azon a minisztériumhoz a parlamentben intézett e tárgyban interpellációt, a melyhez mi vérmesebb véralkattal bírók is némi reményeket fűztünk. — Én különösen nagyon büszkévé lettem, mert a vallás dolgában írt két angol czikkemet a «Times» elfogadta s adta is.

1860-ik évi január 22-én jártak Bécsben küldöttségeink, átnyújtván Ő Felségének a Pátens ügyében keletkezett feliratokat. — Ezen eljárásnak legcsekélyebb eredménye sem lett, sőt azon túlra még nagyobb erélylyel sürgették az espessegek a Pátens alapján való rendezkedését és szervezését, a mi azonban az általunk életbe

léptetett erős ellenzéki mozgalom következtében csak részben s fogyatékosán sikerült.

Ezen események következtében 1860-ik évi márczius 1-én a törvényszék elé lettem idézve, mint csendháborító; — Heller államügyész, ugyanaz a ki Rózsa Sándort vallatta, hallgatott ki, mi közben a legilledelemesebb módon bántak velem. — Én őszintén feleltem minden egyes kérdésre s nyíltan elmondám a gyűlés keletkezésének történetét.

A katolikus világi elem legtekintélyesebb része a Pátens kérdésében politikai okokból velünk tartott; a magyarországi katholicizmus egyik legtekintélyesebb főúri tagja, midőn a Pátens megjelenésekor hozzája fordultam véleményét megtudandó, röviden ezt válaszolá: nem szabad engedni!

Az ágostai hitvallású evangélikus egyház a Pátens kérdésében a következő állást foglalta el:

A bányai kerületben: a Pátens ellen nyilatkozott: 91 egyház 189,434 lélekkel. A Pátens mellett nyilatkozott: 102 egyház 126,780 lélekkel.

A dunántúli kerületben: a Pátens ellen nyilat-

kozott: 141 egyház 187,664 lélekkel. A Pátens mellett nyilatkozott: 10 egyház 5,064 lélekkel.

A dunáninni kerületben: a Pátens ellen nyilatkozott: 23 egyház 42,933 lélekkel. A Pátens mellett nyilatkozott: 67 egyház 1 22,420 lélekkel.

A tiszai kerületben: a Pátens ellen nyilatkozott: 91 egyház 1 1 1,681 lélekkel. A Pátens mellett nyilatkozott: 47 egyház 52,522 lélekkel.

Az egész országban van tehát a Pátens ellen: 343 egyház 543,712 lélekkel; a Pátens mellett: 226 egyház 306,786 lélekkel. — A Pátens elleni többség kitett tehát 119 egyházat 236,926 lélekkel.

Tekintve az akkori viszonyokat, az agitáció erélyes és ügyes vitelét, a vallási érzület s jogok előtérbe való tolását, épen nem fényes eredmény. — Az e Pátens-ügyben végig vitt mozgalom s tapasztalataim váltig meggyőztek engem arról, hogy a mi felekezetünknel s a mi viszonyaink között az önkormányzat nem felel meg azon igényeknek, melyeket a magyar nemzetiség s államiság fejlesztése érdekében méltán s jogosan támaszthatunk.

Az autonómia épen úgy mint a megye csak addig bírt értékkel, míg alkotmányunk s politikai jogaink biztosítva nem valának.. — Azon pillanattól kezdve, a melyben ez megtörtént, az autonó-

mia inkább csak kolonc, mely a fejlődés s nemzeti irányban való haladást gátolja.

A Pátens ügyének felmerülése következtében kezdém egyházunkat nem csak mint «commis voyageur», de mint választott elöljárója is szolgálni. — Megismerkedvén a békésmegyei esperesség kiválóbb egyéneivel, ott választattam meg, esperességi s egyszersmind a szarvasi főiskola felügyelőjéül; utóbb azon kitüntetésben részesültem, hogy a bányai kerület felügyelőjéül választattam meg, majd tizenöt évig szolgálván az egyházat. — Utóbb reám nehezkedő sokoldalú elfoglaltságom következtében lemondottam, a fiatalabb nemzedéknek engedvén át a tért.

A Pátens következtében történt egyházi szervezés alkalmával, superintendensül a bányakerületben Székács József, felügyelőül Desewffy Ottó, egyetemes felügyelőül pedig báró Prónay Gábor választattak meg.

E választás képében érte végét e hosszan tartó vallási, de tulajdonképen a mint a következők mutatta, politikai tusa.

Az 1859-ik év folyamában ért engem azon megtiszteltetés, a magyar tudományos akadémia levelező tagjává választathatni meg, — a minék

rendkívül megörültem, mert a mint naplómban meg van írva: «ez az első állás, melyet tisztán a magam erejéből szereztem meg magamnak, mert hívtak volna bár X. vagy Y.-nak, mégis megválasztottak volna szerény működésem elismeréséül).

A TÜNTETÉSEK KORSZAKA.

Az 1860-ik év egy nagyszerű jelnetezett tüntetéssel vette kezdetét, melynek következményei megmérhetlenek valának. — A múlt évi Hübnernek mondott, a fekete pontokat jelző új évi császári beszéd helyett, ez évben irányt adóul egy röpirat jelent meg «Le papé et le Congrès» cím alatt, melynek tartalma ezen eszmében pontosuk egybe:

«A pápaságot megmenteni csak úgy lehet, ha a pápától a világi hatalmat elveszszük, s ennek fejében a vallásiakra való befolyását öregbítjük és biztosítjuk.»

E néhány szóba van foglalva Olaszország végleges és teljes uniificatiójának eszméje; — e néhány szó egyszersmind felszabadító levélül szolgált Garibaldinak s biztosítékul az iránt, hogy esetleges sikerei meg fognak óvatni a reactiótól. — E röpirat értelme kézzelfoghatólag felvilágosíthatott mindenkit az iránt: hogy á szabad kereskedés alapú vétele mellett Anglia és Franciaország között határozott szövetségi pontozatok állanak

fenn. — Ausztriának intés volt ez, hogy olaszországi uralmának az egységes Olaszország érdekében való végleges megszüntetése csak idő és alkalom kérdése.

Ezen politikai irányzatnak megfelelőleg Pest mindinkább élénkülni kezdte, úgyannyira, hogy az 1860-ik évi farsang egyike volt a legélénkebbeknek. melyekre emlékszem. — A Bánffy, Csekolics, Zichy, Kinszky, Károlyi házaknál egymást érték az estélyek, — s ezek nyomán az eljegyzések, tervezetések és tüntetések.

Márczius 9-én ment végbe a horvát ínséges testvérek érdekében rendezett első hangverseny; a rendőrség a legérdekesebb számokat ugyan törölte, de mind a mellett az eredmény fényesnek bizonyult.

Márczius 15-én a fiatalság a templomokat óhajtván látogatni, de be nem bocsáttatván, a kerepesi úton csődület támadt, melynek eloszlatása alkalmával egy ifjú puskagolyó által találva halva maradt, a fiatal Forinyák pedig nehéz sebebe esett.

April 3-án tartjuk meg a nemzeti színházban, a Zrínyiből vagyis a szigetvári vértanúkból merített

élőképek által különösen érdekessé vált előadásunkat a horvát testvérek javára; — 4-én pedig ismételtük ezen előadást a nemzeti színház nyugdíjintézete javára. — Az első előadás 5300 frt, a második 4300 forintot jövedelmezett. — A néma ábrákban részt vett a pesti úri társaság úgy szólván minden női tagja; — ott volt látható Csekonics Leona bárónő, Orczy Agosta bárónő, Odescalchi Anna herczegnő, Batthyány Ilona grófnő, Degenfeld Emma grófnő s mindannyian. — Zrínyi Miklóst Zichy Manó gróf ábrázolta, — én a mennyire emlékszem Juranicsot személyesítettem. — Az estély zenei részeit illetőleg, különösen kitűnt Nákó grófnő elragadó zongorajátéka.

Április 7-én éjjel lőtte magát föbe gróf Széchényi István Döblingben. — Válságos elhatározását azon izgatottságnak tulajdonították, mely elfogta, mióta nála a rendőrség házmotozást tartott, és báró Jósika Sámuel volt erdélyi cancellár egy nála elköltött ebéd után megbetegedvén, rögtön meghalt.

Öngyilkossága országszerte roppant benyomást gyakorolt, — általánosan elhatároztatván:

1. Négyheti gyász viselése 2. Országos emlék emelése. 3. Requiemek tartása nem csak a katólikus, de a protestáns templomokban is.

Ezen eseményt megelőzőleg ápril 4-én ment végbe a sebe következtében elhunyt Forinyák Géza temetése. — A temetés 4 órára volt ki-tűzve; Prottmann rendőrfőnök azt üzente a csa-ládnak, hogy a temetés 2 órakor tartassék meg. — Forinyák osztrák hadseregbeli kapitány, az el-hunytinak fivére, erre Prottmannak azt üzente; az élő felett a rendőrség, a halott felett a család rendelkezik, s így tehát a temetés 4 órakor me-nend végbe.

E temetésen körülbelül 50,000 ember volt lá-bon; a rend fenntartására 70-en vállalkoztunk, este égő fáklyákkal kezünkben; Forinyák kapi-tány nem vehetett részt öcscse végtisztességén, mert az üzenet következtében a «porkoláb»-hoz kelle vándorolnia; a temetőben elénekeltük a szózatot s Vezerle Géza felszólítására éltettük Forinyákot, — úgy került azután Vezerle is fog-ságba.

Április 11-én indultunk gróf Károlyi Sándor, gróf Festetich Béla és én Zágrábba, átadandók ott a magyarok nevében az ínségi pénzeket ke-zelő bizottságnak tízezer forintnyi gyűjteményün-ket. — Április 13-án reggel léptünk összekötte-tésbe Horvátország következő férfijaival: Kul-mer, Draskovich, Erdődy grófokkal, Hellenbach

bárával, Bedekovich K. és Kussevich A. régi elvtársainkkal.

A gyűjtés eredményét nem nyújthattuk a bizottságnak, de Coronini banusnak kelle azt átadnunk. — Kulmer gróf díszhintaján vitetett bennünket a bán palotájába, a ki igen szívélyesen s előzékenyen fogadott, s az összeget mint az ínséges horvátoknak szánt adományt köszönettel átvette.

Ezt követte díszebéd az illyr casinóban; kibékülés a horvátok és illyrek között Erdődy gróf tapintatos eljárása révén; — kirándulás «Maximir» városi nyilvános kertbe; díszelőadás a színházban; estély gróf Kulmernál, — szóval minden megtörtént arra nézve, hogy a horvátok szívesen s szívélyesen ne csak látszassanak, de valóban is fogadják a magyarokat.

Április 20-án vált nyilvánossá, hogy Albrecht főherczeg helyébe Benedek táborszernagy lépend mint kormányzó, — a ki mint protestáns talán némi hatással leend hitsorsosaira a Pátens-kérdésnek elintézését illetőleg.

Május 15-én volt Kassán a Széchenyi-halom alapításának ünnepélye. — Kassára utaztamban Hidas-Németiben tudtam meg, hogy az ünne-

pély be van tiltva; az indítványozó gróf Károlyi Ede, nem tévén előzetes jelentést, el van fogva; Kassa pedig katonaság által körülfaloltatott. — Mind a mellett tovább hatoltam előre, de csak Bárczáig értem, mert itt a katonai cordon megállított; sokan gyülekezének már oda, midőn végre több órai várakozás után, szabadon bocsátván, Kassába bevonulhattunk.

Bevonulásunk után reggel a református templomban requiem tartatott Széchényiért; — délben pedig nyilvánossá válván a Pátens visszavétele, a Kassán elzárt Zsedényi és Máday szabadon bocsátattak, a mi leírhatlan lelkesedést szült. — Délután a debreezeni küldöttség, Semsey Lajosné, Komárom város küldöttei adták át a Széchényidomb emelésére szánt hantokat, — mind ezen szertartások alatt a szózatot éneklék az emberek torok szakadtáig és hajadon fővel, a mi reám kellemetlen hatást tesz. — Este díszelőadás a színházban a horvát testvérek javára s ismét szózat éneklés

Ugyanekkor jött meg első híre annak, hogy Garibaldi Sicilia három pontján egyszerre szállott partra, — s légiójának színe-java magyarokból áll. — Elképzelhető, mi benyomást gyakoroltak az együtt levő tömegre ez egymást felváltó hírek.

Május 25-én vált nyilvánossá Pesten, hogy gróf Apponyi György, ifj. Majláth György, gróf Barkóczy János, gróf Széchen Antal és Toperczer nagyváradi polgármester, elfogadták a «verstärkte Rcichsrath»-ba való kineveztetésiüket, — a mi reánk is lehangolólag hatott.

Június 2-án Tót-Megyeren a gróf Károlyi Lajos által rendezett nagyszerű ekeversenyen s valóban nagyúri ünnepélyen vevénk részt, melyet a bécsiek, kivált miután a június 3-án a házi gazda által kastélyában adott tánczvizalom fényesen sikerült, « Hunnenfest »-nek csúfoltak.

Június 11-én már Balaton-Füreden valék a Kisfaludy-szobor leleplezése alkalmából; 13-án Keszthelyre gőzössel s onnan Marczaliba gróf Széchényi Gyulához siettem, s onnan 14-én reggel nagyszerű bevonulást rendezőnk Niklára a Berzsenyi-ünnepélyen jelen leendők.

A Niklán végbement Berzsenyi-ünnepély alkalmával egyes nemzetiségek és vallásfelekezetek között testvéries egyetértés volt észlelhető. — Bartakovich egri érsekért, — a primásért, — a Szent-István társulatért protestáns papok emeltek poharat; a horvát vendégeket a magyarok horvát nyelven, — a horvátok viszont bennünket

magyar nyelven elmondott pohárköszöntések révén éltettek.

Június 19-én ismét Nyitra-Újlakon jelenék meg, hogy gróf Esterházy Istvánnak báró Jeszenák Gizellával végbemenendő menyegzőjét mint násznagy berendezzem. Ez volt az utolsó egészen régi magyar szokás és divat szerint végbement menyegző, a melyben részt vevék.

Elképzelhető, mi szellemű toastok mondattak azon lakadalmi díszebéd alatt, — mely gróf Esterházy Mihály, — a honvédelmi bizottság volt tagja fiának báró Jeszenák János vértanú leányával való egybekelése alkalmával az ősi kastély nagy termében megtartatott.

Július 3-án ment végbe az agg Esztergályi főesperes temetése Csornádon; sokan valánk jelen az esperességből; Székács meghatóan szónokolt a ravatal felett. — Elhunytét hozzátartozandói azon izgatottságnak tulajdonították, mely az öreg urat egy fél évvel ezelőtt a Pátens körüli tusa alkalmával elfogta.

Július 7-én indultam Gyömrőről az oly szép reményekre jogosító ifjú gróf Teleki Gyula társaságában Sáros-Patakra, a hol a pataki col-

legium háromszázados emlékünnepe voll végbe-menendő.

Zsarnay superintendens és báró Vay Miklós mint gondnok körül összpontosult az egymást felváltó különféle teendő, u. m. küldöttségek fogadása, melyek között ott vala egy zsidó küldöttség, a nemzeti színház, a pesti ifjak, az ágostai hitvallású evangélikus egyház központi választmányának küldöttsége is.

Maga az emlékünnap a templomban folyt le, mely közben báró Vay Miklós, Árvái tanár és Ragályi S. tartottak beszédeket, — és ifjú báró Vay Miklós mesterműve, Lorántfy Zsuzsánna mellképét ábrázolván, lepleztetett le, mialatt Tompa alkalmi verse szavaltatott el.

Három órakor délután 600 terítékre való köz-ebéd egy monstre-sátor alatt, —, mely ebéd köz-ben Dessewffy Emil gróf, Ballagi Mór, Károlyi Ede gróf, Tisza Kálmán s én mondtunk beszé-deket.

Ebéd után tisztelgés a várkastélyban Mikó Imre grófnál és Breczenheim herczegnénél; este 10 órakor tánczvigalom, mely közben a gömöriek régi palotás tánczát valódi elragadtatással szem-lélém. — Igaz az is, hogy sok szép nő volt a pa-lotást lejtők között.

Július hava első napjaiban hódítja meg Garibaldi egész Siciliát, mire a nápolyi király Nápolyban közzé teszi a 48-ki alkotmányt, — minden csak képzelhető eredmény nélkül, — mert Garibaldi aligha fél úton fog megállapodni.

Július 27-én érkeztem Kolozsvárra s három napot mulattam ott a versenyek kedvéért látszólag, de tulajdonképen azért, hogy az erdélyiek ez időtájt nagyon alkalmatlan ellenszenvét az oláhok ellen kissé egyengessem s legalább a külvilággal szemben elsimítsam.

Reményi hangversenye a kolozsvári nemzeti színházban, melynek utolsó számát egy mesterileg eljátszott oláh-nóta képezte, és egy nagyszerű közvacsora alkalmával elmondott fraternizáló pohárköszöntések, ha valóban sokat nem is eredményeztek, — de minden bizonynyal jó hatással voltak mindkét félre nézve.

Augusztus 1-én Miskolczon valék jelen azon nagyszerű ünnepélyen, midőn Zsedényi és Máday, mint újonnan megválasztott tiszai-kerületi felügyelő és superintendens hivatalaikba beigtattak, — miután az esküt letették volna. — Mádayt mint superintendens a velem odaérkezett Székács József avatta fel, a minek én felette megörültem,

mert Székács engem confirmált, Máday pedig nekem iskolatársam volt.

Zsedényi a közebed alkalmával bakot lőtt, — mert Ő Felségére emelvén poharát, nem is szakítva félbe szónoklatát, egy magyar alkotmányt éltetett, a mely Ő Felségének volna adománya.

Erre roppant zaj támadt s elégedetlenség; Károlyi Ede és én azután egymásután felszólaltunk s visszautasítván minden csak képzelhető octroyirozásnak lehetőségét, —a 48-as alkotmányt éltettük.

A máramarosi oláhok és oroszok a magyar nyelv behozatala mellett, — Szabadka város pedig a visszacsatolás érdekében kérvényeznek.

Augusztus 115-én ment végbe Pesten a barátok templomában gróf Keglevich Béla esküvője Batthyány Ilona grófnővel. — Esküvő után, mikor az egybegyűlt tömeg Batthyány Lajos özvegyét felismerte, hosszan tartó éljenekbe tört ki.

Az 1860-ik év Szent-István napi ünnepélyén, a mely országos tüntetés augusztus 20-án folyt le Budán és Pesten, nem vevék részt, azon alapeszméből indulva ki: quod licet Jovi, non licet bovi.

Egy ily, az ország fővárosában lefolyandó politikai, de tekintve az abban főszerepet viendő katolikus egyháznagyokat, vallásos színezettel is bíró nyilvánítás főszereplését a le nem járt, tartalékban maradt s épen azért legtekintélyesebb tényezőknek kellett elvállalniuk.

Egészen más jellegű valamely Pesten lefolyt temetkezés, betiltott ülés, színielőadás, esküvő, vagy a Kassán, Sáros-Patakon, Balaton-Füreden, Niklán, Miskolczon, Tót-Megyeren, Kolozsvárott, Zágrábban rendezett tüntetés közben elmondott pohárköszöntés, beszéd s viselkedés, — mint a milyennek lennie kell egy országos ünnepélyen nem annyira izgatási, mint inkább politikai értelemmel bíró fellépésnek s elmondandó beszédnek. — «Ne sutor ultra crepidam» — ezt vallva vonultam vissza e nagyszerűen lefolyt István-nap elől Beniczky Ödön czinkotai kastélyába, a hol a Pestről érkező híreket lesve, kedélyesen megültük nejének Keglevich Stefánia grófnőnek neve napját.

Egy éve immár, hogy a bolygó-zsidó módjára jártam-keltem hazánkban: testvéri poharat ürítve a nem rég ideje velünk fegyverben s lázadásban szemben állott horvátokkal s oláhokkal; minden egyes vidék s helyi érdek vagy az ott lakozó nép-

fajnak szája íze szerint mondva el czifrábnál-czifrább toastjaimat s alkalmi beszédeimet, nem ki-méivé senkit és semmit, de mindenkor oly értelembe s szavakba burkolva eszméimet, hogy az elmondottakért bár mikor a törvény elé való idéztetésnek bátran szemébe nézhessek. — E hosszas hadjárat után a téli szállásokra készült vonulni a «commis voyageur»-ök, a «Kanonenfutter» és «en avant les tirailleurs, de la garde» — egész hada; csak énnekem e had főnökének, a független, senkinek számadással nem tartozó, most már valóban agglegénynek nem jutott ki osztályrészül pihenés és visszavonultság. — Egy újabb vándorlást s tova száguldozást feltételező küldetéssel bízván ugyanis meg, szeptember hava két első hetét, hogy a rendőrség szemei elől mintegy eltűnjem, teljes visszavonultságban tőkém Aszódon, naplóm rendezgetésével foglalkozván s úti készületeimet fejezvé be.

September 18-án indultam el hazulról, pro forma Drezdába és Szászországba menendő atyámfiái látogatására, de tulajdonképen azért, hogy onnan Bruxellesbe Jósika Miklós sógoromhoz vegyem utamat a célból, hogy külföldön tartózkodó elvtársainknak a lefolyt tüntetési korszakról tegyek meghamisítatlan s igaz jelentést.

Ez igen helyes eljárás volt megbízóim részéről — mert vajmi gyakori esetekben az események leírását egy lapban, tendentiose leírva ha olvassuk, egészen más benyomások képződnek bennünk, mintha ugyanazon eseményeket egy szemtanú által pártatlanul leírva s megítélve végig hallgatjuk. — Az emigrációval való összeköttetésem ideje alatt mindig előttem lebegtek Macaulaynak az emigratio kedély- és lélekhangulatáról elmondott pártatlan szépségű s lélektanilag teljesen igaz szavai.

Utam szerencsétlenül ütött ki, a mennyiben Drezdából Bruxellesbe utaztamban a hideg kilelt annyira, hogy Belgium fővárosát elérve alig tudtam annyi erőre szert tenni, hogy a szállodába érhessek. — Itt ágyba kelle feküdnöm s több napi egymást érő lázrohamok után végre kisült, hogy harmadnapos hideglelésben betegedtem meg. — Minden harmad nap fél hat órakor délután kilelt a hideg s mire a láz lefolyt, annyira felpendültem, hogy ismét egy huszonnégy órát teendőimnek élhettem. — E betegség nagyon levert lábamról, annyival inkább, mert idegrendszerelem egy év óta tartó izgalmas s nyughatlan életmódom következtében sokat szenvedett.

Bruxellesben ért engem az október 20-ki dip-

lomának híre, a minek következtében rendkívüli nyughatlanság fogott el, mert elvégezvén ügyeimet Bruxellesben, azonnal hazámba kívánkoztam vissza, meggyőződést szerzendő a felől, mik adják ott elő magokat ezen első közeledés következtében.

El is indultam, nem hallgatva senkire s Mainznak Baselba siettem, a hol Teleki László grófot kerestem fel s beszélém meg vele ügyeinket. - Baseltól Münchenbe s onnan Salzburgon át Bécsbe óhajtottam utazni, midőn egy Salzburgban utolért erős lázroham, három napra lekötött e kies fekvésű hegyi városban. — Az 1860-ik év nyarán itt töltött kellemes szerelmi órák egészen változott viszonyok között elevenültek fel ez alkalommal emlékemben.

Végre épen november 3 ö-ára érvén haza, azonnal körülnéztem megtudandó, mint állanak ügyeink. — Garibaldi déli Olaszországban elért sikerei nagy támaszt nyújtottak a mi mozgalmunknak, — minek következtében a megyék úgy szólván kivétel nélkül az októberi diploma ellen s a 48-as alkotmány mellett léptek fel.

Ez állapoton a december 17-ére Esztergomba egybehívott értekezlet sem változtathatott semmit; — ezen értekezletben lefolytakról jól valék értesítve, miután Ármin öcsém ott jelen vala, mint a meghívottak egyike.

Ugyancsak december 17-én fogták el Drezdában s vetették fogságra gróf Teleki Lászlót, a ki szerintem nagy vigyázatlanságot követett el, midőn Schweiczot elhagyni és Szászország határát túllépni bátorkodott.

Teleki László utóbb Bécsbe szállíttatván s Ő Felsége elé vitetvén szabadon bocsáttatott, megígérvén, hogy egyelőre a politikával foglalkozni nem fog s az emigratióval való conspiratióval felhagy.

Teleki László ezen esete nekünk, a kik az emigratióval összeköttetésben állottunk, rendkívül sokat ártott, — ügyünket pedig gyengítette, a mennyiben mindenki azt mondá s veté szemünkre, hogy azon párt, melynek egyik feje s vezére ily könnyelműleg s vigyázatlanul járt el, rosszul van szervezve, s komoly tényezőt nem képviselhet. — Sok igaz rejlett ez ellenünk felhozott vádban.

Az 1861-ik év január hava 10-én kelt leirat által az úgynevezett 1861-ki országgyűlés április 2-ára Budára lett egybehíva. — Erdély s Horvátország nem hívatván meg, — a mely törvényellenes eljárás ellen egyre keletkeztek a tiltakozások.

Ezen tiltakozások daczára nagy mozgalom futotta végig az országot, a képviselőválasztások-

hoz szükséges előkészületek foglalkoztatván a hatóságokat épen úgy, mint az egyeseket.

Magam is, befejezván szereplésemet mint tün-
tető, mandátum után néztem. — «Nemo próféta
in patria» — ezt mondhattam én valamint 1848-ban
úgy 1861-ben is. — Pest megye kebelében nem
virult számomra jövő, — így határozták a megye
nagyképű mandarinjai, —• mondotta volna édes
atyám.

El kelle tehát mennem, hogy máshol keressenem
azt, a mit «ősi fészkenben» megtagadtak tőlem.

A tüntetések korszaka így véget érven, kezde-
tét vette újból a hamvaiból kikelt alkotmányos
élet.

TÜRELEM.

A mi az 1861-iki országgyűlés alatt s azontúl hazánkban előadja magát, a történelem keretébe tartozik. — S így, a mit a jelen időponttól kezdve terjedelmes jegyzeteimből a «Naplótöredékek» számára átveszek, azt nem tekinthetni egyébnek episodoknál. — Ez esetlegesen felmerülő élelményeim némi világot derítvén a színpalak mögött lefolyt egynémely eseményekre, előkészítő, vagy iránytadó befolyással lehettek ugyan politikai életünk esetről-esetre való fejlődésére, — de egyéb értékkel aligha bírnak.

Kedélyhangulatomban nagy változást idéztek elő az 1860-ik év közben kifejtett sűrűbb társas-érintkezéseim. — Az 1850-ik és 1852-ik év folyamában engem legszentebb érzelmeimben ért csalódások következtében a szerelmi rajongásra hajló kebel irányom teljesen megváltozott. — A nők iránti másod természetemmé vált imádás teljesen kiveszett szívemből; — a nőt nem tekintém egyébnek, mint eszköznek, melynek segélyével többé vagy kevésbé kellemesen elégíthessem

ki vágyaimat. — A mi szép s rút emlék megmaradt szív-éleményeimből, azt mind regényeim segélyével elemezem, frissítém fel s örökítém meg.

Kerültem minden képzelhető alkalmat, a mely netalán ez általam megkedvelt, vagy talán csak megszokott kedélyhangulatot más irányba terelni esetlegesen képes volna.

A tünetések korszaka nem jó kedvből, de kötelességszerűleg kiragadott azon általam nagy kedvteléssel alkotott egyhangú életmódomból. — melyről azt hívém s képzelém, hogy örökké fog tartani. — Hisz azt képzelém, mikor 1854-ben harminczadik születésnapomat igtatám naplómba, hogy elfásult öreg ember vagyok már, a kin nem fog többé a «gyújtó szikra».

De mire ismét vontatva bár s mintegy erőltetve, hajdani társadalmi tagadhatlanul szerfelett csábító összeköttetéseimet megújítám, egy rendkívül kedves, szeretetre méltó és szép nőbe annyira beleszerettem, hogy minden évek óta bennem megjegeczedett érzemény mint hó a napon úgy olvadozott el és hatá át egész lényemet.

E nő tanított engem türelemre; — e nő iránti szerelmem s lelkesedésem által irányítva, vetém magam alá gyakran reménytelenül s céljt tévesztve, mindazon kisebb-nagyobb kalandszerű

esélyeknek, — melyek felvállalására csak úgy s akkor vagyunk képesek, ha eszményképünk óhajának vélünk azok képében megfelelhetni.

S végre is valakinek csak meg kellett tennie mind azt, a mit sokan bolondságnak, meggondolatlanságnak, cél nélküli merényletnek vagy a politikai meggyőződés vakbuzgóságának tartottak és mondtak. — A következők mellett bizonyított, mert a mit a nők iránti igaz vonzalom befolyása alatt véghez viszünk, az lehet könnyelmű s meggondolatlan elragadtatás szüleménye, de a rossznak jellegével sohasem bírhat.

Naplójegyzeteimből a következő ez időszakra vonatkozó néhány adatot ígatom ide:

«1861-ik évi márczius 14-én lettem megválasztva Szarvas város képviselőjéül egyhangúlag mintegy a Pátens alkalmával tanúsított magamtartása jutalmául. — Legközelebb álló elvtársaim közül ez időtájt megválasztattak: gróf Bethlen József, gróf Károlyi Sándor, Prónay József, Tisza Kálmán, Tisza Lajos, gróf Szapáry Gyula, gróf Szapáry Géza, herczeg Odescalchi Gyula, báró Simonyi Lajos, gróf Teleki Gyula, Ivánka Imre, gróf Andrassy Gyula. — Az én csákói asztalom már teljes számmal képviselve van a képviselőházban; mindig mondom: ne hagyjuk magunkat. —

Füstén megválasztottak: Deák, Szalay, Kacsovich, Gorove, Szilágyi. — A megyei gyűlések egynémelyikén sok éretlen beszéd folyik az utasításadás felelevenítése körül; — mintha ezen elavult intézmény képes lett volna bármikor megvédeni a haza érdekeit, a gyenge s igaztalan jellemek eljárása s tettei ellenében.»

«Szarvasról visszatérve Pestre nagy szomorúság ért, mert általam szeretve tisztelt, atyám gyanánt tekintett nagybátyámat báró Podmaniczky Andort nem találám többé az élők sorában. Hosszan tartó májbaj vetett véget életének.»

«Az 1861-ki országgyűlés megnyitása alkalmával az első, némi visszavonást okozó kérdés ez vala: Lehet-e s szabad-e a képviselőknek az országgyűlés megnyitására Budán a királyi váriakban megjelenni? — A ház tagjainak zöme két felé szakadt. — Mi vagy nyolczvanan Deák Ferencz vezérlete alatt felmentünk, — míg a többiek Teleki László gróf véleményeit vallva, nem vettek részt a megnyitásban. — Én felmentem, mert célom az vala, hogy az országgyűlés hova hamarabb nyíljék meg s az ülések ott tartassanak meg, a hol a törvény rendeli, t. i. Pesten. — Megnyugtatta e két irányban, a többi captiosus kérdések-

kel nem igen gondoltain, pedig valának, a kik e magamtartása miatt reám meg is nehezteltek.»

«Május 8-án volt kitűzve Deák Ferencz indítványa a felirat tárgyában. — Midőn az napon fél tiz órakor reggel az Angol királynő szállodából a múzeum felé tartva a Kimer puskaműves boltja előtt elhaladok, a Teleki-ház kapuja alól egy cseléd tartván felém azt súgja nekem: László gróf ma éjjel agyonlőtte magát, de ne tessék szólam, mert titkolják.— Mire az ülésbe értem, már általánosan tudva volt e consternáló hatást gyakorló esemény, melynek következtében Deák Ferencz, indítványa a felirat tárgyában 13-ra napoltatott el.»

A május 8-ki itt jelzett lesújtó eseményt megelőzőleg, a képviselőház elnökéül Ghiczy Kálmán, első alelnökéül Tisza Kálmán, másod alelnökéül pedig én választattunk meg. — Ez világosan bizonyította, hogy a határozati párt a felirati párttal szemben biztos többséggel rendelkezik. — Vezérférfiaink valának Ghiczy Kálmán, Teleki László, Tisza Kálmán és Nyáry Pál. — Ghiczy a ház elnökéül választatván meg. Teleki László pedig elhunyván, pártunk válságos helyzetbe jutott, mert mi a legtöbbben Tisza Kálmánnak szántuk a vezérszerepet, míg mások Nyáry Pált tartották leg-

méltóbbnak e helyre, Almássy Pál nem akarván képviselőséget vállalni. — A felirati vita alkalmával teendő határozati javaslat megtételét pártunk többsége Tisza Kálmánra bízta, a ki szónoki tehetségre s dialectikára nézve messze túlszárnyalta Nyáry Pált.

A vita lefolyása rendkívül érdekfeszítő volt, s annak folyama alatt, minden csak lehető megtörtént Bécs felől, hogy ne csak a mi pártunk, de a felirati párt is — mert ennek követeléseit is teljesíthetlenségnek tartották — lehetőleg megpuhíttassék a célból, hogy a magyarok ériék be egy minisztériummal, pénz- és hadügy nélkül, mely két tárcza ügyei Becsben fognának tárgyalatni. — Ilyszerű csonka minisztérium mellett azután megadják a megyét is, — de felelős kormány és megye együtt nem lehetséges, a bécsi vezérférfiak véleménye szerint. — Ez volt a jelszó.

E megpuhítási rendszert a külpolitika terén kezdték meg eléggé ügyesen, tudván azt, hogy mi Franciaországba és Angliába vetjük leginkább reményeinket. — E célból a «Patrie» pesti levelezőjét Simont visszahívták; a francia császár consult rendelt Zágrábra, a ki minden erejét megfeszítette az unió elleni izgatásban, s tüntetőleg lépett fel Magyarország ellen; — köztudomássá vált, hogy Anglia legközelebb vissza fogja hívni

Pesten levő consulát Mr. Dunlop-ot, a ki nekünk rendkívüli jóakarónk, Magyarországnak nagy barátja volt.

Ez itt jelzett viszonyok s a nemzetiségek ingadozó magaviseleté tekintetbe vétetvén pártunk tevékeny s higgadtan gondolkozó tagjai által, — oda érlelődött meggyőződésünk, hogy a határozati javaslatnak többségre jutása oly felelősséggel terhelné meg pártunkat, mely alól kibontakoznia s melylyel szembe szállnia aligha volna lehetséges.

Elhatároztuk tehát kelten, Almássy Pál és én, hogy a szavazásnak oly irányt fogunk adni, hogy a felirati indítvány fogadtassák el 2—3 szavazati többséggel.

Június 3-én csakugyan megtörtént a szavazás, mely alkalommal 155 szavazat esett a feliratra, 152 pedig a felirat ellen; — Deák Ferencz felirati indítványa tehát szótöbbséggel el lön fogadva.

Ezen eredmény keresztülvitele csak úgy vált lehetségessé, hogy többen közülünk be lévén avatva szándékunkba, feláldozva önmagukat nyújtottak segédkezet tervünk keresztülvitelére. — Ezek között első helyen valának B. J. — Sz. Gy. K. L. — G. E.

Voltak többen s ezek között első helyen Nyáry Pál, — a kik utóbb — Almássy Pál, mint nem

képviselő megtámadhatlan lévén, — erősen nekem rontottak ezen a színpalak mögött jelenetezett capitulatio miatt, de találkoztak ismét mások és pedig Tisza Kálmán és Prónay József, a kik távollétében meg is tudtak védelmezni.

«1861 július 18-án adta be báró Vay Miklós cancellár lemondását, — s ugyanaz nap Ő Felsege gróf Forgách Antalt nevezte ki cancellárrá. — Július 22-én olvasták fel a képviselőházban azon királyi leiratot, melynek német részről történt szövegezésének elfogadásra miatt, Vay beadta volt lemondását.»

«1861-ik évi augusztus 8-án tartott ülésében a ház egyhangúlag elfogadta a Deák Ferencz által szerkesztett második feliratot, — mire azután augusztus 21-én érkezvén le a felosztást elrendelő leirat, a ház. meghozta óvását — Augusztus 22-én volt utolsó ülésünk s augusztus 25-án a honatyák elszéledtek azon szent meggyőződéstől áthatottan, hogy a haza iránti kötelmeiknek híven eleget tettek.»

Deák Ferencznel csak is az 1861-ki országgyűlés alatt ismerkedtem meg közelebbről. — Hogy mennyire tiszteltem e férfiút, legjobban bi-

zonyítja azon naplótöredék, melyet nyílt levél alakjában 1876-ban a halála utcán megjelent Deák-album számára megírtam. — A közlemény a következő:

Nyílt levél a szerkesztőhöz!

Tartózkodással engedek ön szíves felhívásának, mert nem érzem magam feljogosítottnak arra sem tehetségeimnél, sem a megboldogult irányában létezett csak is barátságos, de nem benső viszonynál fogva, — hogy Deák Ferencz elhunyt hazánkfiára vonatkozólag oly adatokat tudnék, vagy képes volnék közölni, melyek a nagy férfi emléket, bár szerény alakban, de mégis nevéhez méltóan megörökíteni volnának hivatva.

Nem túlszerénység, hanem igaz benső meggyőződés mondatja velem e szavakat, mert én Deák Ferenczet sokkal nagyobb embernek tartottam mindenkoron s minden viszonyok között, mint igen sokan azok közül, a kik az utólagos dicshymnusok elzengésére ugyan készek valamely emberi nagyság irányában, — de annak művei megítélésében s azok iránti tisztelet, elismerés s hála kifejezését illetőleg, vajmi gyakran inkább csak túlhév, mint valódi férfias tisztelet, ragaszkodás s hála által ragadtatják el magokat.

Azon néhány adat — helyesebben mondva eszme, melyet a nemzet nagy halottjáról ide le-

írok, nem akar más lenni, mint azon egyszerű munkás műve, a ki az egyptomi gúlák keletkezését napszámoskodása által segítette elő.

Deák Ferencz a tudományos műveltség, a jellemszilárdság, az előítéletektől ment nemes egyszerűség mintaképe gyanánt tündöklőit mindazok előtt, a kik vele ez életben gyakrabban érintkeztek. — Másrésztől nem lehet tagadni, hogy birt épen annyi büszkeséggel, mely természet szerű kifolyása fenn elősorolt eme ritka tulajdonainak.

A ki hazánkat ismeri, kénytelen bevallani, hogy alig létezik ország, melynek lakosai, a napszámostól kezdve a herczegig, annyira alá volnának vetve a társadalmi előítéleteknek, mint édes hazánk fiai; innen van azután, hogy minden újítás, de leginkább az. egyszerű s hasznos újítás, legtöbb ellenszenvre talál s legnehezebben honosodik meg.

Az 1861-ik évben Deák Ferencz szerfelett megkedvelte hosszas nyári pesti időzése alatt a városligetet.

Az. öreg Breitner, egyik legleleményesebb bérkocsi mestere az akkori időnek, első volt, ki a nvílt, ernyő nélküli társaskocsikat léptette életbe. — De ez újítás csak nagyon nehezen kapott lábra, mert legtöbben restellették s tekintélyekkel összeférhetlennek tartották valamely idegen em-

berrel ülni egy és ugyanazon kocsiban. — Breitner megkereső Deákot, tisztelné meg társaskocsiját s használná azt a ligetbe való délutáni kirándulásai alkalmával. — Az öreg úr szívesen engedett kérésének s egy délután kivonultunk néhányan a széntérre, s Deák Ferencz társaságában Breitner uram társas kocsiját elfoglalva kihajtottunk a ligetbe.

E naptól kezdve — néhány megrögzött ósdi különöz kivételével — általánosan elfogadott divattá vált az e társaskocsikban való közlekedés. — Breitner uram, mikor a ligetben egylovas kis kocsijáról nézte, mint szivarozik az öreg úr a félkezű honvéd székén, a körönd ama legnaposabb s dísztelenebb helyén, nem egyszer dicsekedett, mondván: « Dem altén Herrn haben wir sehr viel zu verdanken».

Deák Ferencz szónoklata olyan volt, mint Mozart zenéje; a ki hallotta őt szónokolni, a ki végig hallgatta egymásból folyó érveléseit, tiszta folyékony egyszerű nyelvezetét, páratlan erejű, de minden sallangtól ment mondatait, oly annyira egyszerűnek és igaznak találta mind azt, hogy szinte meg volt győződve arról, hogy ő mindezt épen úgy elmondhatta volna, s csak azon csodálkozott, hogy e találó érveket valamely beszédben már régebben fel nem használta.

Az így gondolkozó azután, ha leült s beszédet írt — vagy neki készült s beszédet mondott el, melyben a Deák beszédjéhez hasonlóan mindent egyszerűen, találóan, helyesen s igazán kifejező modorban akart visszatükrözni — bélésűit s csakhamar átlátta, hogy a Deák Ferencz. szónoklatával csak egy ember bír széles e hazában, s ez Deák Ferencz maga,

Deák Ferencz beszédeit, valamint Mozart zenéjét mintakép gyanánt tanulmányozni kell. lemásolni lehet azok egyes részeit, de utánozni soha semmi esetben — mert mindkettőnek művészete a gondolatok gazdagságában s azon fenséges egyszerűségben rejlik, melylyel magas röptű eszméiket a szónoklat vagy a zene által megörökíteni tudták.

Deák Ferencz a szónoklat terén épen úgy, mint Mozart a zenészet terén, e fenséges egyszerűségek által utolérhetlen eszményképek gyanánt fognak tündökölni mind addig, míg a szónoklatért lelkesülni s a zenéért hevülni képesek lesznek az emberek.

Néhány évvel ezelőtt hosszasan beszélgettem az öreg úrral a temetkezésekről általában s különösen azon fényűzésről, mely jelenleg e szertartás körül lábra kapott.

E tekintetben is a lehető legnagyobb egysze-

rúség mellett nyilatkozott s nem tudta helyeselni a külső gyászjelek ama túlhalmozódását, mely a bálványimádást közelíti meg.

Páratlanul nagyszerű temetése közben gyakran felmerültek lelkemben eme szavai, — de egy nemzetre reáparancsolni még Deák Ferencz sem tud mindenkoron, s így ez esetben a providentiális férfi, a mint őt néhai Nyáry Pál nevezni szokta, átszellemült emlékje nem fogja zokon venni a hon millióinak, ha végtisztessége — életben táplált eszméivel nem egészen összhangzóan, de szívből fakadó odaadással lőn rendezve.

Budapesten, 1876 márczius hó 24-én.

Podmaniczky Frigyes.

De nem csak Deák Ferencz és annak férfi társasága, de a divatos főúri hölgyek sem vetették meg az öreg Breitner uram találmányát.

Akkoron két hely volt, a hol estende az itt Budapesten leélt forró nyári évszak alatt leginkább találkozáink, elköltendők kellemes társaságban az estebédet. — Vagy a budai hegyek közé rándultunk, vagy ha időnk nem maradt ily távolabb eső pont felkeresésére, egyenesen Kuglertől a lövöldébe hajtattunk. — Ilyenkor Breitner uram egy-egy társaskocsiját kibérelve, az egész társaság, tarkázva nők és férfiak, helyt foglalhatott,

vígan csevegve és sokat nevetve haladván végig a király-utcza döcögős rossz kövezetén, — kedvencz vacsorázó helyünk: a «polgári lövölde» felé.

Hány kellemes pillanatot éltünk le e némelyek által megvetett járműveken, már előre örvendve azon, hogy sokan lévén, össze kellend szorulnunk az elhelyezkedésnél, ha mindannyian el akarunk férni.

Természetes, hogy szép nők társaságában az ember mindig nem csak akar, de tud is elférni.

Miután e munkám nem rendszeresen dolgozott mű, alig leend alkalmam utóbb — az egymást tarkán érő esetlegesen felmerülő episodok megérintése közben — visszatérnem hazánk nagy és dicső fiára, Deák Ferenczre.

Legyen tehát megengedve nekem ide igtatnom még azon néhány mozzanatot, melyek esetről-esetre felelevenítik az országszerte szeretve tisztelt férfi élményeit, tetteit, vagy annak emlékét.

Nagy művének, az 1867-ik évi kiegyezésnek, előkészítése s fejlesztése közben 1861-ben és 1863-ben domborodott ki mindinkább azon hű ragaszkodás s vonzalom, mely őt nemcsak saját pártja, de az ellenzékkel szemben is, hazánk valóban providentionális férfija és a haza bölcse gya-

nánt, senki által eddigelé még meg nem közelített kiváló állásba helyezte.

A koronázást követő törvényhozási fontos teendők, nagy munkát hártottak úgy is már túlterhelt vállaira. — E munkája közben vajmi gyakran több gondot okoztak neki és igaz elvbarátainak, — népszerűségének árnyában megpihenő áltisztelői, — mint politikai ellenfelei.

A néhány évvel utóbb a saját pártjában, részint hiúság és dicsvágy, de leginkább rosszul felfogott hazaliság és önérzet előidézte viszályok, rendkívül nyomasztólag hatottak e nagy lélekre. — Nem csoda tehát, ha ennek láttára keserűségtől s aggálytól lévén áthatva, a fusio létre jötte iránt rendkívül érdeklődött; mert érezte, hogy művét csak egy idegenszerű elemektől megtisztított, rokon elemek alkotta lusionált párt fogja fenntarthatni s tovább fejleszthetni.

Egészségét e terhes elfoglaltsága s hazafias lelkét megható gondjai közepette nem igen ápolta; sőt az által, hogy régebben megszokott s életszükséggé vált sétáit elhanyagolta, úgyszólván önmaga ásta alá. — Szabad óráit a vérkeringést előmozdító mozgás helyett, a nagy ügyességgel kezelt fafaragványok készítésével tölté el. — Már az 1874-ik és 1875-ik években betegeskedése úgyszólván folytatólagos jelleget öltött, az utóbb

említett év őszétől kezdve életét már egyébnek, mint a halállal való tusának mondani alig lehetett.

1876 január hava 28-án 10 órakor este hunyván el, temetése február 3-án 11 órakor délelőtt ment végbe, az általános országszerte keletkezett érdeklődés által oly nagyszerűvé fejlesztve, melyet eddig hazánkban s annak fővárosában nem szemlélték soha.

A királyné Ő Felségétől — Magyarország nagy asszonyától kezdve, le az utolsó napszámosig, mindenki leborult a nagy halott gyászmenetéhez. — E napon nem a törvény szava, de a fájdalom lesújtó érzelme révén valánk egyenlőkké mindannyian!

A gyászmenet maga, a részvét ez élő kinyomata, a legnagyobbszerűbb volt, melyet valaha életemben láttam; annak eleje a Rókus-kórház kápolnája előtt megállapodván, vége a fürdő-utczában foglalt állást. — A nemzeti színház összes személyzete, gyászlobogóval, s az én, mint intendánsnak vezetése alatt, vett részt e fájdalmas körmenetben. — Alig létezik Budapesten intézet, egyesület, társulat, vagy bármi vállalat, mely daczára a 12 foknyi csikorgó hidegnek, képviselői képében jelen nem lett volna ez országos végtisztes-

Miután az ország parancsából a hamvai fölé emelt mausoleum a kerepesi úti sírkertben elkészült volna, lett 1887. évi szeptember 29-én a közadakozások révén készült Deák-emlékszobor leleplezve, — hervadatlan érdemeihez és emlékéhez méltó módon.

Az öreg úr e megtiszteltetésének az idő is kedvezett — mert egy hónapig tartó forró aszály s egy heti hideg s szeles időjárás után, a legkellèmesebb éjjeli nyáriasan meleg eső, tavasziasan kellèmes bizonyos szelíd éggel s légmérséklettel lepé meg az egybegyűlt sokaságot.

Budapest mozgalmasabb s élénkebb volt, mint bármikor, mert hisz az nap, néhány órával az ünnepélyt megelőzőleg nyílt meg Magyarország első öt éves országgyűlése. — Nagyvárosias színben pompázó fővárosunkat örömmel s büszkeséggel szemlélém, s csak azon szomorkodám, hogy nagy halottjaink, kik emlékei a Ferenez József terét díszítik, velem együtt nem láthatják azt, a mi oly véghetlenül jól esnék hazafias lelküknek.

A leleplezés ünnepnek volt mondható, melynek fényét a koronás király, József főherczeg és egész családjának jelenléte emelte. — Külső fény tekintetében az egész kép úgy a mint előttünk elterült, ritkította párját, — az országos kiállítás

megnyitása óta ehhez hasonló nem adta elő magát fővárosunkban. — A mit Magyarország egyházi, katonai, polgári méltóságokban, nagy tekintélyű állami s diplomatai vendégekben csak felmutathat, mind az együtt volt látható a szobort övedző kis kertben. — A legkülönfélébb tarkán csillogó egyházi, katonai s magyar díszruhák színvegyülete s fénye, utolérhetlenül szép csoportozattá varázslát hazánk e színe javát mutató mozaikszerű eleven alakok élénkítette képet, mely az Ő Felsége közeledésekor mint parancsszóra szerte szakadt felhők mögül kitörő napsugarak révén, előnyös megvilágításba lőn helyezve.

Pont három órakeréljenzés hangzott fel a lánczíd felől, a király érkezett meg, gróf Paar főhadsegéd és báró Popp szárnysegéd kíséretében. — A király kézzorítással üdvözölvén József főherczeget, Klotild főherczegasszonyal. Dorothea és Margit főherczegnőkkel és a két kis főherczeggel váltott néhány szót, — s gróf Tisza Lajos mint a szobor-bizottság elnökét tüntetvén ki megszólításával, s karját Klotild főherczegasszonynak nyújtván, a szobor-bizottság elnökének s tagjainak kalauzolása mellett, elfoglalta a számára a díszes sátor alatt kijelölt helyet.

Az ünnepély tulajdonképen csak most vette kezdetét, egy gróf Tisza Lajos által Ő Felségének

mondott igen sikerült s magvas beszéde képében, melynek végszavai ezek valának:

«Hadd buzdítson minden hazafit, ünnepelt írónk Jókai ama szavaira:

«Építsük tovább Deák Ferencz emlékét . . .

A boldog és erős Magyarországot.»

És most fogadja Felséged mély hódolatunk mellett forró köszönetünket, hogy e nemzeti ünnepélynek jelentőségét és horderejét magas megjelenése által fokozni méltóztatott.

Megszoktuk mi már, hogy valahányszor a nemzetet közel érdeklő valamely esemény alkalmából — legyen az örvendetes avagy fájdalmas — erősebben lüktet a vér ereinkben, Felségedet mindannyiszor élünkön lássuk.

Éljen a király!»

Mire Ő Felsége e szavakat mondván: «Megengedem a leleplezést» — lehullt a lepel a szoborról.

Ő Felsége a király nagy érdekléssel szemlélte a szobrot, s utóbb Klotild főhercegasszonynak karját nyújtván, megindult a szobor megtekintésére. — Menet közben megállapodván, megszólította Galimberti pápai nunciust, azután Tisza Kálmán miniszterelnököt, Saadullah bey török és gróf Nigra olasz nagyköveteket.

A szobor körül tett séta után gróf Tisza Lajos,

a főpolgármesterhez szólva, átadta Budapest fővárosának a szobrot, mire Ráth Károly főpolgármester lelkes szavakban a főváros nevében néhai képviselője s nagy hazánkfia iránti tiszteletnek adván kifejezést, megköszönte a mi átadását s megfogadta annak híven való fenntartását.

Erre azután Ő Felsége, József főherczeg és családja kíséreteikkel távozván, véget ért e fényes s lélekemelő ünnepély, melynek emléke hosszasan élni fog mindnyájunk lelkében.

Az ország és nemzet megörökíté Deák Ferencz emlékét márványban és ércben, — most ügyeljünk arra vállvetve, hogy szellemét is őrizzük meg mindörökre!

SUB ROSA.

A jelen fejezet címét illetőleg, általában azon monda keringett s lett általunk elfogadva, hogy e kitétel a Rákóczyak idejéből veszi eredetét. — A Rákóczyak sárospataki várkastélyában létezik egy erkélyszoba — iBóo-ban az ott lefolyt ünnepek alkalmával nagy érdeklődéssel tekintém meg — melynek mennyezetét, egy annak középpontját képező kőből kifaragott rózsza díszíti. — A hány-szor a vár ura titkosan, senki által meg nem figyelve óhajtott tanácskozni, a mi leginkább Zrínyi Ilona férjére vonatkozhatik, miután Rákóczy Ferencz legtöbbet tartózkodott Sáros-Patakon, — mindannyiszor azt mondá: ülünk össze «sub rosa». — El lehet mondani erre is, mint sok másra: *Se non e vero, e ben trovato*.

Sok szójárást s kitéfelt használunk s használnak más nemzetek is, a melyek eredetéről tájékozva éppen nem vagyunk, de a melyeknek miként való képződése nagyon közel fekszik, ha behatóan vizsgáljuk. — A franczia divat-művészek egyik, a nők öltözkéneke díszítésére vonatkozó kitétele a

«soustache», a magyar sújtásból veszi eredetét, a mit bizonyít azon körülmény is, hogy a «soustache» kitétel gyakori használata daczára a francia legjobb szótárakban sem található fel.

A katonaság egyenruhájánál divatos főveg a «Tschacko» németül, — francia nyelven pedig «tschako» vagy chaco — a mint ejtik — a magyar «csákó» szóból ered, a mi valaminek hegyesre kifutó végét jelenti. — A szép szarvú ökröt csákónak nevezik el; — a szegletre kifutó földterületet, vulgo pusztát csákónak mondják. — A csákónak elnevezett főveg pedig onnan veszi eredetét, mert a XVI. és XVII. században a magyar hadak, lovas és gyalog egyaránt, a töröktől átvevén a turbánfőveget, a katona feje köré egy a végén szegletre levágott darab nemezt vagy kendőt csavart, azt annak lelógó szegletre kifutó vége miatt csákónak keresztelve el turbán helyett. — E minta után készült főveg a porosz huszárezredeknél még most is dívik, — mert valamint a francia, a ki süveget hord, úgy a porosz huszárság szeme kevésbé el van kényeztetve, mint a mi eredeti huszárságunk szeme, a mely szemellenzővel ellátott, teljesen incorrect s nehézkés, csak a francia háborút követő hosszas béke alatt összetákolt, minden jelleget nélkülöző csákóinkra szorult.

Az 1861-ik évi országgyűlés eloszlatása után, pártunk egy végértekezlet alkalmával mintegy leszámolt, mérlegelvén a lefolyt rövidre szabott alkotmányos korszak alatt követett eljárását, annak netalán beállható következményeit, jó vagy rossz esélyeit. — Naplómban e leszámolást illetőleg a következő megjegyzés foglaltatik:

«A Forgách-féle leirat rövidre összevont tartalma ím ez: az 1848-ki törvények semmisek; csakis a reál unió eszméje és a Reichsrathba való választás alapján eszközölhető kiegyezés; a nemzetiségek kielégítendő; az adó végrehajtás nélkül megfizetendő; s ha mindez megtörténik, akkor Ő Felsége meg lógja magát koronáztatni. — Azt meg nem gondolták a német bácsik, a kik Forgáchot beszéltetik kényök-kedvök szerint, hogy ha a felébb felemlítettek mind teljesedésbe mennek, akkor Ő Felsége megkoronáztatásának szüksége már többé nem foroghat fenn. — Az országgyűlés c követeléseket mind visszautasítván, igen helyesen jártéi, mert nem ijesztethet magára, mikor hazánk jövőjéről van szó, az ilyen Jelacsics, Stratímirovics és Axyntje-féle kiáltványokra emlékeztető tirádák által. — A situatio, így a mint most kifejtett, egészen tiszta, s épen ezért nyugodtan nézünk a jövő elé. — Ha kenyértörésre kerül a dolog, meglátjuk, mint jár el a most egy kalap

alá terelt magyar nemzet: ha enged, el van veszve, — ha túloz, hajótörést fog szenvedni minden éretlen s meggondolatlan mozgalom: ha nyugodtan tűr s a protestánsok példáját követve megmarad szigorúan bár. de körültekintéssel a törvényes alapon, kell hogy előbb-utóbb boldoguljon.»

Hogy a helyzet jól átgondolt s átértzett öntudatával bírtunk, mikoron e szavak papírra lettek rakva, azt leginkább a közel jövő bizonyította.

Aszód, idői október 2.

«Szeptember 14-én Foton valók, a célból. hogy a két feliratunknak Payne által történt angol nyelvre való fordítását revideáljam. — Felette fáradságos munka volt ez, de szívesen teljesítém, mert az így lefordított feliratainkat az angol parlament minden egyes tagjának kézbesítetjük igen csinos, ízléses s könnyen olvasható kiadásban.»

«Forgách nem tréfál. — Ugyanis szeptember 29-én, mint a megyei ülést megelőző napon délután Pesten a megyeházánál értekezlet megtartása céljából gyülekezénk egybe, — de mire oda érünk, a katonaság elfoglalta a megyeházát. — Ennek következtében a tisztviselőség in corpore benyújtotta lemondását a főispán kezei közé. — A nép egész délután fel s alá hullámozott a Gráná-

tos-utczában a megyeháza előtt, s csak a rohamlépésben érkező egyes őrjáratok elől oszladozott.»

«Szeptember 50-án a megyeháza még mind elvala foglalva a katonaság által; mindamellett néhány bizottmányi tagnak sikerült a folyosóra feljuthatni gyűlés-tartás kedvéért. — Miután Nyáry Pál ezeknek megmagyarázta volna, hogy gyűlést tartani nem lehetséges, a fokonként felszaporodott tömeg a szózatot énekelve vonult a főispán laka elé, a hol Jókai Mór mondott néhány megható búcsúszót, mire gróf Károlyi István válaszolván, a tömeg által vállra vétetvén megéljeneztetett. — Ezután a főispán felment ős Buda várába, hogy az ott székelő magyar kényuraknak átadja a saját és a tiszti kar lemondását. — A csodálatos az, hogy Károlyi László a helytartó tanács nevében sajnálkozását fejezte ki a történetek felett, azt állítván, hogy a katonaság közbenlépése, — a mely pedig már két napon át tartott — tudtokon kívül történt. — Azt el kell ismerni, hogy a helytartó tanács tagjai jó idegzettel látvák el.»

«Ilyeténképen lett vége Pest vármegyének.»

Aszód, 1861 december 12.

«Az idői. év november havában titkos úton intést kaptak a határozati párt vezérférfiai, nem volnának-e hajlandók egy Bécsben «sub rosa»

tartandó tanácskozmányban, illetőleg eszmecserében küldötteik által részt venni. — Ezen össze-
 jövetelnek célja: megkísérlem lehetőségét annak,
 hogy a bécsi akkor irányt adó körök s a határozati párt között egy közeledés hozassuk létre, mely a felirati párt kissé merev és doctrinár állásával szemben, a határozati párt kevésbé a törvények betűjéhez, mint inkább azok szelleméhez s a valódi eredményhez ragaszkodó befolyására támaszkodva, egy mindkét félre nézve hasznos és kívánatos kiegyezésnek szolgálhatna alapjául.

Egy szóval a német bácsik egy mézes madzag segítségével akarták a «divide el impera» hazánkban gyakori esetekben előnnyel felhasznált módozatát felmelegíteni. — Azt tudták, hogy a többség tulajdonképen a mi pártunkon van, s azt épen oly jól érezték ők, mint mi. hogy ha e kísérletbe meggondolatlanul «belé mászunk», a vetett hínár csak nektek használhatna, bennünket pedig népszerűségüinktől s így tehát eddig bírlalt erőnktől könnyen megfoszthat.

Az első benyomás, melyet ezen üzenet reánk gyakorolt, azon elhatározásban culminált: mereven s feltétlenül visszautasítani minden egyezkedési kísérletet.

Utóbb közülünk azok, a kik a többség e correctnek mondható, de épen nem diplomatikus

felfogásával egyet nem értettek, a következő egyhangúlag elfogadott végmegállapodást hoztuk létre:

1. Vezérférfiainkkal az. ügy sikamlós volta miatt sem maga a javaslat, sem a mi megállapodásunk nem leszen közlendő.

Mi a kebelünkből felkért kiküldöttek képében részt fogunk ugyan venni e conventiculumban, de tisztán csak mint magánegyének, de nem mint a határozati párt tagjai vagy megbízottjai.

E réven vezérférfiaink függetlensége s állása, nem különben pártunk is, minden, bármi úton keletkezhető gyanúsítástól vagy compromissiótól meg lettek óva, — s mi csak is egyénileg s így tehát a magunk szakállára, megnyugtatósára s felelősségére mentünk belé a nekünk tett javaslatba.

A kiküldöttek között voltam én is. — Bécsbe érvén 1861 december 8-án, megkaptuk egy czédulára megjelölve azon helyiséget, a melyben este egy bizonyos előre meghatározott órában meg kellend jelennünk. A helyiség, a melyben gyülekezénk, a mennyire én a környezet s épületek után meg tudtam ítélni, egy nagyobb szerű gyártelep irodája volt. — A német bácsik már ott valának, s így tehát a körülbelől nyolcz résztvevőre felszaporodott értekezlet «in medias res» ment

belé azonnal, az eszmecsere a németek által kezdetvén meg. — Sem mi nem ismertük névleg őket, sem ők rólunk nem tudták, hogy tulajdonképpen kik vagyunk; — a nemzeti viseletét ez alkalommal levetettük s a régi cosmopolitikus polgári öltözékünkbe bújtunk.

A tárgy, mely körül az eszmecsere forgott, ez vala: a magyarok végtére lássák be s győződjenek meg arról, hogy az 1848-ki alkotmányuk «null und nichtig» — a miből az következik, hogy elnézve ezen alaptól, az oportunitást fogadva cl kiindulási pontul, maradjunk jóba olyas valamibe, a minek végrehajtása a mindkét fél általi elfogadásra támaszkodva valószínűséggel s a lehetőség segélyével bírand.

Én részemről e tisztán akadémikus discussióba nem vettem s szót sem szóltam, mert a kiindulási alapot máris olyannak tartam, mely részünkre mást, mint a «salvavi animam meam» megnyugvását alig eredményezheti.

Hallgattam is mindaddig, a míg valami tudorféle pápaszemes politikus ezeket nem mondja:

Gondolják meg s vegyék fontolóra a magyarok azon tagadhatlan tényt, hogy az 1848-ki alkotmányuk már azon oknál fogva is semmis, mert amaz uralkodó, a ki azt szentesítette, «unzurechnungsfähig» volt.

E szavak hallatára felugrottam ülőhelyemről s a következőket mondám: Tekintettel arra, hogy az osztrák itt egybegyűlt s velünk eszmecserét folytató bizalmi férfiak dynastia-, alkotmány- s monarchiaellenes alapeszmékből indulnak ki. kötelességemnek tartom az így soha célhoz bizonyára nem vezető értekezlet bevégzését s feloszlását indítványozni. — Soha magyar államférfi, — így folytattam — tartozott légyen az ellenzék vagy forradalmi árnyalatok bármelyikéhez is, nem bártorkodott a Habsburg-Lotharingiai dynastiával szemben arra hivatkozni, hogy Magyarország azon királya, a ki neje, egy osztrák főherczegnő befolyásának engedve tette lehetővé azt, hogy utódjául I. Ferdinánd fogadtassék el Magyarország jövődöbeli királyául — gyermekkirálynak címeztetett, mert testileg s szellemileg fejletlen s tökéletlen vala.

Így végződött be azon conventiculum, melyben hogy részt vevénk, nagyon szerettem, mert újból bebizonyosodott az, hogy álláspontunk helyes s hogy tágítanunk nem szabad.

Ezen titkos, Bécsbe tett kirándulásunkból haza érve, azonnal felkészültem, hogy újból búcsút mondjak otthonomnak.

Titkos kirándulásnak azért mondom, mert Aszó-

dón a hozzám tartozandókkal som közlém soha ilyszerű terveimet, — eltűnván s visszaérkezvén, a nélkül, hogy valaki akár tudta, akár meg is kérdezte volna, merre jártam vagy mit művelék?

Sógornóm volt az egyedüli, a kivel, ha kissé kényesebb természetű küldetésre indulék, utam irányát s végcélját közlém a végből, hogy ha balsors érne utol, tudja mihez tartani magát magánügyeim eligazítását illetőleg. — Ugyancsak sógornómnél valának letéteményezve naplóm s egynémely leveleim.

Aszódról egyenesen Pest érintése nélkül a lehető legrövidebb úton Bruxellesbe indultam a őzéből, hogy külhonban tartózkodó elvbarátainkkal érintkezésbe téve magam, nyílt s őszinte jelentést tegyek az 1861-ik évi országgyűlésről s az azontúl képződött hangulatról, — bécsi utunkról meg nem emlékezendő, mert az emigratio az ilyszerű kényszerhelyzeteket megítélni odakünn nem képes.

Ezt tapasztalhatni bőven nyílt alkalmam, megbeszélvén a száműzetésben élőkkel az 1861 -ki eseményeket; bármi részletességgel valának is értesítve az itthon a hazában létező viszonyokról és felfogásról, mégis alig egy-kettő közülök tudta higgadtan megítélni azon helyzetet, a melylyel benn az országban akarva nem akarva le kell szá-

molnunk — ha ugyan cselekedni s nem tétlenségben tespedni akarunk.

Tapasztalva ezt s érezve azon felelősséget, mely azáltal háramlik reám, hogy én leendő kénytelen otthon tolmácsolni e különféle vélemény-nyilvánulásokat, — a főbb egyéniségektől, elkerülendő minden feltűnőbb érintkezést, írásban kértem ki a lefolyt eseményekre vonatkozó nézeteiket. — E leveleket egymásután letisztáztam s az ercdcueket künn hagyva, magammal vittem, s az úton lévén elég időm a vagonban, könyv nélkül be-magoltam. — A határhoz érve, a másolatokat eltépve s levegőnek eregetve, élő könyv gyanánt léptem barátaim körébe.

E hasonlótvá rövid utam alatt általán véve sokat végeztem s e közben még többel tapasztaltam, a mi nekem utóbb iránytűül szolgált.

Párisban fordulván meg, alkalmam nyílt meggyőződhetni, arról III. Napóleon császár környezete s így tehát valószínűleg ő maga is mi fonákul vannak értesítve a hazánkban létező viszonyokról s mi felületesen ítélnék ennek következtében mindarról, a mi Magyarországon előadja magát s ott el- vagy el nem érhető. — Különösen lehangolólag hatott reám annak megfigyelése, hogy a pénzt tekintik tulajdonképen azon egyedüli indító oknak s rugónak, melynek segélyével bármit ki-

vinni lehessen. — Mikor e rólunk nyilvánuló véleménynyel a magam és elvtársaim kristálytisza hazafiságát s gyermekded önzetlenségét egybe-hasonlítottam, elszomorodva kiélték lel: türelem ne hagyj el azon rövid időre legalább, míg végképen leszámolva megszakítani leendek képes e jellemmemmel (össze nem egyeztethető tevékenységemet.

Pedig még néhány évig tartott, míg elérhetém e forró vágyam teljeseését.

Mindezzel mi ellenkező s kellemes ellentétet képező felfogás vala észlelhető az olasz intéző körökben! — Méltányosság, higgadt megfontoltság, hazafias érdeklődés és ennek következtében kitartás és előre való látás nyilvánult tetteikben, nézeteikben és ebből kifolyólag reményeikben és követeléseikben.

Lépten-nyomon tapasztalható vala azon jótékony változás, melyet Macchiavelli hazájában Cavour politikája hozott létre.

1862-ik évi január 10-én ismét bevonultam ősi fészkünkbe, hogy ott január 12-én sógornőm születésnapját szokott díszes modorban, vidéki barátaink körében megüljük.

A MAGYAR NÓTA.

Az 1860 és 1861-ik évi mozgalmas, érdekfe-szítő s sok tekintetben bizonyos ideges éberséget előidézett korszakot, az országgyűlés bezárása s a megyék szétosztatása után egy általános, ha lehet-séges ugyan e kifejezéssel élnem, politikai ma-rasmus köveié. Olyanok valánk, mint az ópium-evő, a ki e delejes mámorba ringató s a képzelő-dések országában szerteszét barangoló varázs-képletek világából felébredvén, lehangolt, — mert túlfeszített idegzete révén a tehetlen ön-kívüliség állapotára van kárhoztatva.

Nem tud számot adni arról, a mit tesz, — de mégis ködös mámorba, burkolt öntudatával bír annak: hogy nem ura tetteinek, mert kiveszett lényéből az akaraterő.

Ezen állapot, őszintén bevallva az igazat, nem minden veszély nélkül való volt hazánk közügyeire, illetőleg közszellemére nézve, — a minek világos öntudatával bírtunk mi némileg irányt adók: ezt bizonyítják legalább számtalan akkoron papírra rakott naplójegyzeteim.

Ha ekkortájt a bécsi intéző körök felhagynak ama szerencsétlen, a «sub rosa» fejezetben körülírt eszmékkel, és őszinte, okos, saját érdekeiket a mienkkel egybekapcsoló irányt tűznek ki s követnek, — hónapok alatt teljesedés elé érlelik azt, a mit így évek múltán s csak nagy megaláztatás és szomorú csalódások árán voltak képesek elérni.

Hogy e marasmus körülbelül általános vala az egész országban, nem mondható valami feltűnő jelenségnek arra nézve, a ki közelből volt képes megítélni s megfigyelni a hazánkban létezett akkor uralgó általános viszonyokat.

Az abstinentia politikája, a mely 1861 augusztus haván túl beállott s részünkről jelszó gyanánt ki lett adva, számtalan embert érzékenyen sújtott. — Hisz a már akkor kimúló félben levő középosztály zöme, mindazok, a kik mint országgyűlési képviselők vagy megyei tisztviselők egy szebb jövőt láttak felcsillámlani az évekig tartott kétségbeejtő megsemmisülés után, — most megfosztva reményeiktől, egy csapással a végbukásra lettek kárhozattva. — S csodálhatni-e, ha e fényesen felcsillogott légváraiktól megfosztottak közül sokan egy titkon bár, de létökön mégis folyton rágódó elégedetlenségnek estek áldozatul.

A cátói jellem vajmi ritka; s hogy e fajtából

mennél többel rendelkezessünk a gyengéket támogatni szükséges, az ingadozók iránt elnézéssel kell lennünk, s a hiúkat tömjénezni tanácsos, a túl a rendén erélyeseket pedig le kell tudnunk erővel verni, ha a kívánatosnál nagyobb hangot találnak adni.

E kétes viszonyok között egy nagy csapás érte pártunkat, a mely igen sokakat a gyengébb fajtájú Cátók közül az ellenfél táborához való közeledésre jogosított fel; naplómban ezeket olvasom feljegyezve az itt megpendített ügyről.

Aszód, 1862 június 11-én.

«Pesten töltöttem néhány napot a lóversenyek alkalmából, de megvallva az igazat, nem valék képes mulatni, mert összes politikai pártunk rendkívül le van verve Kossuth Lajos manifestuma miatt. — E manifestum a dunai confoederatiót egy Schweiz módjára készült alkotmánynyal állítja oda végcélul és a boldogulhatás kútforrásául. — Azok, a kik kevésbé ismerik az emigratio gyengéit s annak a vaksággal határos képzelmeit, — iszonyúan fel vannak bőszulve a manifestum szerzője ellen, s megvallom nem ok nélkül, mert az efféle kiáltványok útján tereltetnek az emberek a bécsi Reichsrath környékébe, mert ha már Reichsrathba kell minden áron mennem, csak inkább megyek Bécsbe a németek, mint Bel-

grádba a rácok közé. — Egyedüli szerencsénk most az, hogy a Kaiserstadtban ki van adva a «Wir können warten» jelszó, s így a magyar kérdés nyugszik; szerencsének mondhatom ezt, mert nálunk alig várják az országgyűlést — hogy kibékülhessenek. — Tudjuk már tapasztalásból, hogy mit jelent ez.«

Az itt felsorolt viszonyokkal szemben az ó-conservatív párt magaviseleté általános szempontból megítélve az ügyek állását, hazafiasnak volt mondható, mert habár készek voltak is engedményekre, de az ország határát mindenkor megbecsülték s inkább Pest, mint Bécs felé gravitáltak, mikor a törvényhozási s közigazgatási központ, helyesebben mondva súlypont megállapításáról volt szó.

Erre vonatkozólag a következőket találom feljegyezve naplómban:

Aszód, 1863 február 20.

«Apponyi pártja Bécsben megbukott, mert megsokalták azt, a mit ő követelt; biztos jeléül szolgálhat ez annak, hogy Bécs intéző körei nem akarnak vagy óhajtanak kibékülni a magyar nemzettel, hanem minden áron s csakis a Reichsrathba való terelésünk elégíthetné ki őket. — Most Szentiványi Vincze felé fordultak, mintha bizony ő majd tudna valamire menni.

A lengyel forradalom egyre tart; a mai lapok

szerint Poroszország interveniálni szándékozik,—
quousque tandem?»

Pártunk azon tagjai, a kik nemcsak politikailag, de társadalmilag is együtt éltek, ez időtájt egészen falura vonultunk vissza, s csakis, ha bizonyos közügyek tartották kívánatosnak, rándultunk be s gyülekezénk Pestre. — Annál szorgalmasabban s gyakrabban jövünk össze születés- és névnapok alkalmával, a mikor azután nagy kelete volt a «magyar nótának», mert hisz igaz marad az mindig, hogy «sírva vigad a magyar». — Akkoriban a viszonyok mindenképen kedveztek e sírva vigadásnak, úgy annyira, hogy a cigány elmaradhatatlan tartozékává vált minden falusi összejövetelnek. — Ennek is megvolt a maga jó oldala, mert az évekig tartott visszavonultságunk közben a magyar nóta kedvessége tartotta fenn bennünk azon fenköltebb kedélyhangulatot, mely mulatni és pedig keservesen is tud mulatni, a nélkül, hogy a kártyajáték vagy iszákosság felé legyen kénytelen fordulni.

Ekkor tájt kaptuk fel Berkes Lajost, a később híressé vált s még Londonban a walesi herczegnél s Párisban a kiállításnál is járt s feltűnt cigány primást.

Pest vármegye cserhádi vidékén járt mint kis

fiú hegedülni; utóbb Ármin testvéröcsém által telepítettett le bandájával Aszódon, a hol csinos telepítvénynyel bírtak s dolguk eléggé jól folyt. — Nem csoda, hisz szegény öcsém jobban kezelte az ő vagyonukat, mint a saját magáét.

Részemről nem igen kedvesen vettem azt, hogy Berkes Lajos mint Ármin öcsém udvari cigánya szerepelt; tapasztalásból tudtam, mi drága egy mulatozás az a magyar nóta; gyakran nyílt alkalmam meggyőződhetni arról, egy pohár jó bor és egy keserves nóta közben mi sok oly dologra reá véteti magát az ember, a mit azután teljesen józan fővel — mert hisz a nóta is részegít — nagyon megbán.

Sohasem gondoltam volna lehetőnek azt, hogy én, a cigányok vajdája, oda fogok még valamikor jutni, hogy nem szívesen hallgatom azt, mikor Berkes Lajos hegedűje sír.

Pedig ez bekövetkezett már akkor, mikor ősi fészkünkben láttam bevonulni barna bőrű kedvenceimet, — mert szomorú s leverő gondolatok cikázták már nem egyszer keresztül agyamat, szorongó kebellem szemlélém, mint bocsátkozik öcsém, a kitűnő mezei gazda, jószágveteli üzérkedésekbe, melyekhez alig ért oly jól, mint a szántás-vetéshez. — Szerintem e két tulajdonság egyesülten, ritkán található fel.

Szomorú sejtelveim néhány évvel utóbb csakugyan beteljesedtek s érzékenyen sújtottak mindnyájunkat.

A magyar nóta keserveit gyakorta s a legkellemebb környezetben élveztük, — Czinkotán Beniczky Ödönnél, Sághon gróf Keglevich Bélánál, Gyomron gróf Teleki Sándornál, Kengyelen Blaskovich Miklósnál, Fegyverneken gróf Szapáry Ivánnál, Taskonyban gróf Szapáry Gyulánál, Szent-Mártonban Blaskovich Ernőnél, Ivánkán Prónay Józsefnél, Romhányban Prónay Istvánnál, — sőt a visszavonultságáról híres báró Prónay Gábor egyetemes felügyelőnkhez is be tudtuk csempészni Berkes Lajost, legalább szüret alkalmával. — Akkor még nem volt phylloxera!

Kedélyhangulatom akkoron kívánatossá tette reám nézve azt, hogy elnézve ez itt jelzett mulatózási gyülekezetektől sokat lehessen otthon.

Az 1860 és 1861-iki események tagadhatatlanul bő anyagot nyújtottak arra nézve, hogy a magyar nemesség hamvaiból ismét életre gerjedjen, mert végtére is meggyőződünk arról, hogy hatalmas s állandó támasza a magyar nemzetiségnek, eltekintve a néptől, csak is a magyar nemességben és katolikus főpapságban rejlik. — Ezen érdeklődés különösen az. 1859 és 1860-iki ese-

mények közben mindinkább kifejlett és fokozódott.

Ekkor készült Nagy Iván «Magyarország családai» című munkája — a melynek saját családkra vonatkozó anyagát én is kötelességemnek tartottam, a mennyire szerény munkásságomtól telt, bővíthetni s gazdagíthatni, — a mi réám nézve annyival élvezetesebb foglalkozást nyújtott, mert családunk történetében és élményeiben tagadhatatlanul sok a változékonyság, a mi teljesen megfelelt a regényességet és kalandszerűséget kedvelő hajlamaimnak.

Ezen inkább kutatási, mint irodalmi tevékenységem mellett nagy gyönyörrel dolgoztam azon regényemen, melyben búcsút mondvá az egy pillanatra felcsillámlott szerelmi álmaimnak, az azt követő lecsillapodás-, helyesebben mondvá, csalódásnak adtam kifejezést. — Meg tudtam vigasztalódni, mert regényíró csalódások nélkül nem élhet meg.

A Nagy Iván munkájában foglalt családunkra vonatkozó jegyzeteket, néhány kiigazítás s szükségessé vált pótlás által helyesbítve s kibővítve ide igtatom. Hadd legyen ez a kegyeletteljes lerovása családunk iránti igaz kötelességérzetnek s érdeklődésnek — egy nyomtalanéi eltűnő agg legény tagja részéről.

A PODMANICZKY CSALÁD EMLÉKE

Podmaniczky család (Podmanini és aszódi báró).

A Podmaniczkyak — vagy mint legrégebben neveztek: Podmaniniak (latinul «de Podmanin») Trencsén vármegye egy legrégebbi törzscsaláda,

mely nevét azon megyében a Vág-Besztercze szomszédságában fekvő Podmanin helységtől nyerte. — A család ősei a XIV. század végén még a vágbeszterczei vár dárdás őrségéhez tartoztak, különben mint akkor már nemesek. — E szolgálattól, mely az oklevélben «servitium unius hasta;» néven fordul elő, 1399-ben Zsigmond király által mentettek fel és kiváltságlevelőket az akkort vágbeszterczei kapitánytól Zandivojtól is (Szontagh Dán. közt.) kikapták.

Alig negyven év múlva, a család már kezdett azon polezra emelkedni, mely jövődjé nagyságát megalapítja.

Podmaniczky Antal és vérsége, Albert királytól a vágbeszterczei várra és uradalomra, melyhez Podmanin is számított, nyert királyi adományt. — Két év múlva (1440) pedig Antalnak fia II. László Lucska, Fekete-Kosztelec és Vrch-Tepla helységekben Klobusiczky László és Miklóssal I. Ulászló király adománylevele mellett nyert beiktatást.

1450-ben Podmaniczky II. László és vére a vágbeszterczei várra ismét megerősítő adományt nyert; 1458-ban pedig a Vágbeszterczétől külön álló Vrch-Tepla és Prettin helységre nézve is megerősítést kap.

1466-ban nevezett II. László Hatne helységben,

hol családja ős birtokos volt, azon részt is, mely Hatney György örökségéhez tartozott, ettől 1500 forintban Proszne helységgel együtt zálog-czímen szerezte meg. — László 1471-ben a királyi jog hozzáadásával is (adjecto jure regio) ismét megújító királyi adományt nyert Mátyás királytól a vágbeszterczei jószágokra és ezen megerősítő levelében megemléltetnek érdemei is, melyeket még a néhai beszterczei gróf Hunyadi László oldala mellett szerzett magának, emlékezetben tartván azt is, hogy a királyt szükségében 1 200 forinttal segítette. — De Podmaniczky II. László érdemei itt sem értek véget, mert midőn a korláthkői vár ura kezdé azon vidéken dulásait, azon vár és a benne levő latrok — mint az okmány nevezi — megvívására 1473-ban Mátyás király Podmaniczky Lászlót bízta meg, és ez okból Pozsony városának komoly parancsot írt, hogy az a kitett célra ágyúkat, ácsmestereket és más vívószereket küldjön László részére. (Teleki, Hunyadiak kora XI. 303. — Lásd róla oklevelet 1488. évrőli Kaprinai Mss. tomo 30. pag. 89.) 1482-ben II. László vérével együtt beiktattatott a hliniki birtokba, melynek ellene mondott Podmaniczky I. Balázs özvegye Svidrigal Dorottyá.

II. Lászlónak, ki 1494-ben nejét gúthi Ország Ilonát özvegyen hagyta (első neje Gálszéchy

Magdolna lett volna. Buday Hist. lex. III. 122. lapja szerint Országh Ilona volt neje és 1494-ben lett özvegyei, négy gyermeke maradt, úgymint II. János, I. István, I. Mihály és Anna, gergelylaci Buzlay László hitvese. — Mielőtt ezen három fitestvérről szólnánk, meg kell említenünk, hogy már Podmaniczky Antal korában élt s hihetőleg annak testvére volt:

Podmaniczky I. László is, kinek gyermekei voltak I. János, II. Balázs, György, Zsófia, Kuzalka Ulászló neje és Mártha, kinek férje nevét nem ismerjük.

Ezek közül csak II. Balázsról és Mártjáról jegyeztünk meg annyit, miszerint 1495-ben Mártha és fia N. László, Podmaniczky II. Balázstól leánynegyedet kaptak. — II. Baláznak maradt fia IV. László, ennek IV. János, kiről alább lesz emlékezet.

II. Balázsszal majdnem egy korban élt I. Balázs, ki némely körülmények szerint úgy látszik — Antalnak fia volt. — Mátyás király alatt mint derék vitéz tűnt fel, 1461-ben ő oltalmazta Nagy-Szombatot Svehla ellen. — 1409-ben a nyitrai káptalan által a hricsói vár birtokába iktattatott. — Meghalt 1482. év előtt, mert a nevezett évben már második neje Svidrigal Dorottya tiltakozott testvérének II. Lászlónak a hliniki birtokba történt

iktatása ellen. — Első neje ledniczi Bjelik Ven-
 czel leánya volt, kivel a ledniczi vár birtokába
 jutott. — Egy fia volt III. László, ki máskép
 Vaczlavnak is nevezetett, s ki 1508-ban ősi pre-
 csin-lehotkai birtokát II. János unokabátyjának
 125 forint felfizetéssel cserébe adta az attól ka-
 pott ősi Pretcsin helységért. — Benne ága — úgy
 látszik — kihalt.

A mi már II. László utódait illeti, ezek közül:

II. János már 1505-ben mint főkamrás mester
 írta alá az 1505. évi rákosi országgyűlés végze-
 ményét. — (Kovachich Supplem. ad vetigia
 Comitiorum II.) 1510—1514-ig a pozsonyi
 főispánságban találjuk. — (Lendvay M. Catalogus
 Comitum C. Poson. Ms. — Lehoczky hibásan ez
 évekre másokat nevez.) Úgy látszik ez utóbbi évet
 nem is élte túl, ha csak nem ő azon János is, kit
 1526-ban főkomornok-mesternek olvasunk. —
 (Jászay M. nemz. napjai 126.) — Neje szinte
 gúthi Ország Mihály nádor leánya Borbála
 volt. 1 Nejéül egy táblázatán Lévai, Cseh Borbálát
 is találom, de a Cseh család táblázata e nőt nem
 ismeri, és így alighanem tévedés.) — Egyetlen
 leánya Margit Zokoly Jánosné volt. — Meg-
 említhetjük még II. Jánosról, hogy ő Mihály és
 István testvérével együtt 1492-ben Drjeno, 1507-
 ben Bolcssó helységet nyerte királyi adományban.

I. István, ki papi pályára szentelte életét, az említettekén kívül 1496-ban Mihály testvérével a zay-ugróczy erdők birtokába iktattatott. — Már 1505-ben nyitrai püspök volt, és mint ilyen írta alá az azon évi rákosi országgyűlési végzeményt. — A mohácsi vést szerencsésen túl élve, Szapolyay pártjára állott, és azt 1526-ban esztergomi érsek nem létében, megkoronázta.— De — úgy látszik — szíve inkább I. Ferdinándhoz vonzott, mert már 1527 július 29-én ez utóbbinak híve volt, midőn ettől ez napon kelt levélben János megkoronázásáért bocsánatot nyert, és azon évi november 3-án eme királyt hasonlóan megkoronázta. — A reformátio nála is fogékony elmére találván, az új tannak ő is követője lett, s ez az oka, hogy nevét a nyitrai püspökök névsorában csak 13 28-ig találjuk (Pray Specimen Hierarchia H. 1. 371., mely szerint csak a kisebb egyházi rendeket birta, s nem akarván áldozó pappá felszenteltetni, ez okból lett volna Luther híve), holott ő még élt, és utódává csak 1534-ben lett Thurzó Ferencz. 1529-ben Kemencsán helységet kapta kir. adományban. (Kaprinai Mss. B. tomo LVII. pag. 166.) — Oda hagyván a püspökséget, megnősült, első neje szedliczi Kosztka Miklós leánya Borbála, második neje gróf Zrínyi Miklós leánya Katalin volt. — 1564-ben Árva vármegye főispánja, 1566-

bán fő élelmezési biztos volt; élt 1569. évig. («Igen elaggott vénségben» halt el, írja Budai Polg. lex. III. 124.) Nincs reá határozott adatunk, de én hajlandó vagyok hinni, hogy ezen István utódaitól származott a most is virágzó aszódi báró Podmaniczkyak ágazata.

Istvánnak harmadik testvére volt Mihály, kiről hogy testvéreivel 1492, 1496, 1507-ben adományt nyert, már említettem; 1518-ban ő is azok sorában állott, kik országgyűlésileg a Magyarországból beütő pártosok megzabolázására küldettek. (1518: 7. törv. czikk.) — 1520-ban már a királyi udvarnokok kapitányául olvassuk. — Részt vett 1526-ban a mohácsi ütközetben is, és ott el is esett. — Nejétől Tarczay Katalintól gyermekei maradtak: Ráfáel, III. János, Katalin, előbb Elefánty Mihály, utóbb Gusich Miklós neje, Sára budetini Szúnyog Mózesné, és Anna zábláthi Hrussó Jánosné.

A feljebb említett két testvér III. János és Ráfáel a mohácsi vészre következett szomorú időszakban történelmi szerepet játszottak. — Mindketten határozottan a nemzeti párton János király hívei valának, de egyszersmind ez lehetett oka, hogy a másik királyi párt hatalma területén fekvő javaik folytonos háborgatásoknak kitéve dúlattak és koboztattak, főleg miután a Podma-

niczkyak ellensége Serédy Gáspár mint Magyarország felső részeinek parancsnoka 1527-ben I. Ferdinánd király részéről parancsot nyert a János király híveinek jószágai elfoglalására. — Serédy Gáspár testvérel Györggyel a nyert hatalommal, — haszonlesésből mint az ellene támadt perek eléggé tanúsítják — túlságosan visszaélt, kivált pedig a két testvér Podmaniczky javait illetőleg üzte hatalmas foglалásait. — Ugyanis Serédy György a Podmaniczky két testvérek anyjával Tarczay Katalinnal a makoviczai vár és budaméri kúriát közösen bírván, ezeket a Podmaniczkyaktól erőhatalommal elfoglalta; mely sérelmek a nevezett testvéreket utóbb szenvedélyes visszatörölásokra és törvénytelenésekre ragadták. — Mert noha ezen veszteségeket János király már 1531-ben igyekezett Podmaniczky híveinek pótolni az által, hogy nekik az írt évben Fehérmegyében a Móré Lászlótól elvett Palota várát királyi adományban adta, — mégis az akkori anarchicus viszonyok a két testvért oda ragadták, hogy hatalmas kényurakként (Istvánfly hist. 1685-iki kiadás, pag. 167. — Mednyánszky a Hormayr-féle Taschenbuchban költői hévvel aggatja reájok a haramia-féle czímetek, nem ügyelve az akkori viszonyokra és arra, hogy az effélékről azon időből több nagyjainkat is vádolhatni) hatal-

maskodásaikat és törvénytelenégeiket kivált a Vág völgyén nagymértékben folytatták. — III. János Sámbokrét várát foglalta el, és onnan pusztított, miért 1536-ban már Bars vármegye fölkelés útján utasítottatott megfélemezésére.

Nem használt semmit; utóbb is a folytonos panaszok az országgyűlés szigorú közbenszólását eredményezték, melynél fogva a két testvér, még mindez ideig 1. Ferdinánd királynak meg nem hódolva, ha bizonyos határideig a foglalásokat vissza nem adják és meg nem hódolnak, hűtlenségi bélyegen számkivetésre ítéltettek. 11542. 45. törv. ez. pozsonyi orsz. gy.) — E végzésnek következése lett, hogy ők a feltételeket teljesíteni ígervén, már 1543-ban Ferdinándtól kegyelmet nyertek, és 1545-ben a nagy-szombati országgyűlés 47. törvényczikkében a száműzés alól felmenté, tartozván 15 nap alatt az elfoglalt javakat uraiknak visszaadni. — Ez évben, úgy látszik János meghalt, mint nőtlen magtalanul és javai Ráfáelra szállottak. — Rafaelről azonban a panaszok még ezután is tartottak, az 1546. évi országgyűlés arra kérte a már megengesztelődött 1. Ferdinánd királyt, hogy Nyitramegyében a zerdahelyi várkastélyt. Veszprémben a bakony-újjárit, Somogybán az ordóit, melyeket Ráfáel a felébb említett években építtetett s melyekből a vidékre hatal-

maskodó garázdálkodások tétetnek, rontássá le, és az elragadozott javakat tulajdonosaiknak adassa vissza. — A zerdahelyi kastély helyett Ráfáel a kolosi zárdát alakította át erősséggé, melyre újra szinte annyi panasz jött, mint az előbbiekre. — 1547-ben tehát a nagy-szombati országgyűlés a zerdahelyi kastély lerontása iránt is megújította kérelmét a királynál, úgy mind az által, hogy az egyház épségben maradjon.

Ráfáel az általa kétfelé osztott Trencsén vármegyének 1544-től kezdve főispánságát viselte egy részben, míg a második alsó részben ugyané méltóságot Osztrics János gyakorolta.

Ráfáelre leggyanúsabb árnyat vet azon modor, melylyel anyja Tarczay Katalin irányában viseltett, kit ő saját házából kiűzött, — a miért azután őt édes anyja örökségéből kitagadta 1551-ben, és mindenét leányának Sárának Szunyogh Mózes feleségének hagyta, a ki őt magához fogadta. — (Budai Fer. Mist. lex. III. 226.) — Azonban Ráfáel gyermekeinek is hagyott valamit, de Ráfáelnek gyermekei nem maradtak.

Ráfáel bírta Lednicze várát, valamint Fehér vármegyében Palota várát. — Lakását rendszeren Vág-Beszterczen tartotta — Neje Lomniczy Janka, Lomniczy Adám Brunow urának leánya volt. — Ráfáel meghalt 1551-ban kora 40-ik

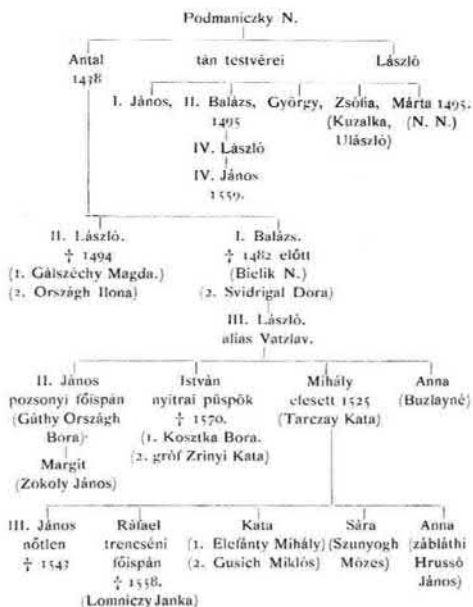

évében. — Tetemei az alsó-súczyi egyházba temetettek, hol a falba illesztett márvány táblán ilyen felirat jelöli helyét (Lásd «Slovenske Noviny» Bécs ifRó. loj-ik számában «Podmaninovei» cím alatt):

«Conditus hic Raphael Baro Podmanmus heros,
 Bistricia gontis fama, decusque jacet,
 Defunctus placido per miile pericula fato,
 Attigit et vita tertria lustra sua.
 Aspera felici subeundo proelia Marté,
 Fortuna variis casibus actus erat.
 Utque animo fortis, magnó fűit instar Achillis,
 Terrori Sciticis ceperat esse Getis.
 Horrida quos contra sua dum simul apparat arma,
 Me Mars tunc raperet, mors túlit atra virum,
 Quisquis amas fortesque Heroes et arida facta
 Dic: Podmaninii molliter ossa cubent».

(Dohnányi Miklós «Podmaninovei» című színműve hirdetésében Podmaniczky Ráfáel síremlékéről azt írja, hogy annak szobra márványba faragva a vág-besztercei templom baloldalában látható tót felirattal, mely szerint Ráfáel «bőjt első szerdáján» halt meg.)

Az eddig elősoroltak nemzedékrendi kimutatása következő:

Ráfaelnek halála után 1559-ben annak magvaszakadlán a királyi ügyész javait elfoglalá, nem használván semmit özvegyének Lomniczy Jankának ellenszegülése sem, sőt igényeitől a perben elmozdított a Podmaniczkyak másik ágazatán lejövvő IV. János is, — és így a vág-besztercei.

hricsói, ledniczi, bicsei, bááni és palotai jószágok a királyi fiscusra szálltak, utóbb másoknak adományoztatván.

Ekép letűnvén a történelem színpadáról a Podmaniczkyak, szintén egy századig nyomát sem leljük a hasonnevű utódoknak, mert a Luther tanát elfogadott Podmaniczky István nyitrai püspök két rendbeli házasságából származott gyermekei az akkori viszonyok között igényt nem formálhatva a királyi ügyész által elfoglalt ősi örökséghez, valószínűleg mostohább körülmények között széledtek szét, hogy később egy újabb virágzó ágának törzsévé válhassanak; a minthogy már a XVII. század közepén Zólyom megyében Korpona városában látjuk feltűnni a most is virágzó ágazat törzsét: Podmaniczky Gábort, ki 1646-ban a pozsonyi országgyűlésen mint a nevezett szab. kir. város követe szerepelt (*Historia Diplomatica de statu Religionis Evang. 1710*) és ki ama város levéltára szerint 1654. Korponának bírója volt. (*Nisnyánszky História L. R. Civitatis Corpona. Kézirat az Akadémiánál.*)

Itt érte a családot egy újabb csapás, a mennyiben a korponai templom elégése alkalmával családi levéltárunk is a lángok martaléka lőn. Ugyanez időben 1670 táján Zólyom megyében találjuk Podmaniczky Andrást, kinek neje Rákó-

czy Éva, Rákóczy Jánosnak Géczy Zsuzsától született leánya volt. (Wagner Tab. geneal. Mss.) — Gábornak hitvese Roznauer Zsuzsanna, már 1672 márczius 28-án özvegy volt. — Ettől való fiai valának Gábor, ki 1676-ban említettik, és Mihály. (Mihálynak testvére vagy fia lehetett Podmaniczky György, ki Nógrád megyében az 1733. évi nemesi összeírásban a jövevények sorában olvasható.)

Mihálynak neje Weszter Dorottya volt, a kivel a következő családfát alkotta:

I. T Á B L A.

Gábor
1654
(Roznauer Zsuzsánna)

I. Mihály
(Weszter Dorottya)

I. János $\frac{1}{2}$ 1743.
(Osztroulezky Judith $\frac{1}{2}$ 1766.)

Judith,
báró $\frac{1}{2}$ 1788.
Lőrincz) (Kisfaludy Zsuzsánna)

II. János,
báró $\frac{1}{2}$ 1807.
(Gr. Beleznay M. tábornok)

Erzsébet, $\frac{1}{2}$ 1810,
(Br. Bujanovszky
Elek, tábornok)

I. Sándor,
báró $\frac{1}{2}$ 1786.
(báró Jeszenák Zsuzsánna)

I. László,
ezredes $\frac{1}{2}$ 1807.
(Radvánszky Karolina $\frac{1}{2}$ 1831.)

József,
Bács m. főispánja $\frac{1}{2}$ 1827.
(Pongyoloki Róth J.
ezredes)

Folyt. II. táblán

Amália, $\frac{1}{2}$ 1821.
(Gróf Wartensleben
Károly) (III. János,
 $\frac{1}{2}$ 1887.
Hódossy Mária) (2. Gyürky Lujza $\frac{1}{2}$ 1844.)

II. Mihály, $\frac{1}{2}$ 1860.
(1. Gr. Telek Janka)
(Illesy Magda) $\frac{1}{2}$ 1854

II. László, $\frac{1}{2}$ 1865.
(1. András, $\frac{1}{2}$ 1861. Zsuzsa $\frac{1}{2}$ 1847
(1. Kubinyi Róza, (Kosztolányi
(2. Gyürky Terézia), József)

Mária,
(Báró Radvánszky
Antal) (Zsuzsánna
(1. Harkányi Frigyes)
(2. Vigyázó Sándor
cs. kir. kamarás)

Magdolna,
(1. Osztroulezky Géza)
(2. br. Podmaniczky Levente)

III. László,
(Sréter
Malvina)

Aranka
(Gr. Ráday Pál)

Klaudia,
 $\frac{1}{2}$ 1864,
(Vörösmarth J.) $\frac{1}{2}$ 1867.

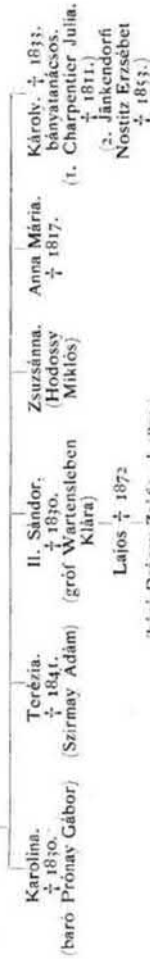
Ödön Sarolta,
Mexicóban $\frac{1}{2}$ 1868. (br. Podmaniczky
Pál) (Levente
Magdolna)

Jerne
Pál) (1-től Gizella,
2-től) (Gróf Degentfeld-
Pronay (Pataj Ferencz)
Gábor)

Géza
(gróf Degentfeld-
Schomburg Bertha)

I. TÁBLA.

I. Sándor, — ki az I. táblán
báró $\frac{1}{1786}$
(báró Jeszenák Zsuzsánna)

Lajos $\frac{1}{1872}$

(báró Prónay Zsófia. $\frac{1}{1873}$.)

Ilona.
Róza. $\frac{1}{1865}$.
(König József)

1-től Elemér.
(Tarnay Fanni)

Béla.
(báró Gerliczy Erzsébet)

Gyula.
(Podmaniczky Zsóf)

II. Endre.

2-től Pál.

Edith, István, Péter.

Emmi, Béla, Erzi, Károly.

Elna, Tibor.

A családfán álló I. Jánosnak fiai II. János és I. Sándor Mária Terézia királyasszony által a bárók sorába emeltettek, de a báróság csak 1785-ban hirdettetett ki.

Ez időkorban vette fel a család az aszódi predikátumot is, holott a még utóbb kiadott királyi meghívó levelek a «de eadem» azaz podmanini előnévvel jelölték.

II. János nagy tudományé férfiú és buzgó protestáns volt, a kit aszódi kastélyában az akkor a besnyői kolostorban lakott Feszler gyakran felkeresett s könyvtárát használta. — II. János fiai közül:

József cs. kir. tanácsos és kamarás, Bács vármegye főispánja, — külsejét tekintve igénytelen, szikár, kissé púpos voltánál fogva keveset mutató ugyan, — de rendkívül szellemdús s nagy műveltségű férfiú, a ki a tudományt és művészetet egyaránt pártolta, s szellemességénél, ha külsejénél fogva nem is, nagy kedvence volt a szépnemnek.

Az ő házánál Pesten hallata magát a zongorán először Liszt Ferencz hét éves korában, báró Podmaniczky József volt az első magyar színházi intendáns, midőn magyar főuraink összeállva, a jelenlegi budai várszínházból akkori udvari színházból, egy magyar nemzeti játék-színt akartak alkotni.

Az 1815-ben Parisban majd három évig székelő számoltató s osztoztató bizottsághoz la 700 millió hadisarcz forgott kérdésben) — Ausztria részéről ő lett kiküldve követül. — Ez alkalommal Podmaniczky József azon véleményének adott kifejezést, miszerint czélszerű volna talán őt egy rendjellel feldíszítve oda elküldeni, a hol annyi európai uralkodó számtalan rendjelek által kitüntetett küldöttei fognak egybeseregleni.

E kívánsága megtagadtatván, rendjel nélkül indult Párisba s végezte ott a reá bízottakat, az udvar teljes megalégedésére.

Haza érkezése után, kivált miután a dán király részéről a Danebrog-rend adományozása által lett kitüntetve, a Lipót-rend nagykeresztesévé lőn kinevezve.

E megtiszteltetést Józsel bátyánk visszautasította, — azzal indokolván e feltűnő magaviseletét:

«Unter meinen Slovaken in Aszód brauche ich doch wirklich keinen hohen Orden.»

Meghalt magtalanul Pesten 1823 május 11-én kora 68-ik évében, eltemettetett Aszódon a templom alatt létező családi sírboltunkban.

Közeledni érezvén haláltusáját, az ágyból felkelt, hálóköntöst öltött s karszékbe ülve, az ablakhoz tolatta magát, mondván: hadd lássam még egyszer a napot.

Alig teljesült vágya, — alig melegegett fel a kelő májusi nap jótékony sugarain, felsóhajtván megszűnt élni.

T estvére:

I. László lovassági törzstiszt lévén, mint ilyen Lengyelországban volt hosszasan állomásozva. — Az 1790/91-iki budai országgyűlés alkalmával, midőn az. «arany sas fogadó» az újvilág-utczában leégett, báró Podmaniczky László menté meg katonáival az akkor nem rég elkészült szembes egyetemi épületet, — mely Pest egyik díszét képezte.

Neje Radvánszky Karolina, a régebben dívó szólásmód szerint, a «hatalmas asszonyok» sorába tartozott. — Férje életében annak hivatásához s életmódjához alkalmazkodva, férfi módjára ülte meg a lovat s ejtett el nem egy szarvast az aszódi uradalomhoz tartozott erdőségekben; hajdan használt igen szépen kiállított s könnyű egyik fegyverét még magam is láttam s kezemben forgattam gyermekkoromban. — Hosszas özvegysege alatt nagy erélylyel s körültekintéssel kezelvén családjá vagyonát, s úgyszólván semmit sem adván ki abból gyermekeinek, azt nagyon gyarapította. — Aszód mezővárosának fele, — Kis-Kartal, Fenyő-Haraszt, Kerek-Haraszt, Darócz puszták, — Dengeleg és Heréd helységek Nógrádmegyében

egészen, — Varsány-pusztának, Verseg, Kökényes, Rákos-Keresztúr falvaknak tetemes része képezték az úgynevezett felső birtokait, — Rákos-Keresztúr kivételével mind a legjobb minőségű búzatermő föld, elsőosztályú, a mint már az én koromban nevezték.

Pesten a kecskeméti-utczában, a Csekonics-féle palota tőszomszédságában levő saját házában lakott, — s azon összes majdnem harmincz holdnyi területet, melyen jelenleg az osztrák-magyar államvasút indóháza áll, s a hol a Podmaniczky-utczát és Teréz-körutat szegélyző, most Luczenbaciier Pál felsőházi tag birtokát képező, már majd egy városrészszel felérő telektömb elterül, mint majorságot bírta.

Mindezekon kívül az osztatlan állapotban levő tiszta-földvári uradalom fele képezte vagyonának úgyszólván gyöngyét.

Mindezek kezelése s hat gyermeknek felnevelése s elhelyezése nem épen minden gond nélkül járt, kiváltképen, ha mint jó anya nem csak fenntartani, de gyarapítani is óhajtja vala gyermekei örökségét.

László báróné, a mint az én kedves keresztanyámat a családban hívták, mindezt a legnagyobb egykedvűséggel és erélylyel tudta végezni, s a mellett jókedvű s egészséges volt mint a makk. —

Négyes fogata úgyszólván folyvást s állandóan szerszámban várta parancsait, — az utazó kocsijához tartozó málhák pedig tágas hálószobájában mindig pakolt s útra kész állapotban valának szerte szét elhelyezve. — S ily folytonos harczkész állapotban elélt közel 80 évig, 1835-ben halálozván el.

Ha visszagondolok ma ama korra, valóban csodálom, hogy léteztek gazdag s művelt nők, a kik az így berendezett életmódban örömeiket lelték. — Pedig régebben majdnem minden egyes családnak volt egy ily «hatalmas asszonya», a ki erélyes kézzel s fáradhatlan tevékenységgel tudta a család vagyonát fenntartani és gyarapítani. — Ezeknek a «hatalmas asszonyok»-nak azon kiváló tulajdonságuk is volt, hogy meg tudták minden pörüket nyerni.

I. Lászlónak, Radvánszky Karolinától, Amália és Zsuzsanna leányai és III. János, II. Mihály, II. László és András fiai maradtak.

III. János a legidősebb fiú, özvegy báró Radvánszky Antalnénak és Vignyázó Sándornénak édes atyja, a legkülönczebb emberek egyike volt, a kik e században léteztek. — Ő semmit sem tett s semmiről sem vélekedett úgy, mint többi ember-társai. — Elvonultan s magába zárkozottan élt

mindenra, s mégis érdeklődéssel viseltetett a külvilágban előforduló események iránt.

Fösvény volt a végletekig, negyven év óta tartó gyöngyösi privilégiumát mindenkinek örömmel s dicsekedve mutogatta, de valamely szeszély kedvéért vagy azért, hogy övé legyen az utolsó szó, ezereket elpazarolt. — Egyízben eladta gyapjútát előre még tel idején; mire a nyírás bekövetkezett, a gyapjú ára felszökött, s János bátyám a vevőtől pótlást kért. — A kereskedő természetesen ragaszkodván szerződéséhez, nem engedett s nagyobb árról mit sem akart tudni. — Ez évben, csak hogy a kereskedő a tőle olcsón vásárolt gyapjút meg ne kaphassa, nem nyíratta meg juhait s így gyapjúja nem lévén, nem is volt mit adnia át a kereskedőnek. — Igaz, hogy a kereskedő az olcsón beszerzett gyapjún nem nyerhetett egy pár száz forintot, de nagybátyám e «csak azért is» eljárás révén nem százakra, hanem ezerekre menő kárt vallott.

Ha valaki kért tőle valamely köz- vagy jótékonycélra pénzt, megtagadta, azt adván okul: öcsémuram, nincsen nekem elajándékozni való pénzem. — Következő nap ugyanazon célra titokban s meg nem nevezve magát ezereket áldozott.

Feltűnő szép arczélú férfi volt, de köntöst

olyant viselt, mint egy falusi kántor; a finom ízlést nélkülöző ruházat daczára rendkívül nagy kedvelője volt a virágoknak, különösen a rózsáknak.

Egész életén át szekeren járt, azt állítván, hogy ő neki nincsen annyi tehetsége, hogy egy hintókocsit szerezhessen be magának; két rendbeli ménese volt, de a csikókat akár 12 évig is ott hagyta a ménesen; — magam is egyízben egy ló és máskor ismét egy 14 éves csikót vásároltam tőle. — Egyszer a kőbányai vámnál találkoztam vele a mint Rákos-Kereszt úr felől egy ernyős szekeren, két pompás saját nevelésű lovon a következően végig robogott a városba, kezében tartva egy feltűnő nagy rózsacsokrot; pedig mikor e döcögős szekeren találkozám vele, akkor 96 éves volt már. — Ugyanez időtájt egy délután két ízben nálam járt a harmadik emeleten. — Mikor második ízben felért s kopogtatott előszobám ajtaján — csengetni, azt nem tette soha — ajtót nyitván neki, ezeket mondá:

— Öcsém, lakásod nagyon fényes, de bizony magas egy kissé.

— Szegényember létemre, édes bátyám — válaszolám — nem vagyok képes drága lakást tartani.

— No öcsém, majd segítünk ezen, emlékeztess annak idején.

Én nem emlékeztettem ugyan az öreg urat, de ő még sem feledkezett meg rólam s néhány héttel utóbb kétszáz frtot küldött nekem küldöncze — kocsisa — által. — Én e kétszáz forintot megköszöntem s Ármin öcsém egyik fizetetlenül maradt jótékony alapítványának kiegyenlítésére használtam fel. — De megvallom, jól esett, hogy családunk seniora és Crösusa istápolta, — soha sem voltam követelő.

Leányai mindegyikének kevés híján másfél millió forintnyi értéket hagyott. — De erre nézve sem úgy járt el, mint más ember, hanem a legkülönfélébb tekervényes utakon, de soha egyenesen s nyíltan nem juttatá gyermekeinek kezei közé e tetemes vagyont.

III. János született 1779-ben és meghalt 1883-ban, s így tehát 104 évig élt.

II. László bizonyos tekintetben épen oly különcz volt, mint testvérbátyja a felebb említett III. János, azon különbséggel, hogy egész jellemén a polgári becsületesség, szívjóság s kedélyszelíd-ség ömlött el, minél fogva habár szerette is testvérbátyját, még is tartott tőle s bátortalanná lőn, a hányszor vele, különösen családi ügyekben érintkeznie kellett.

Anyja által hivatalnoknak lett nevelve s mint

az ilyen pályára készülőt nagybátyja József Párisba elvitte magával. — A Párisban akkoron felvett divatot soha többé le nem tette, úgy annyira, hogy ha utóbb 23— 30 évvel későbben Pest utczáin a congressus idejéből kelt öltözékében végig haladt, daczára annak, hogy mindenki rég az ideje ismerte, mégis akaratlanul elmosolyodtak a vele találkozóak. — Utóbb kamarai tanácsossá lön, s mint ilyen több évig Temesvárott volt állomásozva, a hol humánus s mívelt társas közlékenysége miatt általánosan kedvelték.

Megházasodván s búcsút mondván az államszolgálatnak, jószágai kezelésével foglalkozott, a lehető legprimitívebb mód szerint folytatván gazdaságát, — mert úgyszólván folytonosan városban élvén, alig volt s lehetett fogalma a mezei gazdaság miként való viteléről.

Pest városának egyik legnépszerűbb alakja volt, mert mind abban élénk részt vett, a mit mint pesti birtokostól elvártak s polgári kötelességnek tartanak.

E nyomon haladva lön alapító tagjává a most is virágzó kereskedelmi banknak s nagy érdeklődéssel viseltetett e keletkező félben levő intézet iránt. — Anyja fenn említett majorságát ő örökölvén, helyesebben mondva, neki esvén osztályrészül. — e nagy területet polgártársait jóval

megelőzve telkekre osztotta fel, az utczába eső területet ingyen engedvén át a városnak. — Ezen alkalommal lett azon utca, mely e telekfelosztás révén alakult, Podmaniczky-utczának elkeresztelve.

E telektömböt László bátyám 1837-ben vette át testvéreitől 16,000 frt becsértékben; ezen telkekből azok értékesítése folytán a mai napig s így tehát 50 év múltán befolyt körülbelül 800,000 forint, a mi eléggé tetemes áremelkedésnek mondható, habár egy fél század is hosszú idő.

Meghalt 1865-ben 78 éves korában; soha egész életében ágyban fekvő beteg nem volt. — Még halálát okozó nyavalyája közben is csak ösrégi bőrpamlagára heveredett le. — Egy negyed órával halála előtt behívatta gyermekeit, elbúcsúzott tőlük, elmondotta nekik, mint óhajtja, hogy halála után ügyei rendezgessenek, s leültette őket mondván: alig negyedóra múlva vége lesz mindennek. — S csakugyan alig telt belé az általa kiszabott időköz s pamlagán ülve, minden csak képzelhető haláltusa nélkül kiadta lelkét.

A stoicus léleknyugalom s tiszta lelkiismeret valódi mintaképe az ily halál.

II. Mihály bátyámat kevésbé ismertem, mert második neje halála után alig közlekedett többé

családunkkal; feltűnő szép magas bronz arczbőrű férfi volt, de magaviseletében s kedélyében sokkal több volt az erély s nyersség, sem hogy népszerűsége tehetett volna szert. — Féltünk tőle mindannyian.

A negyedik testvér András, vagyis a mint mi neveztük, Andor bátyánk, azon általánosan kedvelt, mert művelt s kedélyes alakok egyike volt, a kik környezetében lehetni, mindig nagy örömeinkre szolgált. — Valódi ünnep volt az reánk gyermekekre, utóbb ifjakra nézve, ha átszökve a kastély másik felébe. Andor bácsit kereshettük fel s csodálhattuk csinos s egészen divatos bútorait, szoba-berendezését, öltözékét, nyerges lovait, hintáit s mindazt, a mi a fiú gyermekeket kivétel nélkül gyönyörködteti s mulattatja.

András egészen európai műveltségű úri ember módjára élt, azok társaságában, a kik hason műveltség s viszonyoknál fogva legközelebb állottak hozzája.

A mi ő nekem volt, az én vagyok most Géza fiának, azaz legjobb egyetértésben élő atyjafia s magát érette érdeklődő bátyja.

Andor bátyámról egyébbiránt e munkám folyamában gyakran megemlékeztem, a mi leginkább tesz bizonyosságot azon szoros atyafiságos s kedé-

lyes viszonyról, a mely ami s az ő családja között mindvégig létezett.

I. Jánosnak második s így tehát ifjabbik fia, I. Sándor, lett megalapítója a fiatalabb ágnek, vagyis, a mint neveztük, a mi águnknak.

I. Sándor nagyatyám rendkívül szelíd, nyájas, a békét s műveltséget kedvelő férfi volt, — a ki sok pénzt költött a. szépművészetekre, a miről az Aszódon létező kiváló szépségű Kracker-féle festmények s a családi képtárban még meglevő Mányoki féle mesterileg készült arczképek tesznek tanúságot.

Neje báró Jeszenák Zsuzsánna, egyike volt a «hatalmas asszonyok»nak, a kik, a mint azt más helyen már elmondám, igen ügyesen tudta vinni: a Hausregimentet.

Tizenkét gyermekeik közül csak hat volt életben e század elején, a kikről a «Naplótöredékek» első kötetében bőségesen megemlékeztem.

Águnk csak is egy alakjáról nem emlékeztem meg a felébb mondottak közben, a mit röviden itt pótolni tartok kötelességemnek.

II. Sándor az én nagybátyámnak neje, gróf Wartensleben Klára, egyike vala azon delnöknek, a kik eszességöknél, műveltségöknél s szépségeknél fogva arra vannak hivatva, hogy összes kör-

nyezetök felett bizonyos zsarnoki fölényt gyakoroljanak, — a mit az elmés francziák: «douce violence»-nek kereszteltek el. — Az ő háztartása már egészen a legújabb divat s szokások szerint volt berendezve, — Pesten telelvén fényes lakásban, nyáron pedig az aszódi zöld-kastélyban, a mint nevezték, kellemes nyílt házat tartván. — Mint gyermek nagyon szerettem Klári nénihez, vagyis mint általában a családban szólították: «Tante Claire»-hez átszökni, hogy csodáljam fényes berendezésű lakását, «vicux Saxc» gyűjteményét, melynek számtalan rococo alakjai tettszésemet különösen kiérdemelték, s megbámuljam sok, az empire-ízlésnek megfelelő óráit s csecsebecsét.

E nő azon fölélynél lógva, melyet környezete felett gyakorolni nem csak tudott, de akart is, szintén a «hatalmas asszonyok» sorába tartozott, noha talán más értelemben volt az, mint amazok a kikről felebb megemlékeztem.

A mi águnk többi tagjairól alig tehetek ismétlen említést, miután valamint szüléimről s nagynénémről, úgy az 1872-ben elhunyt Lajos unokatestvéremről is bőségesen megemlékeztem a «Naplótöredékek» első kötetében.

A fiatalabb nemzedékből Lajos unokabátyám

leánya Ilona, a ki testvérhúga a néhai Königné báró Podmaniczky Róza gyermekeinek valódi véd-s őrangyala s másod anyja, nyáron át Aszódon él az «ősi fészekben» a zöld-kastélyban, a telet pedig Budapesten a várban a dísztéren levő saját házában tölti. — Róza gyermekeit Zsófit és Ilonát, nagyatyjuk, báró Podmaniczky Lajos, örökbe fogadván, egyszersmind legfelsőbb engedély mellett a Podmaniczky név viselhetése lett nekik megengedve.

Zsófi, Ármin testvéröcsém harmadik fiánál van férjnél, — Ilona pedig mint hajadon él Ilona nagynéniénél.

Ármin öcsém fiai közül Elemér, Tarnay Fánni neje után, egy leányból és két fiúból álló családot alapított; ő maga kissé nyughatlan s egészen családunk jellegének megfelelő élmények után, — melyek közben katona, Garibaldi-önkéntes, vasúti hivatalnok, amerikai szabad polgár, kataszteri tisztviselő volt, — most az adriai biztosító társulatnál felügyelő, s mint ilyen becsülettel s szorgalommal töltvén be helyét, keresi meg kenyerét. — Ennek öcscse:

Béla tartalékos huszár-főhadnagy s jelenleg Mezőhegyesen az állami ménes-telepnél van besorozva. — Néhai neje báró Gerliczy Erzsébet után két fiú és két leány gyermeke maradt, a kik

jelenleg nagyanyjuk a szívjóságáról s gondosságáról ismeretes báró Gerliczy Bódogné született Kornis grófnő által Nagy-Váradon neveltetnek.

Gyula, a harmadik testvér, szintén tartalékos huszár-főhadnagy, nejével Podmaniczky Zsófiával, kivel egy leány s egy fiú gyermekük van, a Szilágymegyében fekvő Illosva nevű saját jószágukon élnek nyaranta.

Végre II. Endre, a gróf Keglevich Emmitől született negyedik fia testvéröcsémnek, mint szabadságolt állományú huszárhadnagy szolgál honvédseregünkben.

A fiatalabb Sándor-féle ág tehát, a mi az örökösöket illeti, teljes számban van képviselve, — kevésbé előnyös helyzettel dicsekedhetvén az ősi vagyon megtartását illetőleg.

Családunk jelenleg másod legidősebbje születvén 1825-ben III. László, az ősi javak közül a tiszta-földvári osztályrészét és Herédet bírja s nyaranta eme jószágán, télen át pedig Budapesten Sándor-utczai saját házában időz. — Leánya Aranka gróf Ráday Pálnál van férjnél, a ki unokája hajdani pártfogómnak, gróf Ráday Gedeonnak, Pest vármegye volt követének s a nemzeti

színház intendánsának, s fia volt őrnagynak, gróf Ráday Pálnak.

III. László fia Horácz az egész János, vagyis idősb ágon az egyedüli fiörökös, — miután az alább felemlítendő Géza és Levente gyermektelenek.

Az ősi javak közül III. László kivételével, még Géza bírja nejével gróf Degenfeld-Schomburg Bertával, Kis-Kartal és Mindszent pusztákat, ez utóbbi birtok hajdan Ármin öcsém osztályrészének álladékához tartozván. — Lakásuk Kis-Kartalon van.

Levente nejével báró Podmaniczky Magdolnával Fenyő-Harasztot és Daróczot kapták osztályrészül s az év legnagyobb részét fenyő-haraszti kastélyukban töltik.

Nem marad most már más hátra, mint családunk legidősebbjéről, de agglégényéről, saját magamról elmondani mind azt, a mi e jegyzetek keretében helyt foglalhat.

A földi javakat illetőleg vajmi keveset mondhatok el családunk senioráról, mert ezekkel ugyancsak mostohául bántam el. — E mostoha bánásmódnak azonban volt azon vigaszteljes jó oldala is, hogy mindaz, a mi elment, nem rossz helyre ment.

Ha családom díszét mint gazdag ember nem is valók képes növelni, — de elszegényedett ember létemre becsülettel viseltem ekkoráig nevemet, a mi már maga is bizonyos elidegeníthetlen szellemi s erkölcsi értéket képvisel, melyet, miután azt senkire hagyni képes nem vagyok itt örökítek meg. 1859-ben a m. t. akadémia levelező tagjává,

1861-ben a képviselőház másod alelnökévé,

1865-ben az ágostai hitvallású bánya-kerület felügyelőjévé választattam meg.

1869-ben m. kir. honvédszázadoszá,

1875-ban a fővárosi közmunkák tanácsának alelnökévé,

1875-ben a nemzeti színház intendánsává, s ugyancsak

1875-ben címzetes m. kir. honvéd huszár-őrnagygyá, végre pedig:

1885-ben titkos tanácsossá neveztettem ki.

Azt mondják «*propria laus sordet*». — S ha valaki épen reám alkalmazná e közmondást, azzal mitsem gondolnék; mert munkásságom, tevékenységem s a «*noblesse oblige*» jeligének valódi értelmének befolyása s buzdítása segélyével szereztem meg mind azt, a mit immár «*post tót discrimina rerum*» büszkén magaménak vallók.

A Podmaniczky család címere, mint a metsz-

vény mutatja, függőlegesen kétfelé osztott pajzs, alul egy gúla alakú osztálylyal. — A jobboldali veres udvarban, zöld téren pánczélos sisakos vitéz áll. jobb kezével kivont kardot, a balban levágott török fejet tartva. — A baloldali arany (sárga) udvarban koronás egyfejű fekete sas látható kiterjesztett szárnyakkal. — A gúla alakú osztályban kék mezőnyben vadászkürt van elhelyezve.

A pajzs felett a bárói korona, és a felett három koronás sisak áll, melyek közül a jobboldaliból a leírthoz hasonló pánczélos vitéz emelkedik ki; a középsőn két kiterjesztett sasszárny van, a baloldalin három kék- ezüst-veres strucztoll leng. — A sisakról lehullámzó löszladék vörösezüst és aranyfekete; a pajzst két oldalról két egyszarvú tartja.

Ennyit tartottam kötelességemnek családunk emléke s jelen állása felől feljegyezni; ha az olvasóra nézve értékkel az itt közlőitek nem bírnak is, de bizonyítják legalább azt, hogy talál kozott egy közülünk, a ki nem a saját, de a mások unokái számára megírja azon tükröt, melybe az utókor fiai tekintve, a rég múlt idők egy-egy családjukhoz tartozott alakját fogják híven visszaadva szemlélhetni.

NEHÉZ IDŐK.

A naplóíró sokban, úgyszólván mindenben különbözik a történésztől; a míg ugyanis ez a világ folyását festi s tárja elénk, függetlenül azon befolyástól, melyet ezen események saját kedélyhangulatára gyakoroltak, addig a naplóíró nem is vesz fel jegyzetei közé csakis oly eseményeket, melyek különlegesen valamely megdöbbentő, jótékony vagy kellemetlen benyomással valának lelkületére.

A végzet úgy látszik nem engedte, hogy azon nyomott s idegzetes érzelem-irány, mely az 1861-i események lezajlása után rajtam erőt vett s melyet a «magyar nóta» című fejezetben körülírtam, — megnyugvásnak, vagy megadásnak engedjen helyt. — Egymást érték a kellemetlen s visszás események, melyek habár életirányomra döntő befolyással nem is lehettek, de minduntalan inkább élesztették, mintsem csillapították bensőm forrongását.

Bármennyire tisztában voltam is magammal az iránt, hogy politikai tekintetben kötelességemet

teljesítettem — bármennyire nyugodtnak is mondom s tartám magam a még teljesítendőkre nézve, — de eltagadni még sem lehetett azt, ha őszinték akartunk lenni, — hogy e pillanatnyira felcsillogó reménysugár után mindannyiunkat nagy csalódás ért a politikai és közpályán, reám nézve annyival lesújtóbb, mert fiatal hévvel s magán körülményeim révén is feltüzelve, egész őszinte odaadással csüngöttem közéletünk újra ébredésének eszméjén. — Csalódás a politika terén, csalódás a kedély s szív világában, e kettő után vajmi kevés marad fenn, a mi vigaszt nyújthatna. S más részről mi kevés kell ahhoz, hogy e titkon rágódó bú s bánat, a nehéz idők jellegét véve fel, lesújtólag hasson ránk még akkor is, ha e levertséget minden csak bennünk meglévő erkölcsi erő igénybe vétele mellett is, palástolni s elrejttem ügyekszünk.

Ha ily kedélyhangulatban otthonunk megmentve marad a kellemetlen s visszás benyomásoktól, már is nagy nyereségnek mondható. — Saját egyéni érzeményeim legalább bármi felháborító külbefolyásoknak valának is kitéve, mindannyiszor, mint vihar után beálló szélcsend alkalmával, úgy csillapodtak le, ha kellemes ottho-

nomba visszatérve, magamban s magammal élhettem egy ideig.

Ez előnytől, még pedig megbecsülhetlen nagy előnytől is meg valék ez időtájt fosztva, — mert sógornőmet, a kit annyira szerettem s becsültem, mint senkit e világon, szenvedni láttam s érzém, mint anya s nő egyaránt.

Elérkezett ugyanis ősi fészünkben is azon pillanatok egyike, — midőn a csendes házi boldogság és frigy bomlásnak indul. — Oly okoknál fogva állott be pedig e vigaszteljes esély, a melyek elhárítását sem mint fivér, sem mint sógor s így tehát sem jognál, sem meggyőződésnél fogva eszközölnöm nem lehetett. — Ármin öcsém idősebb két fiát illetőleg a hagyományos s igen okos szokáshoz képest, — azok a szülei házból való eltávolítása lett elhatározva, oly czélből, hogy nyilvános iskolákat járva, tanulják megismerni az életet s az emberekkel való bánásmódot. — Ezen felette fontos s czélszerű elhatározása fivéremnek, igen sok bút s bánatot okozott az anyának, a ki nem bírván leány gyermekekkel, a már serdülő félben levő két idősebb s általa imádásig szeretett gyermekétől megfosztva s így tehát igaztalanul sújtva találta magát.

Emmi sógornőm sokkal okosabb asszony volt, semhogy át nem látta volna, hogy ez őt érzéke-

nyen érintő csapást, épen gyermekei jövőjét tekintve elkerülni nem volna semmi szín alatt lehetséges. — De daczára az ész éberségének, a szív s kedély mégis kikövetelte a maga részét, annyira, hogy az előtte álló gyermekeitől való elválás a különben kedélyes s vígkedvű nőt búskomorrá s lehangolttá tévé.

Ez időtől fogva azon kedélyes s benső közlékenység, mely eddigelé sógornóm s közöttem létezett, tünedezni kezdett; — hogy is lehet azt feltenni egy szerető anyától, hogy a más ember bajával foglalkozzék, mikor őt magát nyomják egy harmadikra nézve alig átérezhető s felfogható terhes gondok.

Nem csak otthonomat, de amaz általunk annyira Szeretett szülőföldünket Aszódot is egymásután érték olyszerű csapások, melyek jóvátétele sok gondba, kellemetlenségbe s temérdek áldozatba került — míg feledni az ehhez hasonló jeleneteket alig vagyunk képesek.

Az 1862-ik év tavasza száraz, szeles volt, — egyik vihar a másikat érte, a nélkül, hogy a hazánkban annyira kívánatos tavaszi csendes esők képesek lettek volna lecsillapítani a természet e háborgását. — Az ily időjárás falun mindig szomorú következményekkel jár, — hisz falusi ma-

gányunkban csak addig érezhetjük magunkat jól, — míg a földet művelő népnek dolga jól folyik.

Ez évben Gyula napját gróf Szapáry Gyula barátunknál töltöttük. — Mikor ápril 13-án eloszlottunk s Taskonyból a Tiszán át a Mátra aljának tartottunk, oly szélvész dühöngött, hogy alig valánk képesek a Tisza folyón az ott járókelő komppal áthatolni. — Órákig kelle bajlódunk, míg végre a haboktól átázott s átfázott állapotban kocsijainkkal a túlsópartot elértük.

Félelmes érzés fogja el ilyenkor az embert s mindenki csak arra gondol, hogy mi foghatna történni, ha ily vihar közben egy-egy virágzó majorságban vagy községben tűz találna kiütni.

És csakugyan mire este felé a nagy szélvészszel való küzdelembe belé fáradva Aszódot megközelítém, lehangoló kép tárult szemeim elé: füstölgő romok között áthaladva lévén csak képes «ősi fészkünket» megközelíteni, — mert a fél község a lángoknak esvén martalékaul, porrá égett.

A mit évek óta örömmel látánk haladni, javulni, vagyonosodni, — egy óra lefolyása után nem létezett többé. — Újból kelle megkezdeni a már bevégzettnek vélt munkát, még pedig kettőzített erélylyel s áldozattal, — ha a régiek jelmondatát «bis dat qui cito dat» igaz. s valódi értelme szerint be akartuk váltani.

Valamint Ármin öcsém, úgy Emmi sógornőm is ily vésteljes pillanatok s események közben tetteleg tudták bebizonyítani azt, mi nemesen fogják fel s értelmezik azon állást, melyet polgártársaival szemben a hajdani földes úrnak el kellett foglalnia, — különösen az akkor tájt uralgó, valamint társadalmi, úgy politikai események alkotta viszonyok között.

Alig ocsúdott fel a lakosság e tűzvész okozta ijedelemből; — alig takarítottak el a romok s lett a leégett városrész némileg szabályozva; — alig haladénak befejezések felé az újabb modor szerint jobb anyagból készült házak s váltotta fel a búskomorságot némi reményteljes hangulat, midőn új vésteljes csapás érte kis városunk lakóit.

Augusztus hava 9-én délután Lajos bátyám ügyvédének Royko Lajosnak háza kigyuladván, az ősi régi bolthajtású építmény fölé rakott zsúptető egy pillanat alatt úgyszólván lángtengerré változott át. — Mire odaérénk a szomszéd házakat megvédendő, — a család értékesebb holmiai megvalának már mentve.

A gondos háziasszonyok nyughatlansága által mintegy felizgultan Royko édes anyja, — egy nyolczvan éves aggnő — visszaindult az égő házba,

némely ott feledett emlékek megmentésére. — A család hosszas vitatkozás után csak azon feltétel alatt egyezett belé az öreg asszony e veszélyes szándékába, ha leánya s unokája kíséretét elfogadja. — S csakugyan hárman visszaindultak s a bolthajtásos kapun át a szobákba hatoltak. — Szorongó kebellet vártuk visszatérésüket, mert a zsúptető mindinkább inogni kezdte, közel bekövetkezendő lezuhanását jelezvén. — Végre megjelen füstfelhőbe burkoltan a három alak a tágas kapu alatt, megmentésük bizonyosnak volt immár mondható; — alig tesznek egymásba fogódzva egy lépést előre, alig érik el a kapu küszöbét, s a villámgyorsasággal lezuhanó parázsos szalmatömeg fejükre hullván, mindhármukat megszenesedett múmiákhoz hasonló állapotra juttatja: az anyát, annak leányát és unokáját.

Soha míg élek ez előttem lefolyó jelenetet feledni nem fogom; láttam akárhányszor, a mint egy ágyúgolyó két katonát egy csapásra sújtott agyon; láttam magam mellett jobbra s balra kit fej, kit kar vagy láb nélkül áldozatul esni; de borzasztóbb képét e három tagból álló család egy pillanat alatti megszenesedésénél — nem szemléltem soha.

Ugyancsak augusztus hava első napjaiban érte

pártunkat s társaskörünket egy nagy veszteség, szélütés érven a nagy reményekre jogosító gróf Teleki Gyulát Trouville-ban, a hol a tengeri fürdő használata kedvéért időzött. — Igaz, hogy utóbb egészsége félig-meddig helyre állott, de még majd húsz évig húzódott élete nem volt egyébnek mondható a múltnak szép reményeit sirató kesergésnél s tehetetlen önkívüliségnél. — Magyarország egyik legszebb, legtanultabb s legeszebb fiatal mágnása veszett el ő benne.

1862-ik évi október 11-én levék szenvedőleges közreműködőjévé egy oly eseménynek, melynek illő helye a «Fliegende Bhätter» című élczlapban volna tulajdonképen, — s a mely eseményre ha most, annyi évek múltán visszagondolok, mindig mosolyra fakad bármi komolyan hangolt kedélyem.

Egy egyházi ügy kiegyenlítése kedvéért kísérem Orosházára püspökünket, dr. Székács József urat, nekem régi barátomat s lelki atyámat, a mennyiben ő általa részesíttetém először az úr vacsorájában. — Én mint a békési esperesség világi felügyelője hivatalból valék jelen s vevék részt a tárgyaláson, a mely, hogy jól sikerült s barátságos véget ért, mindnyájunk nagy örömeére szolgált. — Ezen üdvös eredmény következtében

nagy ünnepélyességgel búcsúzánk el Orosházától, s egy vízözön előtti csézában elhelyezkedve, Orosháza község fogatán ügeténk Csaba felé, a hol nagy előkészületek tétettek a püspök fogadására.

Beesteledett, mire Csabán a nagy vásártért elértük s már tartottunk attól, hogy a koromsötét éj aligha fogja emelni az ünnepélyes fogadtatás díszét. — A csabaiak azonban jó előre gondoskodtak mindenről, mert mire a várost szegélyző úton áthajtva elértük a város belsejét, egy szálás csabai gazda oda ugrik kocsinkhoz s meggyőződéven, hogy csakugyan püspöke foglal abban helyt, elkiáltja magát fennhangon «uzs». — Én épen Székácstól tudakozódni akartam e vezényszó értelme után, midőn az úttól jobbra-balra összehordott két felmagasló szalmapetrencze, mintha villámcsapás érte volna, kigyulad, fényesre megvilágítván a két oldalt felállított lovas bandériumot s a fogadásunkra élénkbe jött kocsisor. — Egy hatalmas éljen-kiáltás után, elindult gyorsan ügetve a kocsisor, azt követve pedig s bennünket megelőzve a lovas bandérium.

Az ezen felvonulás által felkevert por a mi kocsisunkra nézve végzetessé vált, mert a társai után siető fogat kormányzása lehetlenné vált. — S csakugyan mire a vásártér ellenkező oldalán

végig vonuló házsor elé akart volna hajtani, utat tévesztve s neki hajtván egy pandalnak, a cséza felborult. — A kocsi baloldalra fordulván fel, Székács reám zuhant, s rendkívül megijedt; én ellenkezőleg e kráhwinkelszerű tragi-comicus jelenet által annyira felpendültem, hogy hangos kaczajra fakadék. — Székács e hilaritásomat zokon vette, azt mondván, mialatt felocsúdtunk poros helyzetünkből: az nem felebaráti eljárás más ember baján kaczagni, — mire én azt válaszolám: engedd meg püspököm, de kettőnk közül én valék a sújtott fél, a mennyiben te nehezedtél reám s nem én te reád.

A kocsisor meg a bandérium elsiettek s senki nem is gyanította, hogy a főtisztelendő püspök s segédlete mi leverő állapotnak örvend. — Nem maradt reánk nézve más hátra, mint meggyőződés arra, hogy semmi komolyabb bántódás rajtunk nem esett meg, — gyalog vonulni be a városba. — Végig sompolyogtunk tehát a járdán a püspököt váró nép által képezett sorfal megett; mindenki leste, mikor jó már a püspök; a gyorsan előre száguldó bandérium már visszafelé tartott megkeresendő az ünnepély hősét; mi természetesen mindezt hallottuk s láttuk, de szót sem szólva haladtunk, senki által észre nem véve. — Végre így észrevétlenül értük el a paplakot s annak

mellékajtáján hatoltunk be az udvarra, s onnan a lelkészi lak ebédlőjébe, a hol senkit sem találánk, mert mindenki a papiak előtti téren egybeseregelve várta a főtisztelendő püspököt.

Megjelenvén a püspök váratlanul s ellenkező oldalról a körben, mint deus ex machina, kezdetét vette az ünnepély, melyet e mosolyra derítő véletlen el- s megbeszélése fűszerezte jóízű közvacsora követett.

E közvacsora közben tudtam meg, hogy e szó «uzs» magyarul annyit jelent: «most», — a mely időhatározó a petrenczék felgyújtására vonatkozott.

Ami felebb jelzett, nyomott politikai hangulatnak azon üdvös következése lett, hogy komolyan — komolyabban, mint bármikor — kezdének gondolkozni hazánkfiái a magyar föld megmentéséről. — Erezték azt mindannyian, hogy egy nemzetiségünk ellen vívott és pedig egyenlőtlen fegyverekkel vívott harcz alkalmával, a magyarság legfontosabb képviselőjén, a földet birlalókon első kötelességünké vált segíteni, — a földbirtok fogalma ugyanazonos lévén a magyar nemzetiség fogalmával.

Miután a szellemi tényezők felől a m. tudományos akadémia s a nemzeti színház érdekében tett

országos s szép siker koronázta gyűjtések révén némileg gondoskodva lett, — a «segíts magadon s az úr isten is megsegít» jelige értelmében tovább haladva, a magyar földhitel-intézet eszméje lett megragadva mint *conditio sine qua non*-ja, a birtokos osztály felsegélésének s fenntarthatásának.

Mint annyi üdvös eszme úgy ez is gróf Károlyi György által karoltatott fel, melegen s valódi nagyúri hazafias érdeklődéssel. — Az ő egyetem-utczai palotájában tartattak meg egy földhitel-intézet alapítására vonatkozó előértekezletet s lettek megvitatva mindazon előzetes, ez eszmével egybekötött körülmények s annak megvalósítása elé tornyosuló akadályok.

Naplójegyzeteim tanúsága szerint 1862-ik év november hava 19, 20, 21 és 22-ik napjaiban a czélből időzénk sokan Pesten, hogy e fontos kérdést lehetőleg gyorsan érleljük meg.

Nem veszem tagadásba, hogy e tisztán anyagi kérdés megoldásának siettetése nem egészen önzetlen indokokból indult ki, a mennyiben ebben is, mint sok másban, a politika szerepelt mint egyik főtenyező. — Attól tarthattunk ugyanis joggal, hogy a kormányon, helyesebben mondva a hatalmon levő férfiak megelőznek bennünket s saját népszerűségek s befolyásuk meggyökeresítése szempontjából aknázzák ki ezen kérdést,

melynek általunk történendő megvalósításához nagy reményeket kötöttünk. — Mind hiába, a sarlang mindinkább lejárta magát, s közelebb s ismét közelebb hozott bennünket a realitáshoz. — Sem a kutyabőr, sem a szózat-éneklés, sem nagy szavakkal tűzdelő beszédekkel valódi tényleges haladást s maradandó eredményt többé elérni nem lehetett, ezt belátták már most azok is, a kik néhány évvel ezelőtt elégségesnek tartották azt, ha felöltjük a magyar köntöst s megtagadjuk az adófizetést.

Ezen értekezletek zsenge s szerény kezdetét képezték egy nagy műnek, milyenről nekünk, a kik félve s bizalmatlanul fogtunk ez ügy kezdeményezéséhez, fogalmunk is alig lehetett.

A magyar földhitelintézet ugyanis 1862-ben alakulván meg végleg s kezdvén meg működését, a bekövetkezett huszonöt év alatt annyira fejlődött, hogy jelenleg a világ egyik legtekintélyesebb intézetévé válván, 91 millió 273,880 forint árázáloglevelei vannak forgalomban. — Az első kiadott kötvények 45 forinttal nem valának elhelyezhetők Frankfurtban; utóbb hosszasan megmaradtak 73—78 és 85 árfolyamban; jelenleg 100.73 —102.—, az aranyban fizetendők 131.30 kr-ra emelkedtek.

Méltán állíthatjuk ezen eredményt mesésnek.

hasonlítva hajdan létezett hitelviszonyainkat a jelenlegiekhez.

Az 1862-ik évi november 20, 21 és 22-ik napján tartott alapító közgyűlésen felügyelő bizottságot tagokká választottak: gróf Károlyi György, báró Wenkheim Béla, Láng Ignác, Wodianer Albert, gróf Szapáry Antal, Koppélyi Frigyes, Somssich Pál, báró Sennyey Pál, Frölich Frigyes, gróf Almássy Dénes, Tréfort Ágoston, Jankovich László, gróf Degenfeld Imre, Hajós József, gróf Zichy Ferencz, gróf Andrássy Gyula, Majláth György, gróf Barkóczy János, gróf Festetich Ágoston, Gorove István, Tóth Lőrincz, gróf Zichy Ferdinánd, Beniczky Ödön, gróf Nádasdy Lipót, báró Révay Simon, gróf Cziráky János, Zsivora György, Tisza Kálmán, Almássy Pál, gróf Zichy Henrik, gróf Teleki Sándor, gróf Zichy János, Lónyay Gábor, báró Podmaniczky Ármin, Csengery Antal, Ullmann Adolf.

A milyen filius ante patrem volt reánk magyarokra nézve az 1839-ik évi országgyűlésen alkotott váltótörvény, a mely úgyszólván azon könnyűségnél fogva, melyet az adósságcsinálásra nézve megállapított, a mi e tekintetben úgy is szerfelett könnyelmű birtokosságunkra nézve valóságos mételeyé fajult, — épen oly korszerűnek bizonyult be a m. földhitelintézet alapítása, a mely attól

tette függővé egy kölcsönnek felvételét, hogy az illető mindenképp előtt telekkönyve képében rendezze saját ügyeit, s szokja meg azontúlra a rendszeres s öntudatos eljárást mind arra nézve, a mi saját hitelének fenntartását illeti.

Magyarország újabb kereskedelmi, közlekedési s üzleti lendülete, a m. földhitelintézet kivételével még három kiválólag jól sikerült s feltűnő eredménnyel járó vállalatot tud felmutatni.

Ezek közé sorolom mindenképp előtt az első hazai takarékpénztárt, mely egy hatvan forintos részvényekből összehozott csekély tőkével kezdvén meg működéséi, körütekintő, a körülményeket s viszonyokat számba vevő kezelés mellett oda fejlődött, hogy betétei jelenleg milliókra rúgnak, részvényei pedig 60 forinttól 7⁰⁰ forintra emelkedtek fel fokonkint, hozván most az eredetileg 60 frtos részvény 400 frtnyi évi osztalékot.

Ehhez hasonló eredményt alig fog tudni felmutatni Európában más pénzintézet.

A jól sikerült s kezelt vállalatok sorába kell helyoznünk az első magyar általános biztosító társulatot is, a mely huszonöt évi fennállása óta szinte azon magaslatra tudta vinni ügyeit, hogy jelenleg a 300 frt befizetéssel ellátott 1000 frtos részvény körülbelül 3000 frt árfolyammal bír, a

mi, tekintve a biztosító intézetek jelenleg nem épen nagyon rózsás színben ragyogó esélyeit, — rendkívüli fényes eredménynek mondható.

Az itt említettekhez méltán oda sorolhatjuk a m. kir. államvasutakat is.

A m. kir. államvasutak első alapját a «Magyar északi vasút» néven létezett Pesttől Salgótarjánig s innen a József tárnáig terjedő 125 kilométer hosszúságú vonal képezte.

Ezen vonal építése 1864-ben kezdetett meg, a «pest-losonc-zólyomi vasút és Szent-István kőszénbánya-társulat» néven 1863-ban alakult társulat által.

Ezen társulat 1865-ben csődöt mondott; 1 Hóóban a csőd a kormány befolyása révén be lett szüntetve, — 1868. évi június hó 30-án kelt szerződés alapján pedig 7.500,000 írtért átment a magyar állam birtokába.

E szerény kezdet 19 év leforgása alatt oda fejlődött, hogy jelenleg:

Az állam tulajdonát képező vasúti vonalak összes hossza	4522 kilométer.
Az üzletbe átvett vicinális vasutak és ipar- vágányok hossza	918 kilométer.
Az államvasutak kezelése alatt álló vonalak hossza tehát	5240 kilométer.

Joggal állíthatom tehát, hogy az itt felemlített

vállalatok hazánkat európai színvonalra emelni segítették, — s ez által nem csak az érdekelt feleknek, hanem az országnak is nagy hasznot biztosítottak.

Hála ezért azon férfiaknak, a kik saját érdeküket nem tévesztve szem elől, hazánk haladásának zászlaját fennen lobogtatva, egy szebb jövő felé fejlesztették az ön zsírjában fulladozó Magyarországot.

E tulajdonképen nem egészen ide tartozó tárgy körül azért időztem egy kevésbé, hogy néhány pregnáns, a gyakorlati életből merített s így tehát el nem tagadható eredmény képében bemutassam azon roppant nagy s örvendetes, de sokak által még most is tagadásba vett haladást, — melynek láttára minden igaz hazafi szíve melegen feldobog.

A MEGPRÓBÁLTATÁS ÉVEI.

Az egyes fejezetek címét mindannyiszor azon szellemhez és kedélyhangulathoz idomítva választom, a mely akkor tett naplójegyzeteimet átlengi. Az 1863-ik év tavaszán indult meg hazánkra nézve egy oly időszak, a melyről, valamint magára az összes nemzetre, úgy az, egyesekre nézve is, méltán elmondhatta az ember: ezek a megpróbáltatás évei.

A mi csak visszás, veszélyes s lehangoló érhet egy országot s annak képében az egyes polgárokat, mind azt szegény hazánknak át kelle élnie az 1863-tól 1866 végéig terjedő évek alatt. — Mintha a végzet úgy akarta volna irányozni sorsunkat, hogy minden egyes jövőben elérendő sikert mindennemű erkölcsi és anyagi áldozatok árán legyünk csak képesek megvásárolni, — olyszerű rohamosan tornyosuló áramlat indult meg ellenünkben.

Ugyancsak jó fából kellett faragva lennie annak, a ki e visszás esélyek közepette s azok ellen harczolva, a jövőben vetett hitét el nem veszte. —

Én legalább önmagamról őszintén bevallom, hogy kedélyem ruganyossága, melyre pedig sokat tartottam, nem egy esetben szinte már alászállt, bizonyos fatalisztikus kishitűségnek engedvén helyt.

Reánk, mint politikai meggyőződéssel bírókra s bizonyos eszméket képviselőkre nézve kétszerelesen visszások s szeszélyesek valának e körülmények, — mert tudtuk s éreztük, hogy elleneink keserű mosolylyal mutatnak a rossznak ezégre gyanánt reánk, mint a kik okozói valánk annak, hogy készületlenül s minden alapot nélkülözve kelle a balsorssal szembe szállanunk. — Gyakran hallottuk ezt az ellenféltől felhozni, s védekezni alig valánk képesek mással, mint azon teljesen igaz s mindig meg is védhető tétellel: hogy mindazon nemzetek, melyek nem saját erélyök, de mások kegye nyomán jutottak jogaikhoz, illetve önállóságukhoz, e kegyelmi tény öntudatukat megsemmisítő következményeit rendesen csak újabb megpróbáltatások árán valának képesek jóvá tenni.

S mi ferde politikai viszonyok között léteztünk akkoron, azt leginkább bizonyítja egy csekély esemény, a mely Pesten adta elő magát, midőn 1863 márczius 28-án Deák Ferencznek átnyújtottuk köszönetünk s tiszteletünk jeléül a számára emlék gyanánt készült Deák-albumot.

Az öreg úr, — ez volt neve általában — ezen határtalan bizalmat s vonzalmat eláruló tény által meghatva, egy valóban fényes, de egyszersmind élesen tartott beszédben mondott képviselő társainak köszönetét. — E beszéd másnap reggelre öt pesti lapban megjelenván, mind az öt lap a rendőrség által lefoglaltatván, elkoboztatott. — Ez alatt a bécsi lapok egyike, a «Wanderer», egész nyugalommal szedette ki az igen jól sikerült s hű fordítást, s azt harmadnap menten minden bántódástól adta is.

Az ily eljárásnak irányeszméjét vagy indokát minemű elvek képezhették, — senkisem érthette. Mászt mint haszon nélküli bosszantást alig valánk képesek ily minden következetességet s átgondoltságot nélkülöző zsarnoki túsúrásokban észlelni. — S mi lealázó az egy országra nézve, ha tapasztalja, hogy azok, a kik mint a kormány hatalmat bírók lenyűgözni s uralni akarják, még csak a józan ész legprimitívebb követelményeinek sem képesek megfelelni.

Aszód, 1863 ápril 2-án.

Daczára a politikai stagnationnak, s daczára annak, hogy a mindenki által becsült s nagy népszerűségnek örvendő Langiewicz tábornok visszavonult, — a lengyelek még folyvást csatáznak, s

a diplomatia most épen oly tehetetlen, mint mikor ama hatalmas férfi állott az ügy élén. — A diplomatia e réven maga magát járja le, s nem csoda, ha hasznát a világ venni nem tudván, nem is becsüli.

Az 1863-ki aszály már jókor tavaszkor mutatkozott a maga egész szörnyeteges valóságában; folytonos vihar, érzékeny hideg, napfény s hónapokig tartó szárazság.

Május 2-án és 3-án Csabán mulatván esperesi gyűlés kedvéért, részt vettem a gazdasági egyesület ugyanez alkalomra rendezett kiállításán s lóversenyén. — Sohasem képzeltem, hogy lehetséges legyen ilyen por az alföldön, mint a melyet akkor észleltem. — A légkör át volt hatva portól s mint köd, úgy nehezkedett az élő lényekre, s e kellemetlen állapot tűrhetlenné vált június hava vége felé. — Ez időtájt gyakrabban járván az alföldön, láttam például egyszer, a mint Mező-Túr lakosságának gulyája, az éhségtől s szomszúságtól gyötörve, bögve szaladt vissza a városba, nem találván a közlegelőn egyebet, bokáig érő pornál, — fű nem létezett már akkor egy szál sem.

Voltak gazdák, a kik házaikról leszedegették a zsúptetőt s azt szecsává aprítván, tartották fenn

marháikat, a gazda e legnagyobb kincsét, nagy keservesen.

Az ember akkor nem igen tudta ellátni, mi leend vége e kétségbeejtő állapotnak, mert nem csak hogy 1863-ban nem volt aratás, — de az 1864-ik évi jövendőbeli termés is kockára van téve, ha ez állapot őszig tart vala.

Sohasem feledem el, mikor a folytonosan tartó szárazság által elkínózva Pestre kelle mennem, — a vácsi utczában K. J. volt honvédezredes bajtársammal találkozám, a ki fényesre kicsiszolt magyar csizmában, meggyzín nadrágban s sötétkék attilában sétált fel s alá, mint városi nem gyanítván, mi odakünn falun mi lehangoló viszonyok közönt élünk.

Az én bajtársam hosszú fokos, akkor divatos botját billegtetvén s kalapját hetykén félre csapva, így szól hozzám: — Meg kell vallani barátom, hogy gyönyörű idő van, az ember akár egész nap sétálhat.

Nem tudtam neki mit felelni, — csak azt mondtam:

— Gyere csak ki falura, megládd mi szép idő van ott s mi kedvesen lehet most ott mulatni, — a népkonyhák környékén.

E borzasztó állapot a mi vidékünkön, a mely kiválólag volt sújtva, egészen augusztus végéig

tartott, s úgy annyira kiszárított mindent, hogy mikor augusztus hava 20-án néhány kocsival át-rándultunk Aszódról Czinkotára, ott Beniczky-Keglevich Stefánia nevenapját megügendők, kocsijaink kerekei az újonnan elkészült országút köves talajának daczára a kőporban mint homokban több hüvelynyire merültek el s szinte habot vertek e por-tengerben.

Czinkotán délután nyugat felől egy sűrű felhőcsoport szállt fel a láthatáron; kevéssel ezután szél nélküli égi háború keletkezett, melyet egy néhány óráig tartó eső követett.

E perctől kezdve az időjárás megváltozott; rendes őszi esők váltakozva meleg napokkal állottak be, s ha e szerencsés körülmény az embereken többé segíteni nem is bírt, a hamuvá égett legelőkön s tarlókon megeredvén a fű, legalább legelő dolgában megjavult a föld népének állapota, felkelhetőjét lévén képes ez előnyösen beállott változás révén megmenteni.

Mikor a fentebb említett, Csabán élvezett poros multság után Pestre visszatértem, komoly értekezletre gyülekezünk egybe azok, a kik a külföldön élő honfitársainkkal szorosabb összeköttetést tartánk fenn.

Ez értekezletek május 7-től 12-ig, s így tehát

öt napig tartottak, egy fontos s életbe vágó elhatározásról lévén szó, melyet a pártunkban támadt véleménykülönbség tett szükségessé.

Voltak ugyanis közöttünk, a kik komolyan meggondolva az ügyek állását, azt követelték, hogy őszintén fontoljuk meg helyzetünket, a miből kifolyólag tisztába kellend jönnünk önmagunkkal, s nem szabad többé sem saját pártunkat, sem másokat hiú reményekkel ámítanunk. Az ámítás által az ügynek mindenestre kárt okozunk, sok csalódást idézvéen elő, a melynek ellenhatása ki-maradhatatlanul be fogván következni — bizonyos veszedelem elé viszi a haza ügyét.

Voltak ismét mások, a kik mint fiatalabbak talán vagy könnyebb vérűek, nem akarhattak ily scrupulosusok lenni, s nálunknál sokkal rózsásabb s vérmesebb színben látták a dolgok állását; s mind ebből azon következtetést vonták le, hogy az egyszer megragadott állásponton meg kell maradnunk, hacsak bártortalanul a magunk által felkarolt ügyet feladni nem akarjuk.

Mindkét álláspontnak megvolt a maga erős oldala s valának erős védelmezői is, s így nem csoda, hogy napokat vett igénybe az e tárgy felletti eszmecsere, a melyet egy vagy más irányban végmegállapodásra hogy meg kell érlelnünk, mindenki kívánta, óhajtotta s akarta.

A higgadtabb vérmérséklet győzött ez egyszer is, mint annyiszor már, s határozattá vált lemondani arról, a minek végrehajtására s betartására nem érezünk magunkban sem elegendő erélyt, sem elegendő eszközöket s a mi a földolog, sem elegendő rendelkezésre álló mögöttünk sorakozó erőt s tömeget.

S ismét, mint annyiszor életem folyamában úgy most is, e hosszas s mondhatom sok tekintetben igen kellemetlen eszmecsere még kellemetlenebb kifolyása az lőn, hogy én bízattam meg e lemondás tolmácsolásával, Bukarest jelöltetvén ki nekem utam s teendőim céljául s helyéül.

Lehetetlen volt rögtön indulnom, mert adott szavamnál fogva a következő napok alatt egy baráti kötelességet kellett teljesítenem egy oly ügy körül, melyet senki sem gyanított s melyről senki tudomással nem bírt.

Ez itt következőkre nézve nap ló jegyzeteimet igtatom ide:

Aszód, 1863 május 27-én.

Békés-Csabáról oly állapotban érkeztem vissza, a mely a Zahara pusztáján áthatolt s a Samumtól megmenekült, a sivatag porától felismerhetetlenné vált zarándok külszínére emlékeztetett élénken; — leírhatatlan kínos ily viszonyok kö-

zött az alföldön való időzés, mert nincsen menekvés az aszály szörnye elől még a hajlékokban sem, a hol alig egy órával a háziasszony gondos tisztogatása után a por annyira ellep mindent, mintha egy mozdony közelében ütöttünk volna tanyát.

Daczára kimerült s lehangolt voltomnak pihenés nem vala nekem engedve, mert azonnal indulnom kelle Czinkotára, — a hol akkoron Beniczky Fercncz Ódon bátyjánál lakott — hogy szavamnak állva, a Feri barátunk közel bekövetkezendő esküvőjéhez még szükségeseket elrendezzem.

Befejezván e teendőimet, rándultam Pestre, a hol másnap, 1865 május 19-én ment végbe a calvintéri református templomban Török püspök által Beniczky Ferencznek Bajza Lenke kisaszszonynyal való egybekelése, a ki első férjétől, Heckenast Gusztáv, a hírneves kiadó czég tulajdonosától elválván, a katolikus valláson levő Beniczkyhez való férjhez menetele révén, sok gondot s fejcsóválást okozott a katolikus papságnak.

E körülmény okozta azt is, hogy e házassági ügy egészen titokban rendeztetett el, mi által elértünk legalább annyit, hogy időnek előtte nem költetett fel az arra fel nem jogosítottak által a világ figyelme s maga az esemény nem hozatott

szóba, a melyhez tulajdonképen senkinek sem joga, sem gondja nem lehetett, csak az önmaguk felett szabadon rendelkező érdekelteknek.

Az esküvőnél senki sem volt jelen, csak Beniczky Ödön, mint Ferencz testvérébátyja, Kálmán szerzetes atya, mint a vőlegény hajdani nevelője s én, mint Deák Ferencz képviselője, a ki akkortájt Pesten nem lehetett jelen.

Azontúl Beniczky Ferencz és neje Beniczky-Bajza Lenke Zsámbokon telepedtek le, a hová gyakran ellátogattam s a ház úrnőjével, mint író-nővel, irodalmi tevékenységem egyes részleteit megbeszéltem. — Egyik regényemet «Régen történt mindez» — cím alatt ő neki ajánlottam, előzetesen is közölvén vele egyes részleteit meg-bírálás és véleményadás kedvéért.

Az esküvő után azonnal kirándultunk Czinkotára, a honnan — egy kedélyes nászébéd elköltése után — Vecsésre indultam még az nap este felé, Bukarest felé vevén onnan utamat. — Izgatott s lehangolt valék, a mit a felebb említettek után természetesnek találék.

Vecsésről — hajdani agarász-terünkről keletnek tartva szerencsésen elértem Báziást s onnan

hajón Giurgevo-t, s innen posta-kocsit véve igénybe Bukarestet.

Utam változatos volt, mert parasztszekérről vasútra, s ezt elhagyva gőzhajóra szálltam s moldva-oláhországi posta-kocsin érem el keletre tett első kirándulásom végcélját.

Bukarestbe május 20-án érkezvén meg, három napot töltöttem a bojárok fővárosában.

Cuza mint fejedelem, Rosetti mint rendőrfőnök uralják Bukarestben a helyzetet. — A fejedelem Napóleon császár teremtménye s mint ilyen nem valami nagyon hajlik az alkotmányosság felé, hisz három év óta még nem tudtak annyira menni, hogy rendszeres költségvetést alapítsanak meg. — Seregük 24000 emberből áll a papiroson, ezt kell legalább hinnem, ítélve a látottak és hallottak nyomán. — Egy zászlóalj-gyakorlaton jelen válek, — soha életemben nem hittem volna lehetségesnek, hogy van a világon őrnagy, a ki hintájában ülve, vezényelheti zászlóalját. — Sokat megél az ember, mire megvénül. — Már ennek a törzstisztnak csakugyan elküldhették volna a közérdek megsértése nélkül: a «Blaue Bogen»-t.

Bukarest maga nem előnyös fekvésű, folyamot nélkülöző, de mindamellett a francia császárság behatása alatt haladó városnak mondható. — Újabbán szabályozott utczái s a szabályozás kö-

vetkeztében keletkezett építményei eléggé csinosuk s európai ízlésre vallanak; — de általában még nagyon elhagyatott egy hely ez a Bukarest, — a régibb építmények, a templomok kivételével, úgyszólván mind rongyos s tatarozatlan állapotban sínlődnek. — Az utczák kövezete nagyon hiányos, a mit legjobban bizonyít azon körülmény, hogy a corsót óhajtván meglátogatni, s a boulevardról eltérve, egy mellékutczán hajtván végig május havában, a város kellő közepében elakadt kocsim. — Ehhez hasonló viszonyokat hazánkban csak Debreczenben és Szegeden tapasztaltam 1849-ben és 1862-ben, amott kormányunkat, emitt esperességi gyűlésünket keresvén fel.

A Chaussée-nak elkeresztelt nyilvános kertje Bukarestnek, mindenesetre a legszebb, a mivel bír; tágas, a Práterre emlékeztető fasor vezet rajta végig, s a jobbra balra elterülő gyepek, bokor- s facsoportok kitűnően ápolvák, — egészen ad normam Páris.

Hetenként két napon e nyilvános kertben gyülekezik egybe kocsiban, lóháton s gyalog, Bukarest összes nagy- s divatvilága; a hintók lépést hajtanak sort tartva fel s alá a nagy fasorban, a lovasok által kísérve; a gyalogosok a mellékutakon foglalnak helyet vagy sétálnak fel s alá, az őket leginkább érdeklő hintókat kísérve szemmel.

E nagyvárosias mulatozás közben bokréta- és ezukorka-dobálás képezi annak élénk részét, a legyezők révén való szóváltás is némileg lábra kapván már, — a mint tapasztalám.

Bukarestben való létem alatt eszembe jutott Phémivel való utolsó találkozásom az Olt partján, a nekem adott gyűrű, a július 2-iki csata, Előpataka s ott töltött kedélyes napjaim.

Phémi most már rég férjnél van, a mint halálom, s tisztos családanya képét viseli. — Ez ismét egyszer kézzelfoghatólag bizonyítja, hogy az ábrándok nem mindig járnak káros s a gyakorlati életet ferde irányba terelő következményekkel.

Jelenleg Bukarest városában 4800 magyar, legtöbbször székely ember él, a kik legnagyobb részt mint cseléd talál foglalkozást s kielégítő keresetet.

Az oláhok mindenben a francziát utánozzák s gyakran árulják el még a czifra mez mögé rejtődő barbár valót, a minek csiszolásához idő kell, bármi életre való legyen is valamely nemzet.

Nekem úgy tetszik általában, mintha e kis ország túl a rendén sokba kapott volna belé, a nélkül, hogy elő lett volna készítve az idegenszerű eledel megemésztésére.

Ez utam közben nyílt először alkalmam az Al-Dunát megláthatnom, a mely Orsovától a vas-kapuig szerintem a folyam-tájképek netovábbját tünteti elénk. — Annyi bizonyos, hogy vadregényesség és nagyszerűség tekintetében messze túlhaladja a Rhénust; a kelet felé való távolsága s elzárkózottsága tevén lehetetlenné azt, hogy a turisták az itt fel nem található comfortot és műveltséget nélkülözve, felkeressék e csodaszép tájt.

Nagy előnynek mondható az, ha reánk visszas befolyást gyakorló ügyeket kellemes, okos s művelt emberekkel érintkezve intézhetünk el. — E szerencse ért engem Bukarestben, midőn Türr tábornok hazánkfiával kellé közlekednem a célból, hogy a reám bízottakban eljárjak. — E jó esély következtében történt meg az rajtam Bukarestben, a mi néha-néha az életben megédesíti a keserű labdacot, a mint mondani szokás, — mert a mitől legjobban tartottam, az leginkább sikerült s legkönnyebben volt mindkét fél megelégedésére elintézhető.

Akkor találkozám először életemben Türr tábornokkal egy külföldi hatalmasság consulatusában s az akkor személyisége által reám gyakorolt előnyös benyomás ugyanaz maradt évek

hosszú során át, melyek közben gyakran s mindig kellemesen érintkezénk.

E férfiban két ritka tulajdon egyesül, melyeket a francia a «savoir faire» és «savoir vivre» kitételek által oly jellemzetesen tud kifejezni. — «Sine ira et studio» tudta taglalni ritka éleslátással a fennforgó ügyet s értette el nemcsak az emigráció szellemét, de hazánkfiáink jellemét is.

A Türr tábornokkal való érintkezés nyomán reám ragadt benyomások behatása alatt mondtam búcsút Bukarestnek, sokkal jobb kedvben s kedélyhangulatban, mint a milyenben ide érkeztem. — A vele való szorosabb ismeretség fonalán sokat tanultam és némely oly viszonynyal s körülménnyel ismerkedtem meg közelebbről, melyeket eddigelé csak távolról szemlélheték.

E tanulságos eszmecsere reám megnyugtató hatást is gyakorolt, mert váltig bebizonyította azt, hogy nézeteim a fennforgó ügyekre nézve helyesek, s hogy az általam követett út ösztönszerűleg a jó s helyes ösvényre terelt, midőn latolgatva a hazám irányában nyilvánuló jó és rossz esélyeket, a visszavonulásra határozám el magam.

Ez volt utolsó kiküldetésem, melyet elvállaltam volt; azontúl teljesen visszavonultam, nem akaráván többé részt venni oly tevékenységben, mely

saját egyéni meggyőződéseim szerint célhoz a mi hazánkban soha sem vezethet.

E visszavonulásomat, mely sok évek óta velem egy úton haladj elvtárstól és baráttól kényszerült megválnom, teljesen átgondolva annak horderejét, a következőkkel indokoltam, akkortájt keletkezett naplójegyzeteim tanúsága szerint.

Mindenekelőtt meg valék győződve, hogy ha valamikor úgy épen most állott be azon pillanat, mikor felhagynom lehet ez évek óta engem izgalomban tartó tevékenységgel, mert Bukarestbe tett utam képében hazám s elvtársaim egy nagy csalódástól lettek megmentve, a mely bizonyosan bekövetkezett volna rövid időn, iszonyú rombolást s hátraesést idézván elő a politikai hangulatban, a mitől pedig épen a jelen pillanatban tartózkodnunk kelle.

Meguntam továbbá azon szélmalom-harczot, mely évek óta az emigratio tagjai s közöttünk vívatott, mert meggyőződtem a felől, hogy egymást megérteni nem fogjuk, kivált miután bennünk nem volt meg a kellő bátorság arra nézve: tétova nélkül bevallani bizonyos eshetőségek lehetetlenségét. — E káros hatású szembekötösdí azért tartott oly hosszasan, mert hazánkfiái igen kevés kivétellel a népszerűséget s ennek élesztőjét, az ellenzéki viszketeget annyira megszokták s ked-

vélték, hogy semmi oly nehezeikre nem esett, mint saját gyengeségeik bevallása.

Már pedig akár mint okoskodtunk is, bármennyire hevített legyen is a hazaszeretet s közügyeink iránti érdeklődés, — mégis csak be kelle vallanunk azt, hogy urai a helyzetnek nem vagyunk. — Nem bírtunk ugyanis az izgatás irányításának s rendezkedésének sem tudatával, sem mesterségével, a mely tulajdon más nemzeteknél, a melyeknél az alattomos s titokszerű eljárás másod természetűé vált, már a százados elnyomatás révén megszokott valami gyanánt tűnik fel.

A magyar nép mint földműveléssel foglalkozó s így tehát conservativ jellegű, sem a forradalmi eszmék irányában fogékonysággal nem bír, sem guerilla-harcz-féle vállalkozásokra hajlamot soha sem mutatott.

Reám nézve kellemetlenebb valami alig létezik, mintha oly ügyet vállalok fel engedékenységből, elvhűségből vagy baráti vonzalomnál fogva, a melynek helyesen megfelelni saját meggyőződés szerint képesnek nem érzem magam. — Azon pillanatban, midőn tehetetlenségünk öntudata lelkiismeretünk bírószéke előtt megjelen, kötelességünk bevallva az igazat lemondani egyszersmind gyengeségünk további palástolásáról.

E fontos s tulajdonképen politikai okokon kí-

vül még egy reám nézve felette életbevágó ok kényszerűeit a magamba való vonulásra. A mennyire tölem telt, meg akarám óvni függetlenségemet, annyi vagyont biztosítván számomra, hogy, habár egyszerűen s szerényen, de nem szorulva senkire élhessek meg.

Meggondolva az akkori idők folyását s azokkal egybevetve a már felebb említettem családi körülményeket, azt mindenki természetesnek s helyesnek fogja találni.

Az utolsó évek alatt pedig daczára egyszerű életmódomnak annyit költék e folytonos kül- s belföldi utazásokra s az azzal kapcsolatban jelentkező követelések kielégítésére, hogy tovább ez irányban haladnom nem lehetett, hacsak anyagilag teljesen tönkre jutni nem akarok, — huszonkétezer forintra rúgván már e réven tett túlköltekezésem.

Gyakran kinevettek barátaim, a miért én, a kinek soha elég pénze nem volt, mindent oly rendesen feljegyeztem nemcsak a mi életpályámra, de a mi bármi nemű kiadásaimra vonatkozott. — S mégis csak e pedáns módon követett eljárásomnak köszönhetem azt, hogy mindig öntudatával bírván vagyoni állásomnak, — a mennyire tölem függött legalább s nem mások révén jutottam bajba, függetlenül s senkinek sem alkalmatlankodva valék képes helyemen megállani.

Ezen itt jelzett elhatározásom után még inkább visszavonultam az élet zajától, mint annak előtte; alig mozdulék hazulról s csak irodalmi tevékenységemnek élvén, élveztem egyszersmind kellemes otthonomat.

Mi jó szolgálatot tett nekem ekkoron ezélszerűen felszerelt könyvtáram; soha sem győződtem meg inkább arról, mi kellemes ez anyagilag életelen, de szellemileg annál termékenyebb társakkal érintkezni, — mint életem ama leverő korszakában.

Hogy az 1863-ik évi aszály következtében beállott nyomorról felebb említett állításaim nem túlzottak, leginkább bizonyítja azon országszerte ismeretes körülmény, hogy már június hava vége felé beállott az alföldön az ínség annyira aggasztó mérvben, hogy az akkori kormány indítatva érezte magát ötvenezer forintnyi ínséges kölcsön engedélyezésére, a mivel ugyan sokra nem mehettek.

1846 óta ily leverő állapotokat nem éltünk meg.

Ez idő tájt látogatott meg bennünket gróf Rex Károly unokatestvérünk, fia az 1853-ban édes anyámat meglátogatott özvegy Rex grófnő nagynénémnek. Károly unokatestvérünk fiatal nejevel nászutat tevén, rándult le Bécsből Pestre és

Aszódra, a mely alkalommal a mily szívesen láttuk őt, én oly kevés örvendetést valánk képesek neki bemutatni.

Mi gyorsan repül el az idő fejük felett. Az 1887-ik év július 19-ik napján a nálunk 1863-ban járt unokatestvérünk fiának gróf Rex Rudi esküvőjén tanúskodtam Münchenben, — 34 év alatt három generációval lépven így szorosabb összeköttetésbe.

Mindaz, a mi az utolsó másfél év alatt bensőmben s körülöttem előadta magát, annyira lehangolta kedélyemet, miszerint elhatározám a külföld valamely zugába félrevonulni a világ elől. — A cél, melyet e tervem kivitelénél elémbé tűztem, az vala, lemondani mindazon reményekről és szakítani mindazon összeköttetésekkel, melyek gyakori esetekben reám nézve tűrhetlenné tévék az itthon való életet, — s időt nyerni arra nézve, hogy az utóbbi évek alatt rendkívüli költekezéseim okozta terheimtől mennél gyorsabban szabadulhassak. — Nálunk itthon olcsón s visszavonultan akarni élni, a lehetetlenségek sorába tartozik, — a miről untig meggyőződven már, ez úton vágytam elérni azt máshol, a mit hazámban el nem érhetőnek tapasztaltam.

A végzet másképen határozott felettem, mert

Ármin öcsém — kinél összes vagyonom el vala helyezve — nem lévén képes engem irányában felvállalt kötelezettségeim alól felszabadítani, távozásom lehetetlenné vált. — Talán jobb is volt így

Hartleben és Heckenast szeptember hava első napjaiban tudatták Bruxellesben élő sógorommal, báró Jósika Miklóssal s nejével, Julie nővéremmel, hogy beszüntetvén évekre mindennemű irodalmi vállalatot, a velök kötött szerződést is felbontottnak nyilvánítják ki. — Sógorom ez őt ért csapás következtében vala kénytelen Bruxellesben épített igen csinos házát eladni s szerényebb viszonyok közé Drezdában telepedni le. — A menyinyiben tőlem telt, segítettem ugyan rajtok, mert más kiadót szereztem munkáik számára, de az Ínség okozta aszály mindenre s így tehát az. irodalomra is felette káros befolyást gyakorolván, nagyon megapasztotta keresményüket.

Jósika Miklós néhány évvel utóbb csakugyan Drezdában meg is halt, nővérem pedig még most is ott él. nem akarván annak sírjától megválni, ki-vel évekig oly boldogul élt.

Az 1864-ki farsang Pesten nagyon szomorúan folyt le, — mert mindenki az ínségre hivatkozván,

pénztárát, még ha van is benne valami, szorosan összefűzi. — Hogy jól gazdálkodjunk s lehetőleg szerényen éljünk viszonyainkhoz mértén, mindenkor helyeslem; — ez irányban azonban nem értettem egyet azokkal, a kik, habár bőségesen rendelkeztek is az anyagiakkal, ürügyül használják fel az alkalmat arra nézve, hogy a közkeresettől elvonjanak tetemesebb összegeket.

A nagyok kötelessége épen abból áll, hogy a kicsinyeknek akkor adjanak kenyeret, mikor éhesek, s ne akkor tartsák kalácscsal, mikor untig el vannak látva eledellel.

E mintegy erővel előidézett pangást némileg jóvá tette s helyre hozta a február hava végső napjaiban rendezett Ínséges bazar, melyet a pesti minden rangú s rendű nők rendeztek a régi Lloyd-épület földszinti, a Ferencz-József-térre néző helyiségeiben. — E vállalatot fényes siker koronázta, mert rövid időn 36,000 frtnyi összeget tudtak beszerezni szeretetreméltó boltosnőink, az ínségesek érdekében. — Herczeg Odescalchi-Degenfeld Gyuláné maga mint korcsmárosné 3300 frtot vett be, — de meg kell vallanom, hogy hazánkfiái ízlésével szemben ügyesen is választotta meg foglalkozását. — De volt olyan ügyes s körültekintő női áruló is, a ki Almássy Páltól egy csókért 1000 frtot tudott kicsalni a

szegény inségesek javára. — A felebaráti szeretet s hazafiság az úgy is leleményes női kedélyirányt — még leleményesebbé varázsolja át.

Mikor az itt érintettek előadták magokat, akkoron Bécsben nem Forgách kormányozott többé, hanem gróf Zichy Hermán, — nem is rendszer- vagy elvváltoztatásról volt tehát egyelőre szó, hanem csak személyváltásról, mert mindig csak azon egyéniséget hajhászták, a ki az ő elveik szerint lett volna képes hajlítani a magyar nemzetet, ezt pedig gróf Zichy személyében még kevésbé találhatták fel, mint Forgách gróféban.

E fejezet befejezéseid néhány sort igtatok ide, melyeket, naplómra nem mervén azokat bízni, írónnal leírva találtam félig elmosódott állapotban, naplóim egyik kötetében elrejtve.

Aszód, 1864 márczius 16-án éjjel.

Vannak idők, mikor nyíltan s őszintén gondolkodni is alig merünk, — mennyivel kevésbé lehet ilyenkor kedvünk vagy bátorságunk az áruló papírral közölni eszméinket vagy gondolatainkat, panaszainkat vagy reményeinket, bennünket ért csalódásainkat vagy jövőnket ; Mustráló terveinket.

Ily időszak állott be reám nézve ma délben, megtudván a Pestről érkező Ekstein Adolftól.

hogy ugyanaz nap Pesten 5 órakor reggel: Almássy Pál, Beniczky Lajos, Németh Albert s még többen el lettek fogva.

Első teendőm volt irományaimat rendezni, nem mintha azok között reám nézve legkevésbébe veszélyes volna feltalálható, hanem egyedül azért: mert híre futamodván, hogy reám is kerülend a sor, mindeneket rendezve akarok hátrahagyni. — E közben rejtém el, senkivel sem közölve hová, naplóimat is, a melyek nem annyira politikai, mint inkább saját egyéni élményeimet illetőleg sok olyasmit tartalmaznak, a miket azokra fel nem jogosított s méltó szemek elől elrejtteni, elodázhatatlan kötelességemnek tartottam.

Pali elfogatása rendkívül leverőleg hatott reám, mert daczára annak, hogy vele sok tekintetben egyet nem értheték, mégis rendkívül szerettem, — hisz évek hosszú során át valók hű kísérője s sohasem tapasztaltam, hogy bármi csekély kérdésben is a bennem meggyökerezett bizalommal visszaélt volna. — Igen kevesen vannak közöttünk, a kikről e szavakat, kezünket szívünkre téve, elmondhatjuk.

Huszonhárom éve annak, hogy e sorokat leírtam, s csak e hosszú időköz után jutottam most végre annyi szabad időhöz, hogy akkor feltett

szándékomat teljesíthettem volna, — e jelen munkám képében semmisülvén meg véglegesen mindazon feljegyzéseim, melyeket akkoron a kíváncsiak szemei elől elrejteni tartottam kötelességemnek.

A FELHŐK MÖGÜL KITÖRŐ NAPSUGÁR.

A megpróbáltatás évei közben a sötét felhők mögül kitörő napsugár nem hosszasan s tartósan melegítette fel hazánkat, de legalább erőt nyújtott arra nézve, hogy a bennünket közelben ért csapásokat könnyebben el tudjuk viselni.

Az 1865-ik évi június hava első hetében lefolyt versenyek alkalmával jött le Bécsből Ő Felsége Pestre, s ezen útja jelzi tagadhatlanul az újabb korszak beálltát. — Ezen az érdekesség jellegével bíró esemény következtében, melyet mindenki mint Deák Ferencz húsvéti cikkeinek egyik kifolyását óhajtotta magyarázni, az egész nyár vára-kozásteljes izgultságban folyt le.

A mit a nyár nem hozott, meghozta az őszelő, mert szeptember 20-án csakugyan megjelent a manifestum, a Reichsrath be lett állítva, s Magyarország országgyűlése egybe lőn híva.

Az 1865-ik évi képviselőválasztások, melyek az egész ősz alatt foglalkoztatták az országot, némileg fokozottabb érdeklődés mellett hajtattak

vége, mint a négy évvel azelőtt lefolyt választási tusák.

Ezen érdeklődés nem annyira politikai, mint inkább személyes kérdésekre viendő vissza, — az 1861-ik évi országgyűlés alkalmával egymással szemben állott felirati s határozati pártok között létezett különbség s eltérés, a Bécsből akkoron ellenünk intézett kérlelhetetlen nyomás következtében, az augusztus havában Deák Ferencz szerkesztette második felirat révén, úgy szólván végleg elmosódván.

Mennél inkább háttérbe szorultak a politikai motívumok, annál nagyobb erővel tolultak előtérbe a személyes kérdések; — az emberi természet, különösen pedig a magyar ember természete, nem tudván el lenni izgatási alap s fondorlatok nélkül.

Tapasztalásból mondom mind ezt, mert épen reárn nézve felette kellemetlenül s legbensőbb meggyőződésemm ellenére, képződtek a választási mozgalmak, épen saját ősi fészünkben.

Nem saját magamra vonatkozólag mondom ezt, mert az én kerületemben sokkal simábban folyt le a választás, mint négy évvel ezelőtt, — én lévén megválasztva az egész országban elsőnek képviselővé.

Az ősi fészünk kifejezés Ármin testvéröcsémre

vonatkozik, a ki az 1861-ki megyei korszak alatt a váczi járás főbírájául választatván meg, — pontos, erélyes s körültekintő magaviseleté által a megyei tisztviselők között kiváló állást vívott ki magának. — Annyival mélyebben gyökerező volt népszerűsége, mert mindenkor a nép s így tehát az összes járás közigazgatási s közrendészeti érdekeit, — melyek a megyei közigazgatás révén vajmi gyakran elhanyagoltainak — kiváló gondjai tárgyává tette.

Nyitott házat tartván s a vidék mindennemű társadalmi s egyleti ügyeit, különösen neje segítségével s befolyása nyomán hathatósan pártolván s előmozdítván, — épen nem csodáltam, midőn a váczi kerület képviselőjelöltjéről leven szó, ő lett a birtokosság részéről szóba, illetőleg javaslatba hozva.

Részemről az első pillanattól fogva, mikor ezen eszme felmerült, testvéröcsém jelöltsége ellen nyilatkozám. mert tartottam attól, hogy Vác városa, melynek jelöltjeként Drágfy Sándor ügyvéd lett hangoztatva, s a vidék között egy mély nyomokat hátrahagyó tusa fog kifejlődni, még pedig tisztán személy s vallás körül forgó tusa, a mi kétszeresen kellemetlenné teszi a választási mozgalmat.

Drágfy ugyanis tekintélyes ügyvéd. Deák-párti,

mint körülbelül akkoron mi is, a váczi takarékpénztár elnöke, katolikus vallásé, s mint ilyen a katolikus papság pártfogolja lévén, — előre látható volt, hogy a kifejlendő tusa az aristocratia és democratia jelvényei alatt fog akarva nem akarva lefolyni.

Az e fajta helyzetet mindenkoron, de soha veszedelmesebbnek nem tartom, mint oly időben, mikor egészen más felé kelle irányoznunk tevékenységünket, mint azon elkoptatott kérdés megvitatására: vájjon úr legyen-e a képviselő vagy ügyvéd?

Ezen elvi s fő állásponton kívül még más fontos ok is bírt engem arra, hogy testvéröcsém jelöltségét ellenezzem. — Tudván ugyanis azt, hogy nehéz harcz elé megyünk, meg is voltam győződve arról, hogy pénztára meg fogja sínleni e mellék- s nem elvi szempontoknál fogva felidézett kérlelhetetlen tusát.

Mindezekon kívül még azon aggály is nehezedett lelkemre, — hogy épen mi a szabadelvűség zászlóját lobogatok idézzünk elő egy oly elkeseredett harczot, mely eltekintve a vidékünkön soha gyakorlatban nem volt lélekvásárlástól, az egyenlenséget szítván, a népet oly izgatásoknak teszi ki, melyek okvetlenül az erkölcstelenség útjára terelik.

Mitsem használt itt előadott aggályaim fel-
említése, — az egymást érő értekezletek alkal-
mával cigánynóta mellett leszavaztak, s öcsém
ki lett tűzve a váczai kerület képviselőjelöltjéül.

Véremről lévén szó s ősi fészünk becsülete
forogván most már ily túlnyomó többség határo-
zata nyomán kérdésben, — nem tagadhattam
meg társaim azon kérését, hogy a vezérséget
vállaljam el.

Ezen első lépés meg lévén téve, — a többi
önmagától következett; bármi rossz kedvvel is,
de be kelle rendeznem az egész választási moz-
galmat olyaténképen, hogy kétségbe vont győ-
zelmünk bizonyosra legyen vehető.

Én, a ki nem rég még teljes visszavonulásról
álmadoztam, kevéssel azután naphosszam kocsin
s nyeregben ülve jártam végig a falvakat s ki-
gondoltam mindenféle feltűnőnél feltűnőbb szem-
kápráztató tüntetéseket, hogy pártunkat szervez-
zem s együtt tartsam.

E téren nagy segítségemre vala Füredy Miska
bácsi, a ki akkoron közel Aszódhoz Szilágyon
lakván, ügyes bánásmódja, helyes kiöltözködése,
s cziprán egybeállított fogata segélyével nagyot
lendített ügyünkön. — Ekkor hoztuk divatba a
körmeneteket, — két-három falu választói ki
kocsin, ki lóháton, zászlókat lobogtatva s cigány-

zenét hallatva vonultunk a szomszéd községekbe. Alig érkeztünk meg, tanyát ütöttünk s a föld alól kibújt menyecskéket s lányokat megforgatva s egy pár hordó bort csapra ütve olyan dáridót csaptunk, hogy a Galga völgyén végig hangzott vígalmunk, vagy legalább híre futamodon jó kedvünknek s mulatozásunknak.

Nem lévén lelkesedve ügyünk mellett, bátran mondhatom, hogy soha fárasztóbb munkát nem végeztem, mint akkoron, — kivált mikor arról volt szó, hogy körmenetünket Vác város belsejére terjeszszük ki, a hol néhány kis-váczi hajdani kortes-társam kivételével, alig valának híveink.— Mikor a városba be akartunk vonulni körmenetet tartandók, utunkat állották a vácziak; — a dula-kodás már-már kezdetét vette, midőn szürke lovon, kivont karddal s az 1846-iki váczi működésemre emlékeztető pitykés dolmányban oda vágaték s így szólottám:

«Szemtől-szembe akarom látni azon váczi polgárokat, a kik azon polgártársukat nem akarják városukba befogadni, a ki 1846-ban Vác városának nemeseit a Kossuth Lajos érdekében vívott választási csata alkalmával fényes győzedelemre vitte, — a ki három évvel utóbb 1846-ban e városból kiverni segítette a muszkákat, s megmenté a kórházban sínlődő sebesült honvédeket.

Ám állják utamat, s ha úgy teendenek, a kozákokhoz hasonlóan fogok mind azokkal elbánni, s kardpengém segélyével bizonyítandom be, hogy büntetlenül senki testemet ne érintse!»

Felhasználva a fennhangon elmondott beszédem meggyőző hatását, — annak végeztével mitsem várva a menet elejét képező kartaliak felé e szavakat kiáltám: előre atyafiak, de rendben s tisztességesen!

Alig hangzott el vezényszavam, s a mieink megmozdulván a tömeg tágulni kezdte; — egy pár éljenkiáltás is felhangzott; a békétlenek megszégyenítve szavaimon s elbámulva a Vác városába merészkedő sokaságon, elsompolyodtak. Bevonulásunk s körmenetünk a városon végig jó rendben folyt le, s Kis-Vácra érve diadalmenetté alakult át; este a fogadóknak kissé bővebben bánván a pénzzel, népszerűkké váltunk s győzelmünk biztosítva lőn.

Mikor deczember hava 1-ső napján, mint a választást megelőző napon összes pártunk Vácra bevonult, senkisémet állotta többé utunkat; nyolczvannál több lovas által kísérve helyezkedtek el embereink az egyes tanyákon, — másnap reggel pontosan s tömegesen jelenvén meg községünként a választás színhelyén.

Ármin öcsém csakugyan nagy többséggel lőn a

váczi kerület képviselőjévé megválasztva. — Én e pyrrhusi győzelemnek nem örültem, mert tudtam előre annak vidékünkre nézve lehangoló következményeit.

A vaczi kerület azóta sem heverte ki e nagy csata utófájdalmait, a városi és falusi elem mindannyiszor szembe száll egymással, a mi rendesen a személyi kérdést tolván előtérbe, a kerület rossz hírét úgyszólván hosszas időre megalapította.

Az elvek harcza lehetlen ott, a hol az érdekek tusája egyszer gyökeret vert.

S mindezt mennyire előmozdította a megyei szerkezet lassú működése. — Én november 9-én választattam meg Szarvason képviselőül, s mi Pest vármegyében egy hónappal utóbb deczember 2-án jutottunk csak az urnához.

Nem csoda, hogy ily viszonyok között közel 15,000 forintba került öcsém megválasztatása; soha életemben kedvetlenebbül pénzt nem adtam ki, mint ez alkalommal, pedig ez ritkán szokott volt megtörténni nálam.

Ezen országgyűlés egybejövetele alkalmára készült el a még most is a Sándor-utczában meglevő ideiglenes országház. — A szerintem díszes

s szép arányokkal bíró terem azonban rossz akusztikával bírónak találtatván, annak a jelenlegi forma szerint történt átalakításáig, ismét visszavonultunk a múzeumba; — utóbb újból átköltözvén, most már véglegesen ezen teljesen elhibázott férczmű falai közé, melynek bűzhödt légkörében végzik most már huszonkét év óta fáradtságos teendőiket törvényhozóink. Férczműnek azért mondom e jelenlegi törvényhozói palotánkat, mert meg vagyok még most is győződve arról, hogy egy kis türelem s megszokás mellett teljesen kielégítővé alakult volna át a Sándor-utczai általunk rögtönbírószálig elítélt új építmény, az eredeti terv szerinti alakjában.

Akusztikát akarni megítélni egy helyiségben, a mely annyira új, hogy még csak kiszáradva sem volt teljesen, szerintem lehetetlenség. — Sokat tett az is, hogy az eddigieknél nagyobb méreteit az új háznak sem hanghordozásunk, sem magunkviselete, — mert hisz akkor épen úgy, mint most állandó vala a sürgés-forgás és suttogás a képviselőházban — meg nem szokta volt még.

E véleményt táplálom pedig azon igen egyszerű oknál fogva, mert nem egy fényes és hathatós beszéd végig tudtam hallgatni s megérteni ama sokat ócsárlott teremben, anélkül, hogy csak egyszer is feltűnt volna nekem annak rossz akusztikája.

Vagy van-e akkori képviselőtársaim között csak egy is, a ki azt állíthatná, hogy például Horváth Boldizsár ama terem jobb oldalán elmondott «quid tune» híres beszédjét a legutolsó szóig meg nem értette volna?

Egyébiránt az objectivitás mellett, ha még oly őszintén óhajtunk is annak hódolni, mindenkoron fel-fel burjánzik a subjectiv érzelem is, s így ez esetben talán sokak részéről nem annyira az ellen, a mi épült, mindinkább azok ellen, a kik építették, fordult a közhangulat.

Az egybegyűlt országgyűlés jellegét illetőleg ide igtatok néhány megjegyzést akkor tett feljegyzéseimből:

Őszintén szólva nem szerettem volna, ha a volt határozati párt többségre bír vala szert tenni; azt óhajtottam, hogy mi egy tekintélyes, független gondolkodású árnyalatot bírjunk képezni, a mely az elhatározó komoly pillanatokban döntené legyen képes.

A magát Deák után elnevező párt, mint legerősebb, azonnal megkísérlett mindent, hogy bennünket vagy egészen nullificáljon, vagy pedig oly ellenzéki állásba kényszerítsen, a mely maga után vonja a «lejárta magát» bekövetkezését.

E hadicsel nem sikerült, s mi most legbiztosabb

támaszai vagyunk Deák Ferencz politikájának, s a mikor szükségét látjuk, deferálunk neki, — míg más részről ő is mindenkor tekintetre méltat bennünket.

Az első csatát akkor nyertük meg: mikor Deák maga tette lehetlenné egy külön Deák-kör alakítását. — Az öreg úr átlátta, hogy veszélyes volna bennünket elszigetelni s mintegy kényszeríteni a korteskedésre, a mely tudományban nagy jártassággal bírtunk.

Az elnökválasztást illetőleg vissza kelle vonulnunk; de más részről e visszavonulásunkban a győzelem egy neme rejlett, a mennyiben Szentiványi csakugyan oly gyenge elnöknek bizonyult be, milyennek mi előre mondtuk. — Az állal, hogy pártunk legfényesebb szónokát akartuk elnökké megválasztatni, a képviselőháznak deferáltunk, mert veszteségünk, ha őt sorainkból kilépni kényszerítjük, nagyobb lett volna, mint a megtiszteltetés képében nyilvánuló erkölcsi nyereség.

Az első válaszfelirat, valamint a most készülő második is, ilyenné csak az által válhatott, hogy Deák biztos volt, miszerint a mi támogatásunkra számíthat, — joggal is számított arra.

A mind inkább kidomborodó események s

egymást követő viták a következő pártárnyalatokat idézték elő a házban:

Apponyi vezérlete alatt szélső-jobb	21 tag
Deák vezérlete alatt jobb-közép	180 «
Ghyczy, Tisza, Nyáry vezérlete alatt bal-közép	94
Kállay és Böszörményi alatt szélső-bal.....	20 «
összesen 515 tag	

A mi az itt megnevezett pártárnyalatokon kívül esik, az sehová sem tartozik, s ide-tova hányódik, mint a kormányos nélküli hajó.

Különös jelenség az, hogy a balközép-párthoz, melyhez pedig az 1847-ik ellenzéknek s nagyrészen a forradalmi pártnak is maradványai tartoztak, — a fiatalabbak közül alig csatlakozott egy is; legfiatalabb tagjaink Tisza Lajos és gróf Ráday László valának, de ezek sem újonczok többé.

Az ifjú aristocratia legszámosabban az Apponyi árnyalatban van képviselve: gróf Keglevich István, gróf Széchényi Béla és Imre, báró Ambrózy Lajos képében.

E fiatal nemzedék akkor közel járt ahhoz, hogy egy magyar Junker pártárnyalattá fejlődjék ki; az események rohama lehetlenné tette az ily soron kívüli képződést.

A jobb-közép legtekintélyesebb tagjai közül:

Eötvös, Trefort és Lónyay őszintén óhajtják a kiegyezést, a haza jogai és a szabadelvű eszmék épségben tartása mellett. — Ezen árnyalat mintha esetről-esetre neheztelni akarna Deákra, úgy viselkedik, — a mit Apponyi megfigyelve, nem mulasztja el Deák párthíveinek e szerinte helytelen magaviseleté ellen kikelni, s azt nyíltan megróni.

Századok óta most ismerkedett meg ismét egyszer a magyar ember az udvari étellel. — Ő Fellegeik ugyanis deczember havában az országgyűlés megnyíltával s utóbb a télen hosszasabban tartván Budán udvart, fényes ebédek, estélyek s tánczvigalmak révén közelebb érintkeztek Magyarország főrendéivel, karaival és rendéivel s társas köreivel.

Annyit mondhatok, hogy az udvari élet nagyon ízlett hazánkfiainak; nem egyet közülök láttam a mint a sírna padlón mozogva, s válogatott borokkal telt serlegeket ürítve s finomabbnál-finomabb ételeket elköltve — megszelídült kissé, s szépnek s igézőnek tartotta azt ma, a miről nem rég még egykedvűséggel s bizonyos fitymáló hetykeséggel szólt; ne tagadjuk, a csárdás is megtette a maga hatását, bármennyire akarjunk is vértetteknék látszani s felülemelkedetteknek tetszeni.

Legnagyobb hatást gyakorolt azonban hazánkfaira Erzsébet királyné Ő Felsége magyar beszéde, a melynek hallatára nem egy vén Bendegúz arcza mosolyra derült, s nem egy ős magyar leventének szemébe könny toltult.

A kormányhatalomban részes magyar férfiak közül Eszterházy, Majláth és Sennyey az országgyűlés megnyíltával olyanforma állást foglaltak el, mintha Deák Ferencz nyomán akarnának haladni; utóbb azonban a «parturiunt montes»-féle meglepetés került felszínre, mind világosabbá válván az, különösen az országgyűlés folyama alatt, hogy a collegiális kormányformát óhajtják behozni, központi parlamenttel. — De végre még itt sem állapotodott meg a meglepetések sora, mert kisült, hogy Belcredivel Bécsben még arra nézve sincsenek tisztában: vájjon a dualismus vagy focderalismus nyomán haladjanak-e. — A házban a kormány Apponyi által volna képviselve, de ez csak látszólagos valami, mert ezen Apponyi-féle árnyalat Bartallal együtt esetről-esetre desavouáltatik. Ehhez ráadásul meg Eszterházy nem is a legbarátosabb hangon, hogy többet ne mondjak, nyilatkozik akárhányszor Apponyiról, a miből azután oly «amabilis confusio» támad épen az

iránytadó körökben, melyről Mészáros Lázár volt hadgyéj azt mondotta volna: ez igazi «kóficz».

Az események csakhamar túlszárnyalták e mindennemű combinációkat, háttérbe szorítván hazánk ügyeit s előtérbe kényszerítván az osztrák császárság sorsát. — A Poroszországgal való háború mind valószínűbb lett, melynek előpostái a következő hadikészülődések valának.

Az orosz 200,000 katonát állít fel a határon; a török s a Duna-fejedelemségek — a honnan Cuzát elűzték — a Duna körül 60,000 embert összpontosít; Olaszország Poroszországgal szövetségre lépven — erősen készülődik; Ausztria pedig Csehországban 200,000 főnyi sereget von össze.

Ez utóbbi rendszabály következtében Pesten egyre átvonultak az egyes ezredek, Csehországnak vevén útjokat. — Katonaságunk nem volt rossz állapotban ugyan anyagilag, de erkölcsileg lehangolt, kedvetlen benyomást gyakorolt mi reánk nézőkre.

Mi törvényhozó testület mind valószínűbbnek tartottuk elnapolásunkat, — de addig is tétlen állapotban vártuk a történeendőket, mint kielégítetlen s így tehát az állam sorsa iránt nem érdeklődő tényező. — Csak azt csodáltuk, hogy Ausztria

mint bátorodik ehhez hasonló belállapotok mellett egy ily kétes háború elé merészkedni.

Úgy látszik, Napóleonban bíztak, mint a kitől e jelen pillanatban úgyszólván minden függ. — E közel jövőben megindult háború alatt felvállalt néző szerepének, néhány évvel utóbb busásan megadta az árát.

Meg kell még említenem, hogy Cuza helyébe egy Hohenzollern jutott a Dunafejedelemségek trónjára. — A közelgő nagy vihar egyik biztos előjele.

E harci készülődések közben, nem igen foglalkozván sokat a politikával, cikkek s tárczák írásával foglalkoztam. — Jókai Mór barátunk ez idő tájt vérhányásban szenvedvén, a «Hon» számára néhány széttekintést Írtam, megfigyelésemet papírra rakván, a mely megtisztelő foglalkozás azért bízott rám, mert a «Hon» szerkesztőségével rég ideje szorosabb összeköttetésben állék.

A «Fővárosi Lapok» számára pedig tárczacikkeket faragtam, melyek segítségével falun tartózkodó női nagyvilági ismerőseimmel tartottam fenn egy igen mulatságos levelezést, — tudtokra adván e tárczacikkek révén mind azt, a mi mint őket érdeklő a fővárosban előadja magát.

Mialatt mind ezek történtek, Deák Ferencz május 23-én este a casinóban ülvén többünk által körülvéve, nyughatatlanul tudakozódott az időjárás, helyesebben mondva a légmérséklet után.

E napon, mikor este felé a casinóba szállingóztunk volt, 3 fokra szállott alá a hévmérő; mikor éjfélután széjjel mentünk, fagypontra szállt alá a kéneső; — mire május 26-án felébredtünk, megvala semmisítve Magyarország gazdáinak minden reménye.

Soha, sem annak előtte, sem azóta oly sokat meg nem tekintették a casinó nagytermének ablakában függő hévmérőt; Deák Ferencz maga egész kíséretével félóránként kijött a társalgóból, megtekintendő sorsunk mily irányt vesz; soha életemben oly megsemmisültnek vagy levertnek nem érezém magam, mint mikor május 26-án reggel az ablakhoz sietve, zúzmarától szemlélttem dideregni szegény hazánkat.

A megpróbáltatás utolsó szaka, a felhők mögül kitörő napsugarat felváltva, ím most vette kezdetét; a barátságatlan, hideg, száraz, szeles s viharteljes kikeletnek a leperzselt fák képezték végjelenetét, s egyszersmind előjátékát egymást érő nyomasztó viszonyoknak, melyek lidércz gyanánt nehezdedek sokat hányattatott országunkra.

A fagy okozta levertséget kevésel azután az

országgyűlés elnapolása s a háború kitörése követte. — A vesztett csaták uszályában járt ijesztő rémkép gyanánt a cholera-járvány, a mely különösen a már úgy is kimerült katonaság között véghetlen pusztítást vitt végbe. — Ekkor lett a Ludoviceum szép üde kertje elpusztítva s nyári tábori cholera-kórházzá átalakítva; — ekkor láttam a menetelő ezredek sorai közül mint hullottak el a járvány áldozatai az országúton; ekkor adta magát elő azon hallatlan eset Aszódon, a nagy meleg miatt jókorább megkezdett szüret alkalmával, hogy szeptember végével a puttonosok és szedők délelőtt 11 órán túl felmondván a szolgálatot, csak délután 3 órakor fogtak ismét, levert kedélylyel s a járványtól való folytonos rettegés közben, más években szívesen s jókedvűen teljesített munkájukhoz.

Ősi fészünk is sokat szenvedett akkoron. — A járvány az arra menetelő hadak által behurczolva oly arányokat öltött, hogy kénytelenek valánk távol a várostól a «dolina» völgyben járvány halottas házat építtetni, nehogy, a nép halottjaihoz nyúlni nem merészkedvén, kihágásoknak engedje magát át. — Ősi fészünk a dög-halál tanyájává változott át, — megfélekedve a hajdani kedélyes napokról!

Naplójegyzeteimből még a következőket igatom ide:

Október 10-én ment végbe Aszódon báró Podmaniczky Imre — néhai Mihály nagybátyám leányának esküvője, Szirmay Pál unokaöcsémel, nagynéném Szirmay-Podmaniczky Terézia unokájával.

Szomorú esküvő volt, mert az előtt való nap október 9-én halt el Verseghen Majthényi Ignácné született Beniczky Matild, a cholera-járványnak esvén áldozatul.

Október 14-én, Gesztről Kálmán napjáról jöve be Nagyváradra, menesztém az első magyar nyelven szerkesztett táviratot Pestre; a nagy esemény emlékéül természetesen nőnek s nem férfinak címezve azt.

Október 30-án a cholera-járvány szűnő félben lévén, hívaték egybe az országgyűlés november 19-ére; annyit mondhatok, hogy most már senki sem tartja komolynak a kibékülési szándékot Bécs részéről, mert ismét csak «Aufsitzert» várunk.

Az egybegyűlt országgyűlés miként való lefolyásáról tanúságot tészem naplóm következő megjegyzése:

Pest, 1867. június 20-án.

Csakugyan igazuk volt azoknak, a kik megjósolták annak idején, hogy Magyarország sorsa azok kezébe leend letéve, akik ez évben ki lettek küldve Bécsbe, megvinni Erzsébet királynénak az újévi üdvözlétét. — A következmény legalább oda látszik mutatni, hogy Beust még Pesten léte alával úgy rendezte el az ügyeket, hogy a Deák-párt nevesebb férfiai vegyenek részt e küldöttségben, s hogy felhasználva ez alkalmat némi iránytadó eszmecserebe lehessen bocsátkozni a fennemlített államférfiakkal. — Úgy is lett; mert Andrássy, Eötvös, Lónyay nem jövének le velünk Pestre, hanem Bécsben maradtak. — Ekkor vették kezdetüket mindazon egyezkedési kísérletek, melyek nyomán a 67-es bizottmány elfogadta a többség javaslatát a Bécsben történt punctatiókkal. — E punctatiók elfogadása következtében lett kinevezve a minisztérium s történt azóta mind azon hazánkra nézve rendkívül fontos esemény, a melyek kapcsán azután 1867. június 8-án ment végbe I. Ferencz József, Magyarország királyává való megkoronáztatása Budán és Pesten, — helyesebben mondva Budapesten, a mint már 1860 óta címezzük fővárosunkat.

Bár mint fogjuk is fel a kiegyezés sokak által megtámadott, mások által kárhoztatott művét, —

de annyit kénytelenek leszünk mindannyian be vallani: hogy ha a nekünk nyújtott előnyöket okosan, *higgadtan* fogjuk *felhasználni*, s egy elfogulatlan visszapillantást ejtünk hazánk a múlt századok alatt lefolyt történelmére, oda fogjuk vihetni hazánk *ügyeinek* állását, hogy *vége* is nemzetünk a mohácsi vész óta boldogabb s szerencsésebb időszakot a jelenleginél alig fog tudni vésni végzetének könyvébe.

S hogy naplóm e szorul szóra ide igtatott szavai teljesezésbe mentek, — ki merné tagadásba venni?

«HAZÁNK.»

A koronázást követő időben csakhamar kitűnt, hogy a balközéppárt állása nem nyugszik egészséges alapon. — Sokan közülünk azon meggyőződésben valának, hogy azon czégér, mely az ország és fejedelme között megtörtént kiegyezést megelőzőleg a maga helyén lehetett, — most már a viszonyok változtával s jobbra fordultával alig leend haszonnal alkalmazható. — Hiszen számosan valánk, a kik — s ezt én magam is nem gondolva népszerűségemmel, de csak is lelkiismerettemmel és meggyőződésemmel már a Bécsben az 1867-ik nyár folyamán tartott quota-küldöttség alkalmával is bebizonyítám — a kik nem azért valánk ellenzékiek, hogy ellenzékiek legyünk, hanem azért tartoztunk a határozati párthoz, mert csak egy ily párt, még pedig erős párt létezése tette lehetővé a kiegyezésnek ily, a körülményekhez mért előnyös alapon való létrejöttét. — El lévén érve a cél, azon eszközöknek is nyugalomba kelle helyezkedniük fokenként, a melyek segélyével a cél eléretett.

Még sok vala kiviendő, elérendő; — számtalan még megoldandó kérdés ködfátyolba burkoltan lebegett előttünk; — a jövő bizonytalan jellege még azokra is lidércz gyanánt nehezedett, a kik a Deák-párt által létre hozott eredménnyel meg valának teljesen elégedve.

Ily viszonyok között mindenek előtt arra volt szükség, hogy két kormányképes párt álljon egymással szemben. — De a határozati párt habár felvette is a balközép elnevezést, kormányképes mindaddig nem volt, a míg programjában oly pontozatok is maradtak felvéve, a melyek a kiegyezés, illetőleg közjogi alap keretén kívül estek. Ily pontozatok valának az önálló hadsereg és külügy.

Nem épen könnyű volt vezéreinknek ez impasse-ból kiszabadítani pártunkat,— miután feles számmal léteztek olyanok közöttünk, a kik folytonosan emlegették az önálló hadsereget és külügyet, de fiaikat s a hozzájuk közel állókat, mint valamely büntől úgy óvták attól, hogy valahogy katonának be ne álljanak, tisztséget ne vállaljanak, helyesebben mondva a katonai pályát ne választák. — A keleti akadémiáról pedig úgy beszéltek, mint a mely intézetre egy kurucz ivadékot bízni hazaárulás volna.

Mikor a magam féle, már akkor pecsovis

ember erre figyelmeztette pártfeleinket, mindig így hangzott a válasz: legyen csak egyszer önálló hadseregünk s külügyünk. — akkor majd szívesen adom fiamat katonának vagy a diplomatához. — A sült galamb, uraim, senkinek sem röpül szájába, legkevésbé pedig annak, a ki szavak s nem tettek útján véli s óhajtja elérni az eredményt.

Ily viszonyok között szüksége mutatkozott annak, hogy egy oly pártorganum szerveztessék, a mely a «Hon» és «Ellenőr» irányától eltérőig a mérsékelt elemekkel tartson «Fühlungot», s ez által a pártunkban lábra kapó, a szélső ballal való coquettirozást némileg ellensúlyozza.

Így keletkezett a «Hazánk» s lettem én egészen váratlanul, legalább reám nézve váratlanul, kiszemelve annak szerkesztőjéül. — Azért használok e kifejezést, mert késő ősszel Romhányban időzván s onnan vissza átvázván Pestre, az úton Rétság közelében találkoztam az engem Romhányban felkeresendő Tisza Lászlóval, a kivel én azután összeülvén egy kocsiba. Pestig elvégzém s megállapítám a teendőket.

A «Hazánk» 1868-ik évi január hava első napjaiban megindulván, általam ugyanazon évi július hava közepe tájáig lett szerkesztve, — Lukács Béla, Hindy Árpád, báró Kaas Ivor foglalván helyt szerkesztőségünk tagjai sorában. — E lap

nem volt rosszul szerkesztve, illetőleg írva, egy bizonyos mívelt józan irány vonult végig hasábjain; — de mint minden oly lap, melynek feladata mérsékelni s nem tüzelni, egyhangúvá kelle válnia gyakori esetekben.

Lapvezérek valának: Ivánka Imre, Szontagh Pál, Várady Gábor, báró Podmaniczky Frigyes, — a ki egyszersmind felelős szerkesztő.

Dolgozó társaink az itt nevezettekén kívül: Tisza Kálmán, gróf Károlyi Ede, P. Szathmáry Károly, Móricz Pál, Kápolnai, Vetter tábornok, Türr tábornok, báró Simonyi Lajos, Ghyczy Kálmán, Nikolics Sándor, Szilády Áron, Rajner Gyula, Ambrózy Károly, Jelűnek Mór, Thury Gergely, Speiletich Bódog amerikai polgár stb.

A tárcza számára dolgoztak: ifj. Ábrányi Kornél, Frankenburg Adolf, Szana Tamás, Langer Viktor, Füredy Mihály, Virághalmy, Bakody Lajos stb.

Reám nézve rendkívül emlékezetes e lap, mert alig helyezkedtem el szerkesztőségünkben s azonnal megemlékezvén 1856-ban tett fogadalmamról, s felhasználva a kínálkozó jó alkalmat. Pest felé irányult főigyekezetem s figyelmem.

Ezen eszmemenet nyomán írom a «Hazánk»-ban azon cikksorozatot, a mely általában főváro-

sunk emelésének eszméjét fejtegette, annak leg-szükségesebbnek vélt szabályozási s építkezési tervezeteit kiemelte, végre pedig azon eszmében culminált, mely szerint az ország támogatása s segélye nélkül valamely főváros az államhoz méltó állapotba való helyezése nem igen lehetséges, — a főváros nem szolgálván központjául egy megyének vagy vidéknek, hanem az egész országnak.

Ezen eszme a «Hazánk »-bán mint az ellen-zék egyik lapjában fejtegettetvén, szerencsésen találkozott a Deák-párt kebelében Csengery Antal által megpendített s gróf Andrássy Gyula kormányelnök által felkarolt azon eszmével, hogy a főváros számára egy a londoni közmunka-tanácshoz hasonló intézmény léptetessék életbe.

Így keletkezett a fővárosunkra nézve annyi üdvös következményeket eredményezett, a fő-városi közmunkák tanácsát tárgyzó 1870. X-ik t. cz. úgyszólván a képviselőház egyhangú hatá-rozata nyomán. — Kötelességemnek tartom itt felemlíteni, hogy a balközép vezérférfiai, egy Ghyczy Kálmánnál tartott értekezleten a fővárosi közmunkák tanácsának eszméjét teljesen magukévá tették, — azon óhajt fejezvé ki: vajha az egész aedilitást, u. m. a csatornázást, vízvezetéket, világítást is, nem volna-e lehetséges a közmunkák tanácsára bízni. — Ez általam akkor és most is

pártolt eszmének gróf Andrassy Gyulával való közlésével én lettem megbízva.

Mikor gróf Andrassy Gyulával, Magyarország kormányelnökével, a lehető legkomolyabb képpel megbeszélém ez ügyet, ő elmosolyodván, ezt válaszolá:

— Kedves barátom, hajdani báró Gibitz, te nagy kópé vagy, s mint igazi telivér ellenzéki azt akarnád elérni, hogy a Deák-párt a maga dicsőségét a készítendő csatornába s vízvezetéki csövekbe, egy szóval a föld alá temesse. — Mire azután kormányra fognátok jutni, a föld alatti láthatatlan munka elkészítettvén általunk, — tik az alap fölé emelnétek «ad majorem dei gloriam», a fényes felépítményt, — hirdetendők orbi et urbi a balközép párt fényesen sugárzó eredményeit és dicsőségét.

Az 1870. X. törvényezikk megalkotása képében, úgy érzém, mintha az 1856-ik év nyarán a városligetben tett fogadalmam egy hatalmas lépéssel közeledett volna megvalósulása felé, — a mi reám, a ki fővárosunkat oly hön szerettem s jövőjének felvirágzásáról lelkem mélyéből megvalék győződve, kimondhatlanul megnyugtató befolyással volt.

Annyival megnyugtatóbb s reményt gerjesztőbb-

ben hatott reám ezen üdvös intézkedése a törvényhozásnak,— mert annak életbeléptetése gróf Andrássy Gyula kezei közé vala letéteményezve, kiről tudtam, hogy fenkölt szelleme egész hevével meg fogja ragadni az alkalmat, megvetendő azon szép képletek alapját, a melyeken épen a mi korunkbeliek annyira csüngöttek. — Hisz kedvveléssel átérzett fiatalkori emlékeink mind azon helyhez fűződtek, melyről a költő oly találólag mondja: itt élned s halnod kell!

A fővárosunk érdekében kifejtett tevékenységem volt egyszersmind utolsó törvényhozói ténykedésem. — Azontúl hat éven át életirányom s annak nyomán tevékenységem is teljesen megváltozott. — A közügyek körüli véleményem miként való érvényesítésével csak közvetve foglalkozhattam, míg végre lemondva az e téren aratandó minden babérokrol, a mamelukok phalanxába nem állottam be, mely elismerést nem remélve teljesíti kötelességét.

A felebb jelzett cikksorozatot azért tartom érdemesnek e helyen közzé tenni, hogy körülbelül megítélhető legyen, mint fogták fel akkoron a teendőket azok, a kik a főváros emelése körül melegen érdeklődtek.

BUDAPEST JÖVŐJE.

I.

Budapest jövője, kifejlődése és ennek következményéül némileg szépítése is biztosítva van, a mennyiben fekvésénél fogva kereskedelmi tekintetben a legalkalmasabb egybekötő pontot képezi a nyugat s kelet között; azt is lehetne mondani, hogy Budapestet mintegy mesterségesen akarván emelni, a melegházi növények sorába helyeznők, melyek idő múltával, vagy változtával a legkisebb éjszakai fuvalom hatása alatt elfonnyadnak; azt is felemlíthetnők, hogy nem lehet célunk utánozni akarni a külföld ama néhány minta-városait, melyek mintegy varázsütés nyomán alakulnak át s újulnak meg. — Ez nem lehet célunk már azért sem, mert nálunk azon bő anyagi források még most hiányoznak, melyek segítségével egyedül volna keresztülvihető mindazon óriás változás; nem azért sem, mert nem látjuk még eljötnök annak idejét, hogy a jelenlegi Budapest keretén túl keressünk terjeszkedést s újításokat fővárosunk számára, mert területe, akár fekvését vegyük fontolóra, akár közel remélhető felvirágzását, untig elég nagy.

S még is, lehetlen kiváló érdekekkel s gyengéd előszeretettel nem viseltetnünk szép fővárosunk iránt, kivált miután naponta tapasztaljuk, hogy azok, a kiknek leginkább hivatásuk volna Budapest jövőjét szem előtt tartva, annak emelését s haladását előmozdítani, épen nem sietnek e tekintetben eleget tenni a közvélemény kívánalmainak.

Nem akarjuk most vizsgálni, hol rejlik e lassú, e csigahaladásnak oka, de annyit kötelességünknek tartunk kimondani, hogy mint a közvélemény egyik szerény közlönye, mulaszthatlan kötelességünknek fogjuk tartani, figyelemmel kísérni a város kebelében előforduló mindazon eseményeket, melyek befolyással vannak jövőjének mikénti alakulására s jelenének mi módon való berendezésére; elmondandjuk minden egyes alkalommal véleményünket, nem kímélve más érdeket, mint fővárosunk érdekét, mely mindnyájunk szívében fekszik, s melyhez annyi szép emlék s fényes remény köt.

Nem tartom azonban elégnek, hogy fővárosunk jelenlegi fejlődését figyelemmel kísérjük, mert véleményem szerint kell, hogy annak emelésére országos szempontnál fogva, valamivel többet tegyen a nemzet, mint a mennyit a figyelemmel való kísérés eredményezhet.

Ezt tartva szem előtt, egyik kedvencz eszmémet

ajánlom mindazok előszeretetébe, a kiknek Budapest jövője, mint valamely eszménykép lebeg szemök előtt, hogy majdan valósítva szemlélhessék élemedett korukban ifjúságuk szertekalandozó álmait.

A «segíts magadon s isten is megsegít» szavak lévén jelmondásom, nem tartom helyesnek, ha mindenben az ország és a kormány segélyére utalunk, mint a honnan mindent kell hogy várjunk; nem tartom helyesnek az atyáskodó kormány eszméjét meggyökeresíteni ott, hol az idők viszontagsága s mostohasága úgy is elég gyengítőleg hatott, — mert már is azon ponton voltunk, hogy felsőbb helyről jött impulsus nélkül alig indult meg valami; de helyesnek s kívánatosnak tartom azt, hogy ott, hol országos, hazai, szóval általános cél lebeg szemeink előtt, vagy ily szükség vár orvoslásra, ott országos segélyt alkalmazunk, de mindenkor úgy s oly módon, hogy az így nyújtott segély megadása, hova fordítása, kezelése a törvényhozó testület s kormány együttes ellenőrködésétől legyen feltételezve s a kivitelben alávetve.

Közelebb ezen eszme részletezését fogjuk megkísérlem.

II.

A hányszor arról van szó, hogy Pesten vagy Budán valamely üdvös, hasznos vagy szépítő újítás léptettség életbe, ugyanannyiszor az a felelet: nincsen pénz. Nem is lehet tagadni, hogy a reánk nehezedett nyomasztó viszonyok s visszás körülmények következtében Pest pénzügyi viszonyai bonyolultak, — az sem tagadható, hogy Buda, mint város, hazai városaink majdnem legszegényebbi-kének mondható. — De más részről az sem tagadható, hogy e két város képezi Magyarország fővárosát, s mint ilyen, kell hogy az összes haza könnyítsen ott, a hol oly bajokon kell segíteni, melyek helyrehozására maguk a városok képtelenek, s a mely hátrányok kellemetlenségeit Budapest lakóival együtt az összes haza érzi, — a mennyiben Budapest képezi Magyarország gyűpontját társadalmi, közigazgatási, tudományos, törvényhozási, művészi, kereskedelmi, gyári s iparüzleti tekintetben.

Nem czélok e helyen arról szólani, vájjon üdvös s kívánatos-e, hogy Pest Budával teljesen egyesüljön s ezentúl egy várost képezzen: ez eszme megvitatása talán nem tartozik ide. De a mennyiben e kérdés mintegy némileg összekötte-

tésben van azon eszmével, a melyet itt megpendíteni bátorkodtam, szükségesnek vélem kimondani: miszerint szerény nézetem szerint mind az, a mit netalán az ország akár Pest akár Buda érdekében anyagi tekintetben tenni akar, az adassék meg ne külön egyik vagy másik városnak, hanem ajánl-tassék fel Budapestnek, mert ez leend szerintem az első hathatós lépés azon mindnyájunk által kegyelt főczél felé, hogy e két város valamikor egy egészet képezzen, mely mint Magyarország fővárosa méltó helyet fog elfoglalhatni Európa fővárosai sorában, hová őt az egymást érő mostoha körülmények s csapások daczára fekvése s életereje már is emelte.

Egy főváros, vagy bármely csekély lakóhely főszükségei s elmulaszthatlan kellékei közé tartoznak: jó levegő, iható víz, járható utak, lehetőleg kevés por és sár. Kérdem, megvan-e mindennek csak legelső kezdeményezése is nálunk; bátran «nem»-mel felelhetünk, ha végig tekintjük ama kellékek sorát s azután reá gondolunk mind arra, a mit mi itt Pesten s Budán kénytelenek vagyunk szenvedni: az izzó) forráság, rossz víz, járhatlan kövezet, cairói por és szolnoki sár miatt. — S ezt szenvedik nemcsak azok, a kik itt születtek s élnek le napjaikat, hanem tapasztalják veszteikre mindazok is, a kik akár hazánk egyes vidékeiből, akár

a külföldről ide sereglenek egybe, részint hogy csak itt végezhető s rendezendő ügyeik után járjanak, vagy pedig mulatni s kellemes időtöltést keresni rándulnak a hazai fővárosba.

Csak ha az itt felemlített bajokon gyökeresen lesz segítve, csak azon esetben van Budapest haladási jövője biztosítva, mert a mint alább kifejtenjük, az által, hogy e bajokon segítünk, közvetve előidézük s megvetjük alapját mind annak, a mi nélkül lehetetlen egy oly fővárost képeznünk, milyennek Budapestet minden igaz honpolgár kívánja, — mert a teendők egy oly lánczolatot képeznek, melynek sorozatából az egésznek kára s vesztesége nélkül egyetlen szem sem maradhat ki.

S ez főoka annak, a miért szerény véleményem szerint Budapesten e főteendők csak úgy fognak czélszerűen s a jövőt tekintve hasznosan végbevitethetni, ha az arra szükséges pénzerőt az ország ajánlja fel, s ha az e pénzerő által elérendők felett ismét az ország örökösök, — mert az egésznek egy bizonyos előre meglátok s megfontolt terv szerint kell készülnie, ha ismét vesztett időről s pénzről nem akarunk panaszkodni s feljajdulni.

Az összeg, melyet Budapest e tekintetben igényelne, talán nem volna oly felette nagy, mert hála a körülményeknek most még ott vagyunk,

hogy tekintve a viszonyokat, kevés pénzzel igen sokat lehet elérni, a mi néhány év múlva, mint mindenütt, úgy nálunk is nagyon meg fog változni, a mennyiben a napszám, az anyag, a tér, szóval minden megdrágul a pezsgés s élet megállandósításával.

Az összeget, mely az országot terhelné, a felveendő kölcsönnek kamatai képeznék, s ez évi segély idő múltával, a felvett tőke teljes törlesztése után megszűnnék; a felveendő kölcsönt úgy kellene rendezni, hogy az néhány évre részletekre elosztva folynék be, mi által részint költség kiméltetnék meg, részint pedig elkerültetnek az: hogy egyszerre nagyon megszorodván a kereset, mint ennek következménye munkáshiány vagy túlszigázott napszám akasztaná meg a munkásságot vagy adna annak természetellenes s így tehát idővel talán kárt s visszahatást okozó túlzottan nagy lendületet.

Melyek azon országos segély nyomán létesítendő főszükségek?

S mi módon volna az eszme leggyorsabban s legczélszerűbben létesítendő?

III.

Melyek azon országos segély nyomán létesítendő főszükségek?

E kérdésre, midőn meg akarunk felelni, mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy országos segélyt azért vélünk e tekintetben fővárosunk számára igénybe vehetni, — mert nagy különbség van egy kész, régi, a főszükségesekkel ellátott s kiépített, s egy még a keletkezés s gyors haladás bajaival küzködő s még azon felül pénzviszonyaira nézve teljesen zavarodott állapotban sínlődő város között.

Ha Budapest tisztán csak kereskedelmi város jellegével bírna, az esetben talán azt lehetne mondani: hadd fejlődjék önerejéből, a kereskedelem emelkedtével a város maga is emelkedni fog természetszerű ösztöne s ereje által istápoltan. De miután Budapest nem egyedül kereskedelmi, de országos fővárosunk is, azt hiszem senki sem fogja félremagyarázni vagy pedig túlgondosságnak s atyáskodásnak mondhatni, ha e kincsünk emelésére azok is áldoznak filléreikkel, a kik annak létével, emelkedésével vagy hanyatlásával, kényelmével, vagy elmaradásával szoros összefüggésben tartatnak részint mindennapi foglalkozásaiknál s érintkezésnél, részint pedig a közös haza gyúpontjának mindnyájunkkal közös vonzerejénél s érdekességénél fogva.

Amint cikkemben említém, egy lakható, egészséges s kényelmes városnak főfeltételeiből ki-

indulva, s a mennyire lehet a logikai egymásutánt s a munkálatok nagyságát véve tekintetbe, ily sorozatba vélném egybeállíthatni a teendőket:

Az első s mintegy alapfeltétele fővárosunk a jövőre kiható kiépíthetésének s czélszerű terjesz-
kedhetésének szerintem mindenk előtt egy czél-
szerű s a szükségletnek a jelenben s jövőben
teljesen megfelelő csatornázás, melynek hálózata
ellepven Budapestet, a tisztántartás s egészséges
lég egyik főfeltételét képezné.

Ez első teendőt kiegészítőleg fősúlyt fektetek
Budapest teljes s az elfogadott víz-szín szerinti
kikövezése s a hol szükségesnek tartják, kikavi-
csolására. — Ez annyival inkább szükséges, mert
elnézve a kényelemtől s tisztaságtól, mindaddig
lehetetlen Budapestnek zavartalanul épülnie, míg
részint a főutcák nem víz-szín, hanem az egyes
házak magasabb vagy alacsonyabb fekvése szerint
vannak kikövezve s a míg egyes mellék-utcák,
a melyek az olcsón s kényelmesen építkezni s
lakni kívánókra nézve legértékesebbek, oly álla-
potban süllyednek, miszerint az azokban való épít-
kezés, vagy lakás majdnem lehetetlen s azonfelül
egészségtelen is.

Seholsem tapasztalhatni azt, csak nálunk, hogy
egy-egy főutca úgy van kövezve, a mint azt az
idők mostohasága vagy az egyes házbirtokosok

nagyobb vagy kisebb mérvű gazdagsága vagy törekvése épen magával hozta, vagy hozza. — Ezért van alig egy néhány utcánk, a melynek civilizált külseje volna; azért kell sáros időben itt egy tócsán, amott egy lejtőn vagy dombon le- s fölhatolnunk; azért vagyunk kitéve annak, hogy tél idején némely magosán fekvő ház előtt mintegy bizonyos elbukással kell küzködnünk, hacsak a most divatozó korcsolyázás mesterségéhez nem értünk; ezért épülnek oly lassan utcáink, mert ha minden egyes maradósdi s különcz háziúr kedvéért megszakítjuk a kövezés víz-szintességét, természetes, hogy ama önző érdekeiben annyira babosgatott zsarnok nem is gondol az építkezésre; minek is, hisz kapuja még elég tág, pedig ha úgy történnék meg a kövezés, a mint a haladás és polgárosultság eszméi azt megkívánják, gyalog be lehetne ugyan még járni házába, de kocsin többé nem. Hivatkozom e tekintetben bármely haladó külhoni városra, sehol azt nem fogjuk találni, hogy egy pár ósdi háziúr vagy százados perlekedés miatt üresen tátongó telek miatt, egész utcák, még pedig a város jövőjét nagy részben személyesítő utcák a legrondább állapotban sínlódjenek.

A ki a felső- s alsó-dunapartot, a váczi-utat, ország-utat, király-utcát s üllői-utat végig járta,

meggyőződhetik szavaim igazságáról s azon temérdek pénzről, melyet a város haszontalanul dobott ki eddig kövezésért, részint mert rosszul van lerakva, részint mert nem lévén víz-szintesen tartva, csakhamar használhatlanná válik, eltekintve attól, hogy a város egy nagy részének igen kellemetlen s mindenkire viszáson ható külsőt kölcsönöz.

Hát még a szegény Buda: mi szomorú állapotban sínlődik ott a kövezet, arról meggyőződhetnek mindazok, a kik olcsóság kedvéért néha-néha gyalog járnak végig azon várost, vagy ha sietnek, kénytelenek kocsin végig baktatni ős Budánk sziklás s tekervényes ösvényein.

El lévén kellőleg készítve a talaj, melyen fővárosunk emelkedik, azt czélszerűen s a kényelem s szükség igényeinek megfelelőleg fenn is kell tudni tartani, a mit más úton, mint egy lehetőleg nagyszerű vízvezeték által elérni soha sem fogunk tudni.

Vannak ugyan még Pesten is, a kik talán a vízvezeték minden áron leendő létesítését nem tartják főszükségnek, de hála a közvélemény szabadabb mozoghatásának s hála az e tekintetben történt számtalan felszólalásoknak, ez ügy is — kellő városi lassúsággal ugyan, de úgy látszik, még is megért már annyira, hogy Lindley urat meg-

éljenezték, de még az éljenzéstől a vízvezeték gyakorlati kiviteléig roppant köz van, melyet, hogy Pest városa mennél gyorsabban áthatoland, szívünkben óhajtuk s reméljük.

Szerény véleményem szerint az itt felemlítettem három fő teendő képezi Budapest haladhatásának s kiépülhetésének «sine qua non»-ját, mert e három tényező nélkül sohasem fogunk jó levegőre, jó vízre, járható utakra s portól ment utcákra szert tehetni, a mely főkéllékek nélkül bírhat egy város érdekes, eredeti, az unatkozott idegeneknek tetszetős jelleggel, — de a műveltség, kényelem s haladás annyira kívánatos jellemével nem bírhat soha.

E három teendő szerintem oly lánczolatot képez, hogy bármelyikét a másik nélkül alig képzelhetjük — a csatornázást kell hogy a kövezés kövesse, mi nélkül ismét a vízvezeték alig felelhetne meg czéljának. — Ezek tehát azon fő fő s mindenek előtt megkezdendő s végrehajtandó teendők — ha ugyan Budapest jövőjének biztos alapját már most meg akarjuk vetni, — melyek nem a kényszer, de az érdekesség, a haladás, az élvezetesség s haszon előmozdításának természetével bírván, a leghathatósabbak egyszersmind.

Jövő cikkemben azokat említendem fel, melyek a kereskedelem, kényelem s szépség szem-

pontjából Budapest fejlődésének s szépülésének főfeltételei.

IV.

Felemlítvén múlt cikkemben azon szerintem alapteendőket, melyek nélkül fővárosunk, tekintve akár jelenét, akár jövőben való terjeszkedését s haladását, el nem lehet, — áttérek most azokra, melyek a kereskedési forgalom, kényelem s kellem előmozdítására fognának hathatósan közreműködni, — a mely teendők, ha létrehozatnának, Budapestből nemcsak a kereskedelem s hajózásnak megfelelő kényelmes, egészséges légéi, de fényes s a szemet gyönyörködtető várost is fognának elővarázsolni — a nagy czélt tekintve — aránylag kevés költséggel.

E teendők sorában első helyet foglal el Budapest rakpartjának végleges kiépítése, valamint a pesti úgy a budai oldalon. — Ezt kívánja a kereskedés folytonos növekedése; ezt kívánják a közegészségi tekintetek, a mennyiben a jelenlegi szemétdombok az egész környéken elárasztják egészségtelen kigőzölgésüket; ezt kívánja különösen azon tekintet, hogy azon percztől fogva, melyben a budai rakpart elkészül, számos ház fog

ott emelkedni, melyek szállásai keresettek lesznek, mert sem a verőfénynek, sem a szél befolyásának nincsenek annyira kitéve, mint a pesti oldalon levő házsor; ezt kívánja végre fővárosunk tekintélye, melyet ily ronda piszoktól környezetten nem hagyhatni többé.

A pesti rakpart felfelé mindenekelőtt a Báthory-utcán túl egy darabra volna kiegészítendő, lefelé pedig legalább a soroksári töltésig, de ha csak lehetséges, a vámvonaltig terjedne; mert tekintve a Dunát a Tiszával egybekötő csatorna létrejöttét; tekintve azt, hogy a sóházon s molnár-tavon alul egész új városrész fog kiemelkedni rövid időn; tekintve azt, hogy szerfelett szükséges a kereskedelmi forgalomnak mennél több tért nyitni, miután az eddigi rakpart már most is csekélynek s a szükségnek meg nem felelő gyanánt mutatkozik — lehetetlen nem azt kívánni, hogy ha már országos segély nyomán keletkezik bármi, az a célnak, a jövő reményeinek s kilátásainak megfelelőleg jöjjön létre. A budai oldalon mint el-érendő célta e tekintetben a császár-fürdőtől a sáros-fürdőig terjedő vonalat kellene kijelelni, a mely vonal a szükséghez képest építtessék ki, ott kezdetvén meg — a híd körül eső rész talán a legsürgősebb, — a hol azt a város érdeke leginkább megkívánja.

A rakpartok kiépítésénél két szempont volna irányadó, — az egyszerűség s a czélszerűség, csak a tartósságot tekintve nem kellene költséget kiemélni, a mennyiben országos beruházás kell, hogy mindenekfelett ezen igénynek feleljen meg. — Ha jól vagyok értesülve, a Buda városa részéről e tekintetben készült elő-tervezet a mondottam igényeknek teljesen megfelel; — annyi bizonyos, hogy ugyanezt nem mondhatni azon rakpart részéről, a mely az eskütér mentében Pesten készült.

A rakpartok kiépítése rendkívül emelné Budapestet, nem csak a mi a kereskedelmi forgalom s a lakályosság kényelmét s előnyeit illeti, nemcsak szépségre nézve s egészségi szempontnál fogva, de különösen belértékre nézve, a mennyiben sok tér volna nyerhető s ez által vagyon; különösen a pesti alsó vonalon állana elő ezen eset, a mennyiben a főváros oly részei, a hol most sem házépítésre s még kevésbbé lakásra még csak gondolni sem lehet, mint egy varázsütés nyomán kiemelkednének az el hagyottságból s keresetteké s élénkekké változnának át rövid időn; hivatkozom e tekintetben a budai egész oldalra s Pestnek az eskütértől le, a molnár-tavon túl terjedő-részére, mely csakis a rakpart kiépítése által nyerheti el azon keretet, a melyen belül gyorsan s szépen fogna fejlődni. — De mind ezt tekintetbe

sem véve, egy főkötelesség parancsolja a rakpart lehetőleg gyors s tökéletes kiépítését, s ez Budapest biztonsága a Duna áradásait tekintve, a mi úgy hiszem, csak ez úton érhető el véglegesen.

Egy régi bűnnek helyrehozása érdemel még főtekintetet, mely ha végig járjuk s tekintjük Budapestet, minden figyelmes vizsgálónak, de különösen azoknak, a kik itt élni kénytelenek, azonnal szemébe ötlük, — se hiány, a fa-hiány, a sétányok, nyilvános kertek nem léte. — Régi bűnnek mondom ezt joggal, mert nálunk nem fát nevelni, de pusztítani érezték magukat hivatva az emberek, s a mit beültetnek is, azt mind oly gyéren, szegényesen, ügyetlenül teszik, hogy az ember szíve szinte fáj, ha e haszontalanul elfecsérlett munkát s gyenge eredményt szemléljük; — hiszen tekintsük csak az Erzsébet-tért, a József-tért, a Széchényi sétányt, mi szomorú, rendetlen, elhagyott állapotban süllődnek ez oázisok, — nem tekintve azt, hogy úgy látszik, a város a többi piacok s terek befásítására nem gondol — igaz, a hetivásár, ez elavult s többé sehol sem létező intézmény, több figyelmet érdemel piszkot terjesztő befolyásával, mint sétányok s üdülő helyek létesítése. De erről majd utóbb.

A befásítást illetőleg szerény véleményem szerint gyökeres eszközökhöz kell nyúlni, ha valódi

eredményt akarunk kivívni. — Mindenek előtt tervszerűleg az egész város egy széles ültetvény-nyel — erdőnek címezhetjük, ha a biztonsági közegek meg nem ijednek az ott majd egybeseregrendő tolvajok rémképeitől, — volna körülveendő, a mely egyszerű s csak a talajt s égaljt megszokott honos fákból álló zöld szalag, a városból kinyúló főutczákat tekintve helyenként nagyobb parkká, sétánynyá változnék át. — Ily kerteknek, nevezzük népkerteknek, helye volna például a Duna mentében a soroksári töltés melletti oldalon, a mely a város alsó részének szolgálna menhelyül; ilyené volna átalakítandó az Orczykert s azon része a közlegelőnek, mely a lóvásárral szomszédos, s azzal szemben fekszik; ilyené volna átalakítandó az új temető mellett fekvő szénapajtáknak a vámházzal szemben levő része; ilyené kellene átalakítani a váczi-temetőt; Budán pedig a vérmezőt, a város majorját s az azon túl fekvő kopár telkeket.

Ezen egyes nagyobb kertek, melyekre nézve a fényűzés épen nem szükséges, csak sok fa s zöld pázsit egymással összeköttetésbe hozatnának a felébb említettem, az egész várost övedző ültetvény által, mely ültetvény, a mennyire kivihető, télbeszakítás nélkül folytattatnék, — a mi úgy hiszem jelenleg még lehetséges. — Ha idővel a

város a mostani vonalon túl talál terjeszkedni, mind ez, a miről itt megemlékezünk, épen oly hasznára leend azoknak, a kik a város vonalán túl telepednek le, mint azoknak, a kik e kereten belül laknak s építkeznek.

Valamely már rendezett, sűrűn beültetett, utakkal ellátott helyből fényes angol-parkot varázsolni nagyon könnyű; a fődolog az, hogy városunkat óvjuk meg a portól a mennyire lehet s hogy a lakosság számára mennél több könnyen elérhető oly ültetvényeket teremtsünk, a hova üdülni, sétálni, a fiatalság játszani s test-gyakorlatokat rendezni mehet fáradság, költség s időpazarlás nélkül.

Budapest belsejének sétányokkal való ellátásáról a jövő alkalommal.

V.

Az eszmék hatalmának s a haladás feltartóztatlan előretörtetésének köszönjük azt, hogy azon hajdan fővárosunkra nézve kimondott elv: «a fa nem városba való» jelenleg már nem bír a hajdani teljhatalommal, noha, mint múlt cikkemben megérintém, titkos barátjai s így tehát a befásítás

nyílt ellenei is még mindig léteznek elegendő számmal. A főváros külrészeiről megemlékeztünk már e tekintetben; hátra van még, hogy véleményt mondjunk a belváros miként leendő rendezéséről, s itt attól tartok, hogy igen nevezetes magán érdekekkel s előítélettel fogok összeütközésbe jönni. — Egyébiránt véleményemet épen oly gyarlónak tartom, mint minden más emberi véleményt, hadd győzzön a jobb!

Szerény felfogásom szerint ha létezik földrészünkön főváros, a melynek első szükségletei, elkerülhetetlen életfeltételei közé sorolható a befásítás, úgy bizonyára Budapest az; fekvése ki lévén i téve nagyon a szél rohamának hála hatalmas folyamunknak; égalja, mely mint minden e vonalon fekvő városé nagyon változékony; talaja, mely részben homokos, részben felhalmozott szemét; — mind ezen tekintetek azt sürgetik, ültessünk' fát; vessünk gátat a szél rohamának, szerezzük meg tudóink számára a növényzet jótékony kigőzölgését; tartsuk féken zsarnokilag a mindent előzőnlő port.

A hol csak létezik fővárosunkban tér, melyet nélkülözni lehet, azt sétányná kell átalakítani, követve az angolok példáját; annyival inkább kötelességünk ez, mert a külvárosok s újabb városrészek alapításakor megfeledeztünk azon

külhonban oly nagy sikerrel elfogadott elvről, mely szerint a házak előtt egész sor kertek vonulnak eh melyek oly annyira kellemes és vidító külszint adnak azután ama városoknak; nálunk a kőhalmaz teljesen elnémította a természetet, — a hol meg lehet tenni, nyissunk neki utat s tért.

Budán a Horváth-kert, a Dunapart egy része, a Sz.-György-tér, a várhegy oldala volna c czélnak megfelelőleg felhasználható; az ős Buda, mint virágbokrétába illesztve, úgy venné ki magát s megifjodva s lerázva százados porát, újulna meg.

Pesten az új-rakpart minden megmaradt részecskéje kertté volna átalakítandó, különösen két vége, melyek egyike most mint szemét-domb, másika mint csirkevásártér díszeleg s igen«keleties» ellentétet képez azon emelkedő palotaszerű építménynyel szemben s annak lakóira nézve felséges kilátást nyújt, kárpótlásul talán a felcsigázott lakbérért? — A lánczíd előtti téren a fasorok is helyre állítandók, jelenlegi kopasz volta, fáj a szemnek. Az eskü-tér, a városház tere, a halpiacz, a sóház-tér, a széna-tér, a Serviták majorsági-épülete s kertje, a színház-tér, — ezek mind oly helyek, melyeket okvetlen be kell ültetni s csinos kertekké átalakítani; ezeken kívül a külvárosok minden meglevő s tervezett piacjai szintén ily módon volnának sétányokká átváltoztatva, mi

által nem egy elhagyott hely széppé, élénkké, keresetté varázsoltatnék át. — S vájjon kinek válnék ez inkább hasznára, mint azoknak, a kik ama városrészekben ház- vagy telektulajdonosok; nézzük csak a Hermina-, az István-, a Ferencz-tért, az egyes templom-tereket s képzeljük magunknak azokat befásítva s sétánynyá átalakítva, — mi egészen más színt öltene azonnal nemcsak a tér maga, de környéke is.

De midőn ezeket szépen elregélem, nem is gondolom talán eléggé meg, Hogy Budapest egy nagyhatalmával — hetediknek mondhatnék, mert daczolni tud a hatodik nagyhatalommal — jövök összeütközésbe; — se hetedik nagyhatalom nem más, mint a pesti nők, a kiknek véleménye szerint a csirke-, zöldség- s gyümölcsvásár közelsége mindenek felett való fő-fő tekintet s alapelv. — Nem csodálnám e véleményben levők nagyhatalmi befolyását s nyomatékát, ha a pesti nők oly egyszerűen járnának s oly szorgos gazdaasszonyok lennének. milyenek például roppant gazdagságuk daczára Basel asszonyai, — de a ki a pesti nők között lábra kapott iszonyú fényűzést szemléli, a ki, ha nem restet utána járni, megtudhatja könnyen, hogy az öltözékekben felkapott fényűzés nem annyira főrangú — a mint nevezni szokták — köreinkben, mint inkább a pesti nőknél vert gyö-

keret és talál követőkre, az valóban elcsodálkozik, mikor azt hallja: hogy a csirke- s zöldségvásár azért kerül mindig közelebb s közelebb fővárosunk középpontjához, mert azt a nők kényelme úgy kívánja s mert eme hetedik nagyhatalom rabszolgái a férjek azt így rendelik.

Természetes tehát, hogy én is tartok e nagyhatalom ellenzékétől, mert sok tekintetben, különösen kelet népeinél, pedig mi is az vagyunk, el lehet mondani: «férfi tervez, nő rendez»; — mert ha mind azon tereken, melyeken most oly testvéries egyetértésben bűzöl a csirke, lúd, kacsa, pulyka, hagyma, romlott gyümölcs s tojás meg az a sok szép hal, — ha mind e tér zölden s tisztán tartva fog virulni, ugyan hová szorulnak gazdaszonyaink s fogják hallatni a szakácsnők fűszaggató pletykáikat.

Ott lesz az minden igen szépen elhelyezve, tisztelt háziasszonyok, a hová minden művelt s rendezett fővárosban számúzni szokták, az árucarnokokba tudniillik, a milyenek építése okvetlen szükséges, ha az állandó bűznek, piszoknak s szemetelésnek véget akarunk vetni.

Minden egyes városrészben egy árucarnok volna építendő, a hol állandó vásár tartatnék s a honnan naponta éjnek idején el volna szállítandó a hulladék. — Ily árucarnokok berendezése

most még nem járna oly nagy nehézséggel, mint utóbb fogna jární, — mert minden egyes városrészben kapható) mérsékelt áron elég nagy telek, a melyen kiemelkednék azután az állandó hetivásár palotája. E csarnokok egy-két emeletesek lehetnének, a hol elférne az apró marha, a zöldség, a mészáros, a halárus, a gyümölcs, szóval mind az, a mire egy gazdaasszonynak szüksége van, még akkor is, ha selyem s bársony fedi szép tagjait.

Csekély véleményem szerint tehát ily módon ki volna elégítve minden érdek; mert szemeinket az egymás közelében keletkező zöld oázok gyönyörködtetnék; a szállásbér e tereken hatalmasan felrúgna, a mi megnyugtatóná a férjeket; Budapest gazdaasszonyai pedig, fedél alatt s sem az arra járó-kezők, sem az idő mostohasága által nem zavarva, vásárolhatnák össze, elmesélve egymásnak a napi eseményeket, a férjeik s szeretteik számára készítenő jóízű ebédhez szükségelt élelmiszereket.

Valóságos paradicsomi lét, — hasonlítva azt a piacra járó gazdaasszonyok jelenlegi körülményeihez.

Jövő cikkemben oly tárgyat szándékom megpendíteni, — mely ellen még a hetedik nagyhatalomnak sem leend kifogása, erről bizonyos vagyok.

VI.

Mind annak, a mit javaslatba hoztunk, mintegy betetőzését: azon boulevard-hálózat képezné, mely a véglegesen kiépített rakparttal összeegyeztetve, Budapestet egy részről mint keret a képet úgy övedzné körül, míg más részről azon erek kifolyása gyanánt szolgálna, a mely erek az elővárosokba hatolva új életet, kényelmet, terjeszkedést biztosítanak az eddig el hagyottságban sínlődő távolabb fekvő városrészek számára. — A pesti boulevard kiindulási pontja szerény véleményem szerint, a felső dunaparton a Báthory-utczával szemben volna legczélszerűbben kitűzendő, a mennyiben e helyen megkezdve, a felső rakpart folytatása gyanánt szerepelne. — A Báthory-utczán végig egyenes vonalban a váczi-útnak tartana, s azt elérve a vasúti indóházig s a kiszélesített mező-utczán végig, a külső király-utczáig ágaznék el; a fővonal tovább haladna a váczi-úton a Deák-térig s innen az országúton végig a szénatérig s a mézáros-utczán le a sóház-térre, a hol újból a rakpartot érné el. Mellékágait a kiszélesített király-utcza, a kerepesi-út, a soroksári utcza s a rendezendő két nyúl-utcza képeznék.

Ez ágazatok közül csak a király-utcza szélesítése venne igénybe nagyobb költséget, mert jobb oldalának hét első háza belebb volna szorítandó, a mi e házak lerontását s újból felépítését tételezi fel; talán nem is oly óriási költségeket nyelne el e tágítás, mint első pillanatra gondolnák. ha tekintetbe vesszük azt, hogy a telkek mind rendkívül mélyek, a mely oknál fogva még utig elég nagyok maradnának azon esetre is, ha elejük elmetszetrnék; a jelenleg ébredező vállalkozási szellemnél fogva talán egy építkező társulat tehetne kísérletet, a mely kísérlet nem járna káros következményekkel, ha elképzeljük magunknak, mi egészen más színt öltene s rendeltést fogna nyerni, a széles, tágas, szellős király-utcza, hasonlítva azt jelenlegi állapotához.

A boulevardok közül befásítandó volna, hol egy, hol két fasort ültetve, azon rész, mely a Duna partján kezdve a váczi-útra, indóházhoz, a mező-utczán át a külső-király-utczába ágaznék el, hasonlóképen volna elrendezendő a váczi-út folytatása, az ország-út, a mészáros-utcza, a kerepesi-út, az üllői-út, mint oly főrészei a boulevardoknak, a melyek elegendő szélességgel bírnak fasorok ültetésére, s túlzottan tágasak arra, hogy így pusztán s kopaszon maradjanak. — A faültetés mellé kívánatos volna a kiemelkedő járda, mint

azt Párisban s Bécsben látjuk; vájjon a boulevardok kövezettel láttassanak-e el, vagy pedig kavicssal, ez a hozzá értők véleményétől és a gazdálkodási szempontnak figyelembe vételétől függ; annyi azonban bizonyos, hogy kellem s lakályosságra, s így tehát a háziurakra nézve, sokkal czélszerűbb s szebb a kavics, csak jól el kell tudni talaját készíteni.

Budán, a pesti boulevardnak megfelelőleg, az új s a régi feljáró a várba, s a Krisztinaváros főutczája, az alagúti kijárával összeköttetésben volna átalakítandó boulevardnak, a mi összeköttetésben az általunk tervezett népkerttel igen szép jövőt biztosítana Budának; — ha valamikor, a mit bizony remélek, lerontatnak az erősség falai, akkor Glasgow mintájára kellene felhasználni a jelenlegi várhegy egész környékét s az esetben mind az, a mit jelenleg javaslok, nem csak megmaradhat, de már e jövő tervnek egyik kiegészítő részét képezné.

Eszmelánczolatnál fogva s mintegy a boulevardok kiegészítéséül még két eszmét pendíték meg, mint a melyek létesítése ugyan a többiből önként folyik talán, de mégis főtekintet érdemel.

Az egyik a közutak s csurgók létesítése, a melyek részint a tervezett sétányok díszítéséül s az ottani lég hűsítésére szolgálnának, részint oly

helyeken, kisebb terek vagy tág szegleteken volnának alkalmazandók, a hol mint könnyen elérhetők, a közhasználatnak felelnének meg. — E csurgók s közkutak azonban a vízvezeték czél-szerű tervezete s keresztülvitele által sokat veszítenének becsükből, mert ha mindenki házánál kaphatja meg a kellő vizet, az még kényelmesebb, mint ha bármi közel csurgóhoz kell azért küldeni.

Egy mellékes szükséglet városunkban nem akarok itt felemlíteni, a mely már ugyan minden polgárosult városban létezik, csak nálunk nem, s a melyre egészségi s kényelmi, mindenekelőtt pedig emberi szempontból nagy szükségünk volna, s a melyre már annyiszor figyelmeztetett a város, de a miből nem lesz semmi, mert a határozat mindig az: határozni fogunk; több a gyűlés, mint az eredmény.

A másik eszme, melyet különösen ki akarok emelni s a mely eszmére nézve inkább hátra, mint előre halad városunk, ama borzadalmas vásári bódékat illeti, melyek a város kebeléből való eltávolítása égető szükséggé vált, megmaradásuk pedig szégyenfolt.

Ha már szükségesek e vásári bódék, száműzzék azokat oly helyre, a hol nem alkalmatlankodnak minden évnegyedben legalább három hétig az emberiségnek.

Igen czélszerű hely volna a bódék számára azon tér, melyet hajdan lóvásárnak hívtak, s most parasztvásárnak kereszteltek s a mely tér a kerepesi-út mentében a tót evangélikus templomi és iskolai telek megett terül el; e tért először nivelírozni kellene, bekavicsolni s fasorokkal beültetni, a mely fasorok jeleznék a sátrak utczáit; s ha ott azután elhelyezkedik a vásár, s oda a kerepesi boulevardon végig sétálva fognak az emberek juthatni, kérdem, nem szívesebben látogatnák-e, mint a mostani összezsúfolt s alig használható helyen?

Jövő, egyszersmind talán utolsó cikkemben néhány a belvárost érdeklő újítást szándékozom az illetők figyelmébe ajánlani.

VII.

Bocsánatot kell kérnem olvasóimtól, hogy cikksorozatom a kívánatosnál jóval terjedelmesebbre nyúlt; de ez untató hosszadalmasságot mentse ki azon rendkívüli előszeretettel, melyet fővárosunk iránt s azon mondhatnám elfogultság, melylyel saját eszméim iránt viseltetem, a melyek valósítására végre-valahára megérkezettnek vélem

a kellő pillanatot, csak jó akarat, érdekeltség s erély lelkesítsék azokat, kik hívatvák ez ügybe befolyni.

Azok után, miket elsoroltam, kevés mondanódóm marad.

Az utánzásnak csak bizonyos mértékig vagyok barátja, az életképes fejlődés azon vezéreszme, mely előttem lebeg, a hányszor valamit megbírálok vagy előtérbe tolok.

Már cikksorozatom elején említém, miszerint véleményem szerint, most még kár volna Budapest számára határán túl keresni terjeszkedést, mikor a meglevő térnek legnagyobb s sok tekintetben legszebb része még nincsen kellőleg sem felhasználva, de még fel használ hatásra nincs is előkészítve.

Tekintsük végig külvárosainkat s meg fogunk győződni szavaim igazságáról; — a hol a külvárosok oly utczákkal bírnak — nem is szólva a Lipótvárosról — milyenek a gyár-utcza, mező-utcza, külső király-utcza, a leendő aradi-utcza, a kerepesi-út, a sertéskereskedő-utcza, az üllői-út, a soroksári-utcza, kétnyúl-utcza, nem is említve Buda külvárosait, melyek csekély igazítással igen szép utczákat hozhatnának létre, — ott kész a talaj s ha ezt elkészítjük kellőleg, kimaradhatlan a jó termés, a mint azt el is mondtam már cikkeim folytán.

Itt még csak a belvárosról akarok említést

tenni, mert nem helyes eljárásnak tartanám azt, ha megfélelkezve a legrégibb barátunkról, őt ócska, kirívó s többi testvérei külsejétől egészen elütő gúnyájában meghagynék; — ez sem hasznos, sem méltányos nem volna s szerfelett ártalmasán hatna fővárosunk jövő alakulására; a mennyire túlzottan nagy költség s baj nélkül lehetséges, igyekezzünk oda hatni, hogy a belváros, valamint Pesten, úgy Budán, az egésznek megfelelő összhangzat szerint rendeztessék.

A mit most százezerekkel elérhetünk, ugyan az kevéssel utóbb alig annyi milliókkal lesz csak elérhető.

Ezúttal nem lehet czélom többlet tenni, mint kijelölni belvárosunk azon pontjait, melyek mindenek előtt rendezendők, ha véghanyatlásra nem akarjuk a hajdani Pestet kárhóztatni.

Egyik első teendő volna szerintünk a fehérhajónak eltávolítása s az úri-utcának folytatása egyenes vonalban a Deák-utczáig, mi nagy nyereségnek volna mondható, a mennyiben e szűk helyen felette meg van nehezítve a közlekedés. — A servitákkal végre rendbe kell jönni s az ott nyerendő piaczt annyira lehetne terjeszteni, a mily szélességben terjed a Károly-kaszárnya; e gyönyörű tér sétánynyá átalakítva, e városrésznek egészen más szint kölcsönözne. — A kígyóter

főfigyelmet érdemel, mert túrhetetlenné vált az e helyen való összezsúfolása a kocsiknak s arra elszetű gyalogosoknak; e tekintetben azonban hallomás szerint az újonnan építendő Curia alapterve szerint, talán segítve is leend a bajon.

A barátok terének érdeke azt követeli, hogy a barátok épülete végre emelkedjék ki elhagyottságából; a Jankovics-telek pedig vetkeztesse le elpusztult külsejét, melyet e ferdén állított alház jelenleg mutat. — A zöldfa-, Lipót- s molnár-utczák rendezése elkerülhetetlen, ha e városrészt némileg emelni óhajtjuk, a mi csak úgy érhető el, hogy az ott levő viskók helyett, házak, lakható épületek keletkeznek. — A sóház eltávolítása s az ottani tér rendezése annál szükségesebb, mert igen szép telkek fognak nyeretni oly helyen, a hol jelenleg lakni is alig lehet. — A régi német színház helye kisebbitendő s felépítendő, sőt e piac rendezése nagy szükség, mert egyik oldalának ferde állása az egésznek külsejét rontja; ugyanezt mondhatnék a városház-térről is, a honnan, hogy e sok apró épület végre eltűnjék, nagyon kívánatos és. szükséges, mert a míg a belváros lakóházainak oly tetemes száma csekély kis emeletes s alházakból áll, addig természetes, hogy szálláshiány van s természetes az is, hogy a meglevők nagyon s aránytalanul drágák.

Egy kisajátítási törvény szüksége mind érezhetőbbé válik.

A Sebestyén- és rózsza-tért nem említettem itt meg, egyedül azért, mert, a mint hallom, a Curia újbóli felépítése által c tér is fogna nyerni, s a hatvani-utczának a Duna-utczával való összeköttetése létesülne, a mi rendkívül nagy nyereség volna városunk e kisszerű s elhagyott zugára nézve.

Budán e tekintetben az első s főteendő, nem is említve a mellék-utczák, vagy terek tágítását s rendezését, a György-tér bővítése egészen a fővártán tüiig, a mi által e tér mintegy nagy-utczát képezve s befásítva valódi díszére válnék ős Budának.

A mi itt a régi várost illetőleg általam megemléttetett, az szerintem a legkevesebb, a mit célul kitűzhetünk, mert ezek megtétele nélkül Pest mindenesetre egyik főrésze pusztulásnak indulna, hasonlítva azt a város többi részeihez. — De másrésről, ha mindaz fogamatba vétetik, miről itt megemlékeztem, rövid idő múlva, a város egygyé fogna olvadni az új részekkel, mi kell hogy egyik főczélunk legyen.

Tizenkilencz éve annak, hogy e czikksorozatot íram; — tizenhét év folyt le azóta, hogy a törvényhozó testület az ország fővárosa irányában

lerotta kötelességét híven s önzetlenül, mi által egy újabb korszaknak vetette meg alapját s jelölte ki irányát.

Sajnálattal kell constataálnom, hogy a főkérdések végleges megoldása körül még nagyon hátra vagyunk; — mert elnézve a még meglevő, könnyebben elhárítható bajoktól, nem lehet tagadásba venni, hogy a csatornázást, a vízvezeték, áru-csarnokokat illetőleg még mindig az első kezdet, az alapozás nehézségeivel küzdünk.

Mennyit kellessék e mulasztásból a municipális rendszer nehézkes gépezetének, — mennyit az egyes hatóságok mulasztásainak — s mennyit az idők mostohaságának rovására írunk, itt fejtegetni nem lehet czélom. — De annyit szabad talán az érdekelt tényezők emlékezetébe ajánlanom: hogy az elvek s jogok körüli harcok s torzsalkodások közben a valóban hasznos eredmények körüli gyümölcsöző tevékenység, a fő-czélnek magának nagy hátrányára, rendesen le-szorul a napi rendről.

HÚSZ ÉV MÚLTÁN.

Gróf Andrássy Gyulának alig van Magyarország újból történet alkotása körül egy-egy nagyobb érdeme, mint a magyar királyi honvédsereg megalkotása.

A mily nagy ellenese valék annak, — mióta az alkotmányosság komoly, felelősséggel járó s öntudatos tevékenységét ismét felvettük — mikor üres erszénynyel, s embryohoz hasonlítható rendezetlen viszonyaink között a külön álló magyar hadsereg eszméjét mint valamely «*conditio sine qua non*»-féle feltételt s postulatumot állították oda, épen oly hévvel karoltam fel egy honvédsereg megalkotásának kézzel fogható haszonnal járó s a nemzet önérzetének egyik hatalmas emeltyűjéül számba vehető eszméjét.

Egy önálló nemzeti hadsereg — s ha nem az, akkor alig nevezhető másnak, mint zsoldos hadnak szervezése az ahhoz megkívántaié anyag nélkül oly nehezen megoldható feladat a mai világban, a mely igen-igen sok nehezen s csak fokozatosan elérhető feltételekhez van kötve. —

Mert az anyag, a melyből egy önálló nemzeti hadsereget gyúrni lehessen, nemcsak a közvitézek, állományának kiegészítéséhez szükséges, a népből előkerülő ember-számból kerül ki, hanem képzett hazai altisztek, alantos s felsőbb tisztek is, nem is szólva az egész administratív keretről, melyet végszükségben az idegen elemekből is lehet ideiglenesen egybe alkotni, szükségeltetnek ahhoz első sorban.

Már pedig mennél többet szónokoltunk a közös hadseregről, mint hazafiatlan s nemzeti érdekeinkkel ellentétben álló elemről, — annál távolabb s távolabb estünk el annak lehetőségétől is, hogy elérjük, — mert ha megkínálnak vele, sem tudunk volna mihez fogni s mint kezdeni meg a nagy munkát.

Az ár okvetetlenül összezapott volna fejünk felett, s elsodor minden bizonynyal.

Ily veszélyes, különítsen a mai előre haladott korban veszélyes kísérletekért egy nemzettel szemben ki fogna felelősséget vállalhatni?

Az itt megpendített szónoklatok s izgatás hazánkfiái előtt mint egy bűnt állították oda azt, ha ifjaink a közös hadseregben szolgálatot vállalván, a katonai pályát választják életcélul. — Ezen, a katonai szolgálattól való abstinentia szomorú következményei csakhamar azon reánk nézve szé-

gyenletes jelenségben mutatkoztak, mely szerint az egész közös hadseregben alig volt már egy-két magyar származású törzstisztünk vagy tábornokunk, a mely lealázó állapot részben még most is tart, a mit legjobban bizonyítanak azon nehézségek, melyek bizonyos magasabb rangú katonai állások magyarokkal való betöltése körül felmerülnek.

Vége most már azon időnek, mikor hadakkal lehetett csatákat vívni, — mert vannak még most is feles számmal oly értelmetlenek, a kik a múlt századok magyar hadait, vulgo népfölkelés vagy megyei bandérium, hadképes tényező gyanánt szeretik oda állítani. — hadsereg kell most, mely mindennemű attribútumaival fel van ruházva az újabb katonai tudomány követelményeinek, — ha a nagy szavak mellett megsemmisülni nem akarunk.

Sehol a világon nem hallunk annyit jajvészélni a középosztály — értsd nemesség — teljes elzülése s megsemmisülése felett, mint hazánkban.

De hát miért alkotott volna a mindenható más élet-rendszabályokat a magyarok, mint a más nemzetek számára. — Bizony azt nem tette, de nem is tehetné, mert külön kalácsot annyi felé nem lehet ám sütni, — a sült galambot sem repítheti

pedig azok szájába, a kik üres gyomorral, de szájatva lesik annak feléjük való érkezését.

A középosztálynak éppen egyik legszebb s legelőnyösebben megoldható feladata az volna, a hadsereget jó, megbízható, művelt s hazafias szellemű tisztekkel ellátni. — De nálunk, a hol csak elvétele tapasztaljuk azt, hogy a középosztály valamely csemetéje mérnökké, kereskedővé vagy gyalogsági tisztté degradálja magát, még jó hosszú ideig fog tartani, míg talán a végszükség oda lógja kényszeríteni hétszilvás nemes úrfiainkat, fertálmágnásainkat és mágnásfiókjainkat, hogy végre-valahára lássák át, hogy nemcsak falun elpipálva, a megyénél vagy minisztériumoknál kell és lehet megállapítanunk jövőnket.

Becsülettel megkeresni kenyerünket, lelkiismeretes munka által megállapítani jövőnket, ez oly erény, melybe belétörődnünk talán nehéz, de a melyet el kell sajátítanunk, ha magunkat biztosítottaknak s hazánkat boldognak s erősnek óhajtjuk látni.

A honvédsereg megalkotását én az itt ecsetelt viszonyok között iskolának képzeltem s reményltem, a mely hazánkfiat népszerű módon fogja arra mintegy reá vinni, hogy a magyar ősrégi erényét ne hanyagolják el, nem hagyván fel a fegyverforgatással.

Bármint alakultak legyen is a kelet újabbkori viszonyai, — de annyi mégis bizonyos, hogy a magyar nemzet még hosszasan kénytelen lesz fegyveres készenlétben örködni, ha saját magának sírját megásni nem akarja.

Ne feledjük soha, mi sok néptörzset tiportunk le s gázoltunk agyon, hogy mint jövevények egy ezredév óta magunkénak vallhassuk e szép darab földet; — a világ folyása a mi kedvünkért pedig megállapodni nem fogván, legyünk készek arra, hogy azok, a kik irigy szemmel tekintik újabb fejlődésünket, a kísértetnek netalán engedni fognak — ha szerét ejthetik — hogy a dédunokákon bosszulják meg őseik lealáztatását.

Mikor e sorokat írom, lehangolt kebellem kell beismernem, hogy tizennyolcz évi tapasztalás alig-alig egy kis javulást képes felmutatni. — Középosztályunk s mindazon felébb említett kissé alá-szállt osztályaink még most sem tudnak s akarnak belétörődni abba, a mit mi komoly életpályánk alapját megvető munkának nevezünk. — Sokkal több még a sallang, sokkal több még a hivalkodás s a komoly foglalkozástól való rettegés és sokkal csekélyebb még a valódi munkásság iránti tisztelet s megbecsülés, semhogy egyhamar gyökeres javulást remélhessünk.

Részemről örömmel ragadtam meg az alkalmat, hogy a honvédseregbe való felvételhez jelentsem magam. — Gróf Andrassy Gyula szívesen vette óhajomat, s annak megfelelően 1869. évi május 5-én kinevezett századossá a lovassághoz, szabadságolt állományban.

Húsz év után ismét huszárruhába bujtatva érezvén magam, öröm s meglelégedettség szállotta meg egész lényemet.

Első bevonulásom alkalmával Mező-Túrra és Kecskemétre indulók 1870 évi szeptember havában, midőn az első három lovas-század osztálylyá alakítva, tartotta meg kísérleti gyakorlatait s mutatta be előmenetelét főparancsnokának, József főherczegnek.

Eme reám nézve rendkívül kellemes emlékek környezte élelményemről e munkám második kötetében emlékeztem meg.

Utolsó ízben 1874 augusztus és szeptember havában vettem részt mint honvéd lovas-tiszt a Csákvár és Alcsuth vidékén rendezett nagyobb szerű hadgyakorlatokban, — Elek Gusztáv lévén őrnagyom, Beniczky Gábor — Ödönnek fia — pedig hadnagyaink egyike.

Örömmel szemlélőm s tapasztalám azon ropant haladást, melyet honvéd-lovasságunk e négy év alatt Henneberg Károly ezredes lovas-dan-

dárnok szakértelme s fáradhatatlan munkássága folytán elért.

Henneberg a honvéd-lovasság tökéletesbítése körül tanúsított érdemei legfelsőbb helyen elismerésre találván, utóbb tábornokká, 1881-ben lovassági felügyelővé s végre altábornagygyá lón előléptetve.

A honvéd-lovassággal szemben Henneberg ugyanazon regenerátori tevékenységet fejtette ki, melynek a közös hadseregbeli lovasság báró Edelsheim-Gyulay Lipót lovassági tábornok személyében oly rendkívül sokkal tartozik.

Ha a kineveztetésemet követő «ősi fészünköt» érdeklő események arra nem kényszerítenek, hogy sarkon fordulva életirányomat teljesen megváltoztassam, — a legnagyobb töروmmel tettem volna meg mindent, a mi szükséges arra nézve, hogy tettlegesítsem magam, — megmaradván katonának, a mely pályához gyermekkorom óta oly nagyon ragaszkodtam, de a melyet választanom végzetem nem engedé.

Még most is, ha a trombita szavát hallom, felbuzog bennem a vér, — épen úgy, mint mikor estende ha magamban haza felé ballagván, egy jó cigány nótának hangjai ütök meg fületem.

A honvédség kötelékébe való második belépésem volt életem utolsó, függetlenségem önérzetében megfogamzott, aggályoktól ment lelkesedés felidézte, a jövőt rózsás színben elémbé varázsló elhatározása.

A mi azontúl következett éveken át, az sötét homályba burkolt ködképek felé való tapogatódzásnál egyébnek nem mondható, mert sorsom sivárrá s aggályteljessé változott át.

S mégis a vigasz késett, de nem maradt el.

Életben csak azon jó tulajdonságom tartott meg, melynél fogva a legaggasztóbb viszonyok s a legkétségbeejtőbb körülmények daczára is kedélyem frissesége, e nekem jutott megbecsülhetetlen kincs, megóvta lelkemet az elkeseredéstől. — Azzal bíztatám magam mindig: hogy az, a ki a végzet által reája mért kötelességeket és csapásokat híven teljesíti s zúgolódás nélkül eltűri, elveszhet ugyan, de el nem merülhet soha!

Be jó, hogy a jövőbe nem tekinthetünk; — mert ha előre tudom vala, mi vár reám a következő néhány év alatt, aligha volnék képes most megnyugvásteljesen megírni becsülettel teljesített s jó szándéktól áthatott munkásságom e vigaszteljes lapjait.

A MEREDÉLY SZÉLÉIG.

A hányszor gyermek s utóbb ifjú koromban valakinek eljárása, tettei vagy szavai felett rosszalólag nyilatkoztam — a mi rajtam, mint túl a rendén sokat fecsegőn gyakran megtörtént — édes anyám mindannyiszor feddő hangon kérdezé tőlem:

— Ismered-e annak, a ki felett ítélsz, bensőbb viszonyait? — tudod-e, mi indította őt ez általad becsmérelt s leszólt eljárásra?

— Nem ismerem indokait — válaszolám ilyenkor mindig egy kissé megfélemlítve — de hallám, a mint szólottak róla azok, a kikről felteszem, hogy bensőbb viszonyait megtudakolták.

— Ne ítélj el soha senkit az után, a mit hallasz; de képezz magadnak ítéletet mindenkoron csak az után, a mit a magad szemével láttál, vagy saját igen egészséges s a hallgatódzásra alkalmas füleid révén hallottál. — Végzetünk utait nem ismerjük, ki áll jól azért, hogy te magad is nem foghatsz valamikor oly kétségbeejtő viszonyok közé jutni, melyek nagyon megkönnyítendik elle-

neid részére a feletted való pálczatörést. — A miatyánk szavai szolgáljanak neked zsinórmértékül; a keresztény vallás leghívebb kinyomata ez imában van letéteményezve; a ki annak értelméhez képest jár el, mindenkoron becsületes ember és jó keresztény fog tudni lenni.

Édes anyám e szavai s az azokban foglalt komoly intés mindig fülemben csengett, s legkönnyelműbb élelményeim, utóbb pedig leverő sújtatásom közben is egyaránt vezércsillag gyanánt világította meg ama nem ritka esetekben felette keskenyre szabott ösvényt, melyen haladnom kel le, hogy megóvassam a meredély mélyében való eltűnéstől s megsemmisüléstől.

Szívesen adtam annak, a ki kéregetett tőlem, a mikor épen volt mit adnom, de soha nem vizsgálám, mi ok indíthatta az illetőt arra, hogy hozzám forduljon segélyért. — Hisz jobb, ha tíz által megcsalattatunk felebarátaink közül, mintha egyet sértünk meg vagy bántunk meg igaztalanul.

Igaz, hogy gyakran visszaéltek e gyengeségemmel, de az e feletti bosszankodás sokkal csekélyebb hátránnyal volt és van reám nézve, mint előnnyel a megnyugvás s tiszta lelkiismeret tudata.

Már évek óta aggódtam Ármin testvéröcsém vagyoni állása felett; — hisz nem egyedül az ő családjáról volt szó, de az én saját vagyonomról is, a mely egészben nála volt letéteményezve s elhelyezve. — Mennél több gond nyomta árva fejét, annál kevésbé bátorkodtam saját érdekében nyíltan fellépni, minden áron rendet csinálendő. — Nagy hibát követtem el ezen engedékenységem képében, mert egyedül az én a kellő időben bekövetkező erélyes fellépésem révén lett volna még megmenthető egy része annak, a mi így teljesen tönkrement és megsemmisült.

Aggályaim félévről-félévre fokozódtak, bátorságom pedig ugyanazon arányban alászállván, elodázhatalanná vált a családi dráma bekövetkezése.

Csak az, a kinek szemei s lelke előtt egyszer ez életben végig vonultak egy család vagyoni bukásának szívrepesztő jelenetei, — csak az mondhatja joggal drámának azt, a mit oly sokan általam soha fel nem fogható könnyűvérséggel, hogy ne mondjam vétkes könnyelműséggel tudnak megés elítélni.

Alig készültem el a honvéd-lovas-századosi állásom becsülettel való betöltéséhez szükségelt

előkészületeimmel, — alig szerzém be egyenruhát, nyereg-szerszámomat s a katonai czélok-
nak megfelelő háts lovakat, — alig tanulmányoztam végig egy szakférfi által beavatva s irányítva a honvédség gyakorló szabályzatát, — midőn néhány heti egymást érő rendezési kísérletek s öcsém sógoraival, gróf Keglevich Bélával és Beniczky Ödönnel s azok jogtanácsosaival folytatott tanácskozás után a további halogatás rossz esélyeit kikerülendő s megmentve a családot egy csőd veszélyeitől, — Ármin öcsém ügyeit illetőleg az egyedül lehető megoldás a következőben lett elfogadva s megállapítva, — 1869-ik évi október hava 15-én.

Elmondom mindezt tanulságául annak, mint lehel összetartás, egymás iránti hajlam s meggondolt, de erélyes eljárás segélyével a legnyomasztóbb körülmények daczára is a mások kára nélkül rendezni oly ügyeket, melyek közül a jogos igények kielégíttetését s a becsület megmentését kell hogy legelső sorban szemügyre vegyük.

A nálunk dívó, mindenkoron a becsületérvés által irányított, de gyakori esetekben feltűnően könnyelmű rendezése a vagyoni s hitelügyeknek talán kívánatosná teszi azt, hogy egy-egy öreg ember «sine ira et studio» elmondja élettapasztalatait. — Ám lássák az ifjak, a kik vajmi gyak-

ran mosolylyal ajkaikon szemlélik az idősbek cselekedeteit, hogy a legtöbb esetben lehet, ha igazán akarjuk, az élénkbe tűzött helyes életszabályoknak megfelelőleg eljárni.

Az újabb hitelviszonyoknak egyik igen veszélyes kinövésének tartom azon nálunk most már általánosan elfogadott szabályt, mely szerint a pénzüintézetek váltóra csak három aláírással adnak kölcsön pénzt. — Ezen, az intézetekre czélszerű eljárás következtében, ha az elfogadó bajba keveredik, a baj nem az ő, de a másik két társaláíró vállaira háramlik, vagyis más szavakkal elmondva: egy egyéniség helyett három juttatik az örvény szélére. — Ehhez reáadásul nálunk még azon igen primitív felfogás is dívik, hogy rossz néven veszik annak s mintegy sértést látnak abban, ha valaki más érdekében nevét s hitelét kockára tenni nem akarja. — Mert végre is a kockázat a kibocsátóra s forgatóra nézve úgy szólván nagyobb, mint az elfogatóra nézve, a ki azon adós-levelet, mely alá az «elfogadom» szócskát sajátkezűleg írta, a maga saját adósságának ismervén el, köteles is volna e tartozását számba véve, annak kifizetéséről gondoskodni. — De ha ez esetesen nem történik meg, akkor a másik két aláíró azon kellemetlen meglepetésben részesül,

hogy oly tőke kiegyenlítéséről köteles gondoskodni, a mely az ő kezei közé sohasem folyt be s a melynek így tehát semminemű hasznát vagy előnyét nem élvezte.

Mindezekon felül még azon kellemetlen s káros következménnyel is jár e hármás aláírás, hogy épen a könnyelműekre nézve könnyíttetik meg a kölcsön-felvétel, mert nem neki, vagyis nem az ő, de társaláírói hitele nyomán jut kölcsönpénzhez.

Azt nem tudom, vájjon szakszerűleg megítélve az eszmét, helyes-e mindaz, a mit itt mondok, de annyi bizonyos, hogy soha azelőtt egy embernek vagyonbukása oly sok embert belé nem sodort az örvénybe, mint jelenleg.

Százakra megy azok száma, a kik ezen eljárás révén álszégyenből, jószívűségből vagy minden önösséget kizáró meggondolatlanságból tönkre mennek, a nélkül, hogy azt, a kiért feláldozták magokat, megmenthették volna.

Ehhez hasonló helyzet állott be nálunk is, midőn e szívességből s jóhiszeműleg öcsém sógorai s általam megtett társaláírások következtében nemcsak egy, de négyen valánk kitéve a legnagyobb veszélynek.

Beniczky Ödön és gróf Keglevich Béla e tekintetben nemesen és okosan jártak el, mert nem

habozva egy perczig sem, átvették hármunk aláírása, helyesebben mondva jótállása fejében Ármin öcsém annyi adósságát s viszont jószágait is, a mennyit becsülettel s józan észszel kiegyenlíthetni remény mutatkozott.

Kikerültetvén így a csőd s testvéröcsém becsülete s polgári állása meg lévén mentve, grót Lónyay Menyhért szívessége nyomán sikerült őt elhelyezni, míg más részről gróf Keglevich Béla, mint példás testvér, nővéréről gondoskodott, ilendő évdíjjal látván el sógornőmet.

Soha életemben nem tapasztaltam annyira ama régi példabeszéd: «bis dat qui cito dat» igaz voltát, mint akkor, mert ezen egész művelet oly gyorsan s minden feltűnést kerülve lett elintézve, miszerint a külvilágnak még csak idő sem engedtetett arra nézve, hogy a dologgal bővebben foglalkozhassál a mi tagadhatatlanul nagy előny ily kényes természetű s szövevényes ügyek rendezése körül.

Ezen rendezkedés után maradt még körülbelül 38,000 frtnyi oly fedezetet nem találó adóssága testvéröcsémnek, mely, a mint mondani szokás: nem fért már sehová. — Ezen összeg kielégítését én vállaltam magamra.

Egész vagyonomból egyebem nem maradt, mint

felkelhetőim vagyis bútoraim, könyvtáram, fegyvertáram, képeim, lovaim, kocsijaim s néhány ki-tűnő fajú saját nevelésű agaram.

Mindezek eladásáról gondoskodni s a felébb jelzett összeg hitelezőivel részletfizetések iránt kiegyezkedni vált gyorsan teljesítendő első feladattommá. — Az elsőt illetőleg barátaim előzékeny s nemes magaviseleté segített rajtam, — mert Prónay József, gróf Károlyi Sándor, Blaskovich Ernő és Miklós, gróf Degenfeld Gusztáv, gróf Keglevich Béla, báró Podmaniczky Géza és Levente, báró Radvánszky-Podmaniczky Mária húgom, gróf Ráday Gedeon mint vevők ajánlkózván, rövid időn az ősi fészünkben bírlalt szállás kiürült teljesen. — Mikor búcsút mondva s még egyszer bejárva ez általam annyira kedvelt s kellemesen lakott helyiségeket, lépteim úgy kongottak végig e nagy termeken, mint mikor rég elpusztult romokat vizsgálva visszhang válaszol minden egyes szóra s járás-kelés előidézte zajra.

A másik teendőmet illetőleg szintén szerencsés valék, mert alig egynek kivételével a többi hitelező mind a legnagyobb előzékenységgel viseltett irántam, a mely előzékenység s bizalom még fokozódott, mikor a felebb jelzett gyorsan előteremtett pénz segélyével az első részletfizetést pontosan s minden fennakadás nélkül betarthatam.

Ez itt említett művelet közben tanultam megismerni az embereket, s így nem csoda, hogy azóta igen gyakori esetekben, ha vagy túl a rendén magasztalni, vagy túl a rendén megszólalni hallom embertársaimat, keserű mosolyra fakadva azt gondolom: Der Schein trügt.

Első időben nagyon nehezen haladtam ügyeim rendezésében, a min utóbb elbeszélendő élemléymeimet s életmódomat véve tekintetbe, nem csodálkozhatni. — Sőt az lep meg most, ha visszagondolok mindarra, a mit akkoron túrnöm, szenvednem s a mellett dolgoznom kelle, hogy egyáltalában vissza nem riadtam az élembe tűzött feladattól s kétségbeesés által üzve a meredély végső széléig érve, az örvényben nem merültem alá.

S épen ama válságos időben történt meg rajtam oly két eset, melyet a pedansságig rendetlenrendes szokásaim mellett soha sem éltem meg. — Utolsó regényemen a nyár közben dolgozván s pénzre lévén szükségem, kiadómtól a nekem a «Kedvencz» című regényemért járó tiszteletdíjat előre vettem fel. — A ki némi gyakorlatával bír az irodalmi tevékenységnek, át fogja tudni érezni, mi roppant nehéz egy félig kész munkát oly körülmények s lélekhangulatban fejezni be, a minőben én akkoron valék. — Szavamat beváltandó,

de nem lévén képes nappal, a mi közben hivatalos teendőimmal s más temérdek ennél sokkal alkalmatlanabb ügyekkel valók elfoglalva, regényírással foglalkozni, éjjelenként — épen úgy mint most tizenhét évvel utóbb — elcsendesedvén körülöttem minden s nem tartván többé senki alkalmatlankodásaitól, írtam s végeztem be munkámat. — Annyit be kell vallanom, hogy meglehet hibás felfogásom szerint, soha jobbat nem írtam, mint a milyennek épen ama aggályteljes éjjelek szülöttjét én tartom.

A másik kellemetlenség, a mely már alkalmatlanabban nem is jelentkezhetett volna, egy 1848 deczember havában kifizetett, de akkori bizományosom által vissza nem követelt kötelezvényem másod ízben való bejelentése képében szakadt reám. — Perelnem nem lehetett, mert azt az elszegényedett ember nem teheti, — nem marad más hátra, mint másod ízben, még pedig kamatostól kifizetni azt, a mit régóta rendezettnak vélttem.

Mind hiába, a szegény embert az ág is nyomja, mondja egy magyar példabeszéd.

Így nyomorogtam két és fél évig, — midőn báró Podmaniczky Lajos unokatestvérébátyám váratlanul meghalálózván, a barátok terén fekvő

családi seniorális házunk felének birtoklási joga örökség útján reám szállott.

A mindennapi kenyerét s családjá becsületét nagy nehezen megkereső zsellér — háziúrrá lett s néhány ezer forint évi jövedelem birtokába jutott oly váratlanul, mintha e reám nézve akkor vagyont képviselő hitbizomány az égből cseppent volna le.

Ezen lélekhangulat által indítatva határozám el magam ez örökségem segélyével egy évek óta lelkemet lidércz gyanánt nyomó gond alól felszabadítani, — Ármin öcsém s sógornőm is úgy a hogy csak el voltak látva, — de a négy fiúnak nevelési költségeit fedezni s azt előteremteni mindig nagy bajjal járt.

Elmentem János bátyámhoz, a ki hitbizomány házunk másik felének volt, mint azon ágon legidősebb, birtokosa s azon ajánlatot tevém neki: hogy hitbizományunknak nem lévén megadva a királyi jóváhagyás, híjjunk egybe családi ülést s hozzuk javaslatba a ház eladását és a bejövendő pénznek ágak s fejek szerinti elosztását.

Nem e munkám keretébe tartozik javaslatom keresztülvitelének leírása, a mely hihetetlenül sok bajjal s gonddal járt, itt csak annyit említhetek fel, hogy a család a hitbizomány felosztásába bele egyezvén, — a házat eladóvá tettük, — sőt

1875-ben el is adtuk, s a tőkét azonnal fel is osztottuk.

E művelet nyomán a Sándor-ágon, azaz a mi águnkon mindegyikünk tízezer forintnyi tőkéhez jutott, a mi akkori viszonyaink között megbecsülhetetlen kincs gyanánt volt tekinthető. — Ármin öcsém mindegyik fia részére a kiskorúaké az árvaszéknél helyeztetvén el, tízezer forint lett így folyóvá, s így tehát negyvenezer forintnak kamatai állottak rendelkezésre a szülőknek fiaik nevelési költségeinek fedezésére.

Befejezván így szerencsésen ez ügyet s felszabadulván a lidércznyomás alól, a nekem jutott pénzt pedig a vállaimra nehezedő terhek részbeni rendezésére fordítván, — kedélyhangulatom s anyagi körülményeim legalább némileg szelídebb szint öltöttek.

Mikor életem e szomorú s rendkívüli sok erkölcsi s anyagi erőmegfeszítést igénylő szakába léptem, mindenekelőtt lelkiismeretemet s öntudatomat igyekeztem megnyugtatni, — a mi nélkül kitarató munkát végezni s lelki fájdalmakat legyőzni, szerintem alig lehetséges.

Hogy ezt elérjem, három irányban jártam el s hajtottam végre az általam helyeseknek tartott eszméimet, — életemet biztosítván tízezer forint

erejéig, — végrendelkezvén, — s minden, valamint általam úgy öcsém által felajánlott, de még be nem váltott alapítványi tartozásainkat fizetvén ki.

Az életbiztosítási intézményt mindenkoron igen hasznosnak tartottam s vallottam. Részint mert hasonlítva csekély befizetések révén egy teljesen függetlenül rendelkezésünkre álló tőkét biztosíthatunk magunknak akár még életünk folyamán, akár halálunk esetére kifizetendő; — részint mert rendszeres s pontos eljáráshoz szoktat a saját magunk érdekében; — s végre mert bizonyos megnyugvást idéz elő azon tudat, hogy néhány orvos megvizsgálván töredékeny emberi testünket s biztosíthatóknak véleményezvén, egészségeseknek s épeknek tart bennünket.

S végre is a kinek nincsen semmije, minemű biztosítékot nyújthat az azoknak, a kiknek tartozik, — ha csak azt nem, hogy legalább halála esetére némi kilátással bírandnak hitelezői arra nézve, hogy kielégíttessenek.

S e megnyugváshoz hasonlítva mi csekély s könnyen elviselhető volt reám nézve azon teher, a melyet az évnegyedenként 115 forintban megállapított életbiztosítási nyugta kifizetése nekem okozott.

Végrendeletemben, a mely igen csekély változtatással még most is körülbelül ugyanaz, elmondottam mindazt, a mit halálom esetére végrehajtandónak óhajtok. — Csekély vagyonomról úgy rendelkeztem, hogy azt azok nyerjék el, a kiktől az életben gondoskodni nem bírtam vagy kik az életben nem vették igénybe áldozatkésziséget. — A körülöttem netalán létezőkről, — nemkülönben eltakarítatásomról egészen azon nézetek szerint rendelkeztem, melyeket teljes életemben ifjú korom óta egyaránt vallottam, — nyíltság, őszinte igazságosság s méltányosság és szerény egyszerűség lévén vezérelveim.

Közcélra tett alapítványaimat illetőleg őszinte megnyugvással igtatom ide azok sorozatát, — részint mert az általam csekély erőmből kitelhetőleg pártfogolt intézményeket mind hasznosoknak s nemeskeblűségből fakadóknak tartom, — részint mert minden egyes tett Ígéretemet még mielőtt életem alkonya beállott volna, be is váltanom engedte végzetem.

Az általam tett s kifizetett alapítványok a következők:

1. Az ágost. hitv. evangelikus kerületnek iskolai czélokra ... .. 3000 frt
2. Ugyanoda Armin öcsém helyett ... .. 1500 «

3. Szarvas városnak iskolai czélokra	1500	frt
4. A szarvasi középiskolának	1025	„
5. A késmárki iskolának	500	„
6. A Csanád megye nagylaki kerületnek iskolai czélokra	2000	„
7. A M. T. Akademiának	1000	„
8. Ugyanoda Ármin öcsém helyett	600	„
9. A M. T. Akademia palotájára	500	„
10. A nemzeti színház gróf Károlyi György alap- jához	1050	„
11. Ugyanoda Ármin öcsém helyett	3150	„
12. A n. színház nyugdíjintézetének	420	„
13. Ugyanoda Ármin öcsém helyett	220	„
14. A Vörösmarty árváknak	500	„
15. Az írói segélyegyletnek	200	„
16. A Kisfaludy-társaságnak	52	„
17. A pesti magyar evangélikus egyháznak édes anyám helyett	210	„
18. A kiseddóvó intézetnek	105	„
19. A szegény gyermek-kórháznak	100	„
20. A pesti protestans árvaháznak	100	„
21. A rabsegélyző egyletnek	130	„
22. A hajléktalanok menhelyének	100	„
23. A képzőművészeti társulatnak	245	„
24. A budai lövöldének	100	„
25. A természettani társulatnak	100	„
26. A nemzeti lovardának	280	„
27. A budai zeneakademiának	100	„
28. Az országos gazdasági egyletnek	200	„
29. A honvéd-segélyző egyletnek	225	„
30. A budapesti népszínháznak	100	„
31. A n. casinónak tagdíjmegváltási alapítványom	1200	„

összesen 20,512 frt

Azért igtatom ide egész részletességgel azon összeget, melyet életem folyamában alapítványi célokra szenteltem, hogy bizonyosságát nyújtsam annak, miszerint változatos s hányt-vetett életfolyamom daczára sem feledkeztem meg azon kötelesség teljesítéséről, mely szerint mindazok, a kiket az úr Isten vagyonnal megáldott, soha semmi szín alatt meg ne feledkezzenek azon csakis segély révén fenntartható közintézményeinkről, melyek felvirágoztatása szoros kapcsolatban van s feltétele hazánk közművelődési haladásának s gyarapodásának.

Csak az kár, hogy nálunk nem elegendő nagy azok száma, a kik ez elvet tartják, a miből azután önkényt azon visszásság ered, hogy valamint az alapítók, úgy adakozók kis körre lévén szorítva, e szent kötelesség teljesítése vajmi gyakran felette terhessé válik. Nem sokat, de sokan alapítsunk s adakozzunk, ha valóban célzt érni óhajtunk.

A MUNKA NEMESÍT.

Az emberben két hatás működik, az anyagi és az erkölcsi; a mikor e két tényező egymással karöltve halad, akkor válik életünk azzá, a mit boldogságnak neveznek.

A két hatás közül ha csak az egyik bír teljes életképességgel, tagadhatatlanul az esetben vagyunk szerencsésebbek, ha anyagi tekintetben alárendelt vagy talán alantas állást foglalunk is el, de erkölcsi önérzetünk segélyével felemelkedett fővel s bátorító önérzettel istápoltan tudjuk eltűrni a sors csapásait, vagy önkönnyelműségünk okozta leverő következményeit.

S ezen önérzet, e megnyugvásteljes büszkeség kinyomatát hiszem s érzem legtalálóbban kifejezve e mondatban: a munka nemesít.

A függetlenség azon tudata, mely áthatja egész ényünket, mikor meggyőződést szerzünk magunknak a felől, hogy saját keresményünkből megélhetünk; — az első adag eledel, legyen az bármi egyszerű, melyet saját kezeink munkája révén szerzett pénzzel fizetünk ki, oly varázsszerű hatással

bír. mely pillanatnyira képes elfeledtetni velünk a leélt szebb napokat.

Ez oka annak, hogy a munkás ember egészen más világításban látja a világ folyását mint az, a ki arról, mint jutott vagyonához, alig tudna számot adni. — S épen ezért kell elnézőbbnek lennünk a szegény, a kenyerét nehezen megkereső, mint a dúsgazdag iránt; — vagyis helyesebben mondva: méltán megkövetelhetjük a vagyonos s így tehát műveltebb elemtől, hogy filléreivel azok iránt ne fukarkodjék, a kik szemében kincs az, a mi alig számbavehető parányiságnak mondható az olyannal szemben, a kit többel áldott meg a sors, mint a mennyire szüksége van. — A jótékonyság képezi megőző betűjét, az osztakozni kívánó szabadosságnak.

Miután 1852-től fogva Pesten folytonosan szállodában éltem, végre megúnva e «se ki se be» állapotot, 1867-ben a koronázás alkalmával, állandóbb viszonyokat remélvén, magánlakást béreltem.

E nekem nagy gyönyörűséget szerző városi otthonom kényelmét nem élvezém hosszasan, mert már két évvel utóbb a fentebb leírt események után átláttni kényszerültem, hogy életmódomon gyökeresen változtatni kellendvén, lakásom egyszerűsítéséről is gondoskodnom szükséges.

A három rendelkezésemre álló szoba közül az egyiket a fölöslegesnek látszó bútorokkal ellátván, albérbe adtam ki, kapván havonként huszonöt forintot, vagyis körülbelül annyit, mint a mennyibe egész lakásom került. — Fogadóba járni s étlap szerint étkezni, mint annak előtte, az oly emberre nézve lehetséges nem volt, a ki ezentúl képviselői napidíjaiból kell hogy megéljen; — béreltem tehát egy kifőzőnénél havonként fizetendő tizenégy forintért ebédet, a melyből gazdaasszonyommal együtt úgy a hogy jóllaktunk. — Reggelenként, mialatt szobámat tisztogatták, elmentem valamely kávéházba, s ott megvonulva egy szegletben fogyasztottam el reggelimet s néztem át a lapokat. — Egy szobácskában lakni; egyszerűen, hogy ne mondjam rosszul étkezni; egy szál gyertya mellett írni órákig; a hordár által tisztíttatni ruháimat; — mind e kisebb-nagyobb nélkülözéseket hamarább megbírtam szokni, mint a kávéházba való járást. — Bezzeg megszoktam s megszerettem utóbb. — Csak egy vigasztalt az első időben s ez az volt, hogy Turinban a világhírű Cavour grófot is reggelenként kávéházban láttam elfogyasztani reggelijét nem csak, de tapasztalam, mint fogadja ott az ő vele szólni kívánókat s végzi teendőinek egy részét ama bűzös légkörben, a

mely oly éles ellentéte az otthoniasság megfizetetlen kényelmének.

A miket itt elmondok, a fiatal emberre nézve a sport egy bizonyos nemét képviselte volna, — reám nézve, a ki már negyvenöt éves s kissé megkopott agglégény valék, nem sport, de valóságos kínszenvedés volt mind ennek megszokása. — De a józan s egyszerű élet végre is jót tett testemnek, lelkemnek, s mennél többet kínlódtam s gyötörtem magam, annál állandóbbá vált egészségem, de annál gyorsabban is semmisültek meg ifjúságom gyér maradványai.

Daczára az elvonult életmódomnak, mégis ügyeltem arra, hogy a mennyiben lehető volt, ne szakítsam meg teljesen az érintkezést ama társasággal, melynek körében eddigelé éltem.

S épen ez oknál fogva kerülve a zajos mulatságokat, a színházakat s hangversenyeket, egész nap teendőim után láttam, s csak estende egy az Erzsébet-téren tett séta után néztem el a nemzeti casinóba s találkoztam ismerőseimmel.

Az akkor tájt keletkezett naplójegyzeteim leg-hívebb kinyomatát számadásaim képezik; átfutva azokat jelenleg s meggyőződván arról, mi tete-mes összegek valának azok, melyeket forintonként egybe gyűjtöttem, hogy terheimet törleszt-hessem, — szinte elcsodálkozom azon, mint vol-

tam én képes mind azt oly életmód s lélekhangulat mellett véghez vinni.

S mégis csak e minutiosus rendtartás mentett meg; mert annak révén megindulván a rendezkedés s megszilárdulván hitelem, az irántam nyilvánuló bizalom s közmegebecsülés, — utóbb sokkal gyorsabban valék képes legombolyítani mind azt, a mi nagy vesződséggel megkezdve az első időben gyakran a kétségbeesésig lassan, de utóvégre mégis haladt.

Miközben új életmódom megállapítása révén a sanyarúságot megszokva, jövőm miként való alakulása s biztosítása felett tépelődtem, — találkoztam Tisza Kálmánnal. — Megtudakolván tőlem, mit szándékozom tenni anyagi helyzetem a jövőben leendő javítását illetőleg, egészen őszinén bevallám neki, hogy bármi szerény állásba óhajtanék bejutni, bebizonyítandó munkaképességemet, jövőm alapját ez úton remélvén megvethetőnek. Még ott, találkozásunk színhelyén a gránátos-utczában, kínált meg engem Tisza Kálmán az éjszakkéleti vasútnál üresedésben levő személyügyi főnöki állással s én viszont habozás nélkül s a legnagyobb örömmel fogadtam el szíves ajánlatát, életem egyik legszerencsésebb esélye gyanánt üdvözölvén a nekem nyújtott mentő horgonyt.

Az éjszakkéleti vasút akkor vala alakuló félben, — báró Sennyey Pál lévén elnöke, Tisza Kálmán alelnöke, vezérigazgatója pedig Ivánka Imre.

Ivánka Imrének, kivel 1859. év óta szoros összeköttetésben állottam, köszönhetem azt, hogy dolgozni tanultam, s hogy a hivatalnoki s ennek kifolyása gyanánt az irodai teendőket gyorsan s szigorú ellenőrzés mellett elsajátítottam. Ő nyújtott egyszersmind alkalmat arra, hogy tetteleg bebizonyítsam, miszerint bármi terhes munkától vissza nem riadok s belé tudom magam eléggé gyorsan találni mind abba, a mivel eddigelé legtávolabbról sem foglalkozám. — Ez életrevalóságom gyors fejlődését csakis a katonakoromban megszokott rendszeretnek, pontos eljárásnak s szigorú szolgálati szabályoknak köszönhetöm. Eme jelenséget nemcsak önmagamon, de azokon is észlelöm, a kik igazgatóságunk által az alakuló félben levő vasúthoz fölvetettek, az altiszti iskolát jó sikerrel végzett ifjúnak több hasznát tudván venni, mint az érettségi vizsgát lazán letett nyolcz osztályt végzett gymnasiumi növendéknek.

A középosztály szenvedőleges magatartását illetőleg ugyan azt mondhatnám el e helyen, a mit a honvédség alakítása alkalmából felemlíteni bátor valék. Nem voltam képes a sok kényelmi, rá-

tartási s rosszúl értelmezett hiúsági tekintetek felmerülése miatt alig egy tagját nemes birtokosságunknak találni, a ki reá adta volna magát arra, hogy a szigorú szolgálati alárendeltségnek s terhes munkának alávesse magát. A sors által még nem valának eléggé sújtva arra nézve, hogy a régi hagyományokkal szakítva, egy új életjövő felé induljanak bátran és önbizalom által buzdítva. — Attól tartok, hogy még sok csalódáson kellend áthatolniok, míg végre átérzendik a «munka nemesít» szavak valódi értelmét'

Az éjszakkeleti vasút igazgatósága volt az első, a mely hivatalos nyelvül a magyart alkalmazta. A nemzeti nyelv terjesztése és fejlesztése irányában sokkal örvendetesebb előmenetelt valánk képesek felmutatni, mint a magyar elemnek alkalmazását illetőleg.

Három évig, vagyis 1875 márczius i-éig, maradtam alkalmazásban e vasútnál elfoglalt állásomban, a mely három évet méltán nevezhetem tanulmányi éveimnek, annyival inkább, mert Trefort Ágoston szíves közbenjárása nyomán választattam meg ezen idő alatt az alföld-fiumei vasút igazgatótanácsosává. Kevéssel ezután, 1871 június 17-én lettem Tisza Lajos alelnök javaslatára gróf Andrássy Gyula miniszter-elnök által a fővárosi közmunkák tanácsa tagjává kinevezve.

Ezen egymást érő két kinevezés, illetőleg megválasztás nagy örömökre szolgált, különösen azért, mert közelebb s közelebb hozott azon végcél felé, melyet régebben függetlenségem korában elém be tűztem.

Az alföldi vasútnál sokat elsajátítottam, a mit mint az éjszakkéleti vasút hivatalnoka előnyösen fel tudtam használni; s évente néhány száz forintnyi, akkor tájt reám nézve nagy becsű, mellékjövedelmet is lévén képes megkeresni. — A fővárosi közmunkák tanácsánál egészen ismerős tálajra léptem, s azonnal fel is használtattam több rendbeli igen érdekes s fontos ügyek végrehajtása körül. Így lettem a tanács által megbízva azon bizottság elnökségével, a mely a sugárúthoz szükségelt telkek megvételének czéljából az egyes felekkel egyezkedett; — be is lettem választva azon bizottságba, a mely a nagy-körút vonalába eső telkek becsárának megállapításával volt megbízva. E munkát naponta egy egész nyáron át reggel 6 órakor kezdtük meg s 9 órakor pontban fejeztük be, mi által hivatalos órámnak betartása nem zavartatott meg. — Az alföldi vasútnál, valamint a fővárosi közmunkák tanácsánál reám háramló többi teendőimet mind a délutáni órákban 4 órán túl szoktuk volt végezni, mely időelosztás révén az éjszakkéleti vasútnak összeférhe-

tetlenség miatti panaszra okot nem szolgáltatam, a különféle természetű tárgyakkal való foglalkozást és kemény munkába pedig annyira belétörődtem, hogy ez utóbb másod természetemmé vált.

Mikor az alföldi, szintén akkor alakuló félben levő vasút igazgató-tanácsosai elmenének a váltótörvényszékhez a cégbejegyzés kedvéért, azt kérdém egyik társamtól: mint írjam be nevemet? — úgy mintha okmányt, váltót, alapítványi levelet vagy kötelezvényt írnál alá, válaszolá a megkérdezett. — Én, mint e részben teljesen tájékozatlan, megfogadva pontosan társam tanácsát, «báró Podmaniczky Frigyes»-t írtam az élembe nyújtott könyvbe. — Nem is bírtam akkoron annak tudatával, mennyi alkalmatlan munkának leendek kitéve e tájékozatlanságom révén, mert a sok ezerre menő hozzám aláírás végett megküldött részvény mindegyikére e túl a rendén hosszú névaláírást kelle jegyeznem. — Utóbb már valamivel tapasztaltabb lévén, a fővárosi közmunkák tanácsánál csak mint «Podmaniczky Frigyes» jelenleg pedig az Adriai biztosító-társulatnál már csakis mint «Podmaniczky» szerepelek egyszerűen. így fogy el a nóta fokról-fokra, a míg azután teljesen el nem hallgat.

Az északkeleti vasútnál többször részesíttetém azon megtiszteltetésben, hogy elnökünk báró

Sennyey Pál eljőve megvizsgálandó irodámat. — Úgy hiszem, meg volt elégedve működésemmel, mert utóbb egy kényes természetű kiküldetéssel bízott meg, a melynek fonalán Berlinbe kelle utaznom, a mire én természetesen rendkívül büszke valék.

Reggelenként, mikor esetesen más végzendőm nem volt, a Steingassner-kávéházban elköltendő reggelimet megelőzőleg, a dunaparti corsón szerettem fel s alá járni. — E sétáim közben gyakran találkozám Szláv József akkori miniszter-elnökkel, a ki hasonlólag nagy kedvelője a reggeli üdítő mozgásnak. Szláv József mindenért, a mi Budapest szépítését érinté, rendkívül érdeklődött s c nyomon haladó eszmecseréink közben, pendilé meg a királyi várkert bővítését, az annak alját elfoglaló dísztelen házsor eltávolítása képeben.

Nagy hévvel felkarolt eszméjét egészen a magamévá tevém, mely közelebbi ismerkedésnek köszönhetém talán részben azt, hogy utóbb gróf Szapáry Géza, a fővárosi közmunkák tanácsának akkori alelnöke, kineveztetvén Fiume kormányzójává, Szláv József miniszter-elnök által 1875 márczius 8-án a fővárosi közmunkák tanácsa alelnöki állására neveztettem ki.

A miniszter-elnöknek irántam nyilvánuló szíves indulata révén három év alatt oly előmenetelre tettem szert, a mely legmerészebb reményemet is teljesen kielégítette. Meg is ragadtam az alkalmat, köszönetem jeléül minden csak tőlem telhetőt elkövetvén, hogy a királyi várkert kibővítésének és rendezésének Szlávay József pártfogóm által megpendített eszméje, hova-hamarább s a mennyire emberileg lehetséges, díszesen végrehajtassék. — Az e művelet kezdeményezéséhez szükséges erélyt és támogatást az akkori belügyminiszter gróf Szapáry Gyula fejtette ki az eszme iránti hajlandóságáról tanúskodó nagy mérvben. Az ő a kisajátítások megkezdhetése körül kifejtett buzgalmának köszönhető, hogy az építmények befejezésekor az előirányzott összegben meggazdálkodott 36,000 firtnyi maradványt jelenthettünk be. — A kisajátítási elv s művelet késése esetében ezen összeget megmenteni az alap számára lehetetlen lett volna.

Mikor a fővárosi közmunkák tanácsának alelnökségét átveendő, gróf Szapáry Géza régi barátommal és bajtársommal, lelépő elődömmel és dr. Országh Sándor osztálytanácsos előadóval érintkezésbe léptem, mindketten egészen őszintén tárták elém azon válságos viszonyokat, me-

lyek ez intézményre akkor tájt oly Iesújtólag hatottak.

Annál őszintébben s elfogulatlanabbul adhatták elő az ügyek mikénti állását, mert e válságos viszonyok a fővárosi közmunkák tanácsa s annak elnökségének hatáskörén kívül keresendő eljárás által lettek előidézve.

Három kérdés forgott különösen szőnyegen, mely felé köteleességszerűleg kell hogy irányuljon a közeljövőben az elnökség figyelme.

A még 1870-ben megállapított s azóta változást nem szenvedett belkezelési előirányzat részint a pénzügyminisztérium, részint a legfőbb számvevőszék által, mint a fővárosi alapot túl a rendén megterhelő, kifogásoltatván — szükségessé tette ezen előirányzatnak tetemes leszállítását.

A sugárúti kisajátított telkekért az esküdtszék által megítélt összegek az előirt arányban nem folyósíttathatván, s ez által a fővárosi közmunkák tanácsa pénzügyi helyzete a lehető legaggasztóbbá válván, — az ez irányban szorgalmazandó küszöbön álló intézkedések múlhatatlanul s nagy erélylyel viendők keresztül.

Budapest fővárosa s a közmunkák tanácsa között egynémely részint pénzügyi, részint a helyhatósági jogok szorosabb körülírására vonatkozó megoldatlan kérdések kellemetlen súrlódásokra

szolgáltatának okot s alkalmat, a mi alig egy pár évvel ezelőtt életbeléptetett s a fővárossal mint municípiummal szoros kapcsolatban álló intézményt illetőleg úgy szólván alig volt kikerülhető. E kérdések egyezség útján való kiegyenlítése mindkét félre nézve okvetetlenül szükségesnek mutatkozott, ha magának a fővárosnak haszon helyett kárt okozni nem akarunk.

E kevés sorokba van foglalva általános képe azon teendőknek, melyek gyors s lehető gyökeres megoldása által különösen melegen ajánlatott.

Az első kérdést illetőleg álláspontom rendkívül kényesnek bizonyult, mert az egyszer részint a tanács s kormány által egyetértőleg megállapított létszámnak, részint az egyesek számára megállapított s már három év óta folyósított illetmények leszállítása oly kényes ügy, melynek miként való megoldásán hosszasan vajúdtam.

A fővárosi közmunkák tanácsának összes személyzete ugyanis nem bírt hivatalnoki jelleggel, a mely alaptételből kiindulva egészen természetesen találtam azt, hogy azok, a kik sem előmenetelre eme szűkre szabott keretben, sem nyugdíjazásra számot nem tarthatnak, méltán követelhet-

nek a rendszeresített illetményeknél valamivel előnyösebb díjazást.

A személyzet létszámának leszállítása is oly kérdést képezett, a melynek igazságos módon való megoldására alig nyílt kilátás.

A műszaki nem okvetetlen szükséges mellékiadások apasztása volt úgy szólván az egyetlen kérdés, a mely gyorsan s a mellett méltányosan is elintézhető volt.

Mint leggyakrabban az életben, úgy ez esetben is a «juste milieu» elve szabja élénkbe a követendő utat.

A túl a rendén nagy pótlékokat illetőleg reá bírtam személyzetünket azon áldozatra, Hogy mondjanak le azokról; viszont én is követvén példájokat, lemondottam évi fizetésem egy harmadáról s megígérém, hogy a kormánynál oda fogok hatni, hogy a fővárosi közmunkák tanácsának összes személyzete, a méltányosságnak s igazságnak megfelelőleg hivatalnoki jelleggel ruháztassék fel. — Teljesedésbe ment azóta.

Személyzetünk azon része, s melyre a megcsökkent munka következtében szükség nem volt, elbocsáttatott vagy kiegészítést nem nyert többé. Ezek közé valának számíthatók az igen sokat igénylő műszaki díjnokok s gyakornokok, nemkülönben az írkokok.

A személyzet apasztása lehetővé tette lak helyiségünk kisebb arányokra való leszállítását is, mi által az általunk fizetett házbér is tetemesen apadt.

Végre pedig a tanácsosok Haris Sándor tag indítványára lemondottak tíz forintban megállapított jelenléti jegyeikről, a mi szinte tetemes megtakarítást eredményezett.

Mindezek nyomán 86,000 frtot tevő belkezelési előirányzatunk alig két év leforgása után 44,000 frtra szállított le, a mely összeg, csekély eltéréseket nem véve tekintetbe, még most is, a roppantul felszaporodott munka daczára, ugyanazon arányokat mutatja.

Nagy szüksége is mutatkozott e leszállításnak, mert átmenvén a második kérdés megbeszélésére, egészen őszintén be kell vallanom, hogy az állásom elfoglalását követő első évek alatt gyakran bizonyos kétely fogott el engem, dr. Ország Sándort s számvevőnket, nem igen tudván még a hó utolsó hetében, a következő hó első napján mi forrásból lesznek fedezendők a havi illetmények.

De végre e főkérdést is, noha valamivel nehezebben s lassabban, de mégis megoldottuk, különösen mikor a kormány ügyei tisztulván, Tisza Kálmán miniszter-elnök, a fővárosi közmunkák

tanácsának egyik leghőbb pártfogója, jutott kormányra.

Az engedélyezett összegek fokként folyósítván; az országtól bírt eme előlegeink után a kamatok fizetése alól felszabadítván az országgyűlés által; 1876-ban a municipális bankkal kötött szerződésünk storníroztatván s ennek nyomán a sugárúti telkek méltányos áron való eladását megkezdhetvén; e szerencsés üzlet révén a fővárosi alapból vett előlegek lassanként ismét vissza pótolthatván — előállott egy oly állapot, mely ha fényesnek nem is, de tagadhatatlanul kielégitőnek volt mondható. — Hogy a fővárosi közmunkák tanácsának tevékenysége az azóta lefolyt tizenöt év alatt mit eredményezett s mit hozott létre Budapest érdekében, azt itt elemezni nem tartom helyén valónak. — Évi jelentéseik közkézen forognak, s váltig bizonyítják a «facta loquuntur» szavak megdönthetetlen igazságát.

De mindaz, a mit itt az első és második kérdés megoldását illetőleg felemlítettem, — elődöm igen helyesen felfogott s átgondolt jövődölése szerint — csak fokként, néhány év alatt s nem ritkán legyőzhetetlennek látszó akadályok elhárítása után vált létesíthetővé. — A még ifjú, a kezdet nehézségeivel küzködő intézmények fejlődé-

sét gondos ápolás segélyével siettetni lehet ugyan, de a rögtönzést s erőszakkal való határos esélyt nem szabad soha a «gondos ápolás» eszméjével összetéveszteni.

Az okvetetlenül szükségesnél többet soha sem kértünk a kormánytól s törvényhozó testülettől, de annak megtagadása esetére inkább enmagam hozom javaslatba a fővárosi közmunkák tanácsának felosztatását, semhogy e fontos intézményt tehetetlenségre kárhóztatva, megtámadtatásoknak kitéve, sínlódni s elaléltni lássam.

Megélhettem tehát nemcsak az 1870. X. t. ez. alkotását, de végzetem megengedé, hogy annak végrehajtása s életbe léptetése körül is élénken s teljes odaadással működhessen.

Hajdan tett fogadalmam be lévén váltva s életem egyik leghőbb vágya teljességbe menvén; oly fényes jutalomban részesítélém, melynél szembet fogyatékos emberi lény a sorstól remélhetni sohasem bátorkodott.

Ezekhez hasonló gondolatok czikáznak végig agyamon, a hányszor Budapest fejlődését örömtől áthatottan szemlélem.

A mi végre a főváros s a közmunkák tanácsa között fennforgott nézeteltérések kérdését illeti,

azt annyival könnyebben sikerült kiegyenlíteni, mert végre a főváros hatósága is fokenként azon meggyőződésre jutott, hogy a mennyiben az 1870. X. t. ez. némi csorbát ütött is municipális jogain, más részről az országnak a főváros irányában nyilvánuló s tetteleg bebizonyított áldozatkészsége nyomán oly kárpótlás nyújtatott a fővárosnak, mely kárpótlás fényeseknek ígérkező eredményeit jogok érvényesítése segélyével elérhetni soha sem lett volna lehetséges.

Néhány vegyes bizottsági ülés megtartása után, melyek közben mindkét részről a legjobb szándék, békés hangulat s egyetértés utáni vágy nyilvánult, létre jött azon, leginkább a terjedékek beváltására s ezek és a kiszökellések után fizetendő díjak hová fordítását tárgyazó szerződés, mely a főváros, s közmunkák tanácsa között egynémely részeiben módosítva s többszörösen megújítva, mai napság is érvényben fennáll.

A talaj így kiegyengettetvén, a fővárosi municipium és a fővárosi közmunkák tanácsa között azontúlra a mai napig a legjobb egyetértés létezik. — A mennyiben szükségesnek bizonyul be, esetről-esetre egymást támogatjuk valamint pénzügyileg, úgy erkölcsileg is. — Nem is lehet a metropolis felvirágzása körül érdekelt két tényező

között más viszonyt képzelni, mint a milyenné a/, jelenleg kiforrott.

A harczok ideje lejárt, a béke és egyetértés áldását óhajtozzuk mindannyian.

Érdekfeszítő munkásságom teljesen igénybe vette nemcsak minden időmet, de erőmet is. — Mikor estende haza térék, oly fáradt s kimerült valék, hogy a pihenésnél egyébre gondolni sem vala kedvem.

Részint életmódom s elfoglaltságom, részint némileg rendezett, de felette szűkre mért anyagi körülményeimnél fogva mindennemű társas közlékenységtől, a politikai pártok s körök hevélyeitől s a külvilággal való érintkezéstől mindinkább visszavonultam s alig érintkezve barátaimmal, éltem hivatalos teendőimnek.

Nem is képzelém akkoron, mi rohamosan közeledik azon időpont, midőn váratlan események előidézte meglepetések révén csendes mederbe terelt életfolyamom újból zajos s a nyilvános élettel érintkezésbe hozó irányt fog venni.

QUI S'EXCUSE, S'ACCUSE.

Az előző két fejezetben ecsetelt, reám nézve lesújtó és szenvedésteljes képtől lehetetlen megválnom a nélkül, hogy egy elfogulatlan, a szokásos mentségeket kizáró pillantást ne vessek múltamba.

Kérdem, lehet-e komolyan megfontolva az élet esélyeit, — és szabad-e hazánkban, melyben a birtokunkban levő földgörmöghöz tapad a magyar múltja, jelenje és jövője, az őseink által reánk hagyományozott vagyonnal oly könnyelműen elbánni, mint a hogy én azt tevém r

Ez itt leírt leverő napok közben az egész világtól elszigetelten magamban tépelődvén, — vajmi gyakran intézém e kérdést lelkiismeretem bírójához, azon sokakkal közös gyengeségben sínlődvén, a mely csak akkor ismeri fel s siratja meg annak becsét, a mivel a sors megáldotta, mikor annak romjai mögül a szükség által kényszerítve előkeresi a hulladékokat, csillapítandó nyomorát.

E naplójegyzeteimből kiböngészett nyílt szívű

s őszinte beszámolásom alkalmával felvetett kérdésre határozott nemmel válaszolok.

Mentségemül nem akarok üresen kongó elhasznált nagy szavakat felhozni, de a múltak képét tárom olvasóim elé, mely ha menteni nem is, de megfejtteni leend talán hivatva felületesnek s indokolatlannak látszó eljárásomat.

A becsület, nemes felhevülés és legbensőbb meggyőződés lovagkorának utóhangjai ezek, — melyek ereklje gyanánt a lomtárban találandnak elhelyezést. — Hogy az ehhez hasonló könnyelműség ezentúl ritkítsa párját, arról a jelenkor materialismusa gondoskodni fog.

Hazánk lefolyt félszázados történetében elvitázhatatlan tényként nyilvánul azon jelenség, hogy majd mindazok, a kik politikai, illetve közpályára szándékoztak lépni, legtöbbször mint a megyének megválasztott első rendű tisztviselői, vagy mint országgyűlési követek, vagy mint független állást fitogtatok, egy leggyakoribb esetekben nagyon szelíden tartott ellenzéki álláspontból kiindulva kezdték meg a jövőjük biztosítása érdekében vívandó hadjáratot.

A negyvenes évek első felében már tetemesen megváltozott a helyzet, mert az akkor keletkezett ellenzék túlnyomó nagy része «de bonne foi» volt

ellenzéki, mert az idők folyásánál s nevelésüknél fogva is magasabb röptű, nagyobb conceptiójú eszmék s elvek lelkesítők az ifjúságot, mely e többsége érzetében lenézte a felebb említett régi, szerintünk philister felfogást táplálók kicsinyszerű felfogását.

De az így képződött s megszilárdult ellenzék soraiban közlegényeskedni a mily dicsőségteljes, épen oly költségesnek bizonyult. — Az ellenzékkel tartott a fiatal, szép, elegáns nők nagy többsége; az ellenzék rendelkezett a legfényesebb salonokkal; az ellenzék vett részt s tartotta fenn és istápolta mindazt, a mi élénkséget, fényt, bájt és könnyűséget kölcsönözvén a társas életnek, pártpolitikánknak s céljainknak egyszersmind fő segédeszköze gyanánt használtatott ki.

E költséges, de tagadhatatlanul kellemes s a fiatalságra szédítőleg ható életmódnak s szokásoknak egyik legbensőbb meggyőződésünkkel teljesen megegyező uszályát képezték a minduntalan ismétlődő közcélok érdekében megindított adakozások, melyek alkalmával vajmi gyakran ferde állásba jutottak azon kevésbé vagyonosak, a kik részint álszégyen, részint lelkesedés révén ösztönöztetve, viszonyaikhoz arányban nem álló áldozattal járultak a közjó előmozdításához. — Valamint e téren, úgy általában mindarra nézve, a mi

az ellenzéki társadalom életmódját illetve, fél úton megállapodni vagy kicsinykedéssel akarni meggazdálkodni valamit, a lehetetlenségek közé tartozott. — Már magánál az összetartozandóság szorosán egybefűző érzeténél fogva is a «mitgefängen, mitgehängen» — «noblesse oblige» — «mindent a közjóért és hazáért»-féle jelszavak értelme annyira átment vérünkbe, hogy fél úton való megállapodás vagy hátrálás még csak eszünk ágába sem jutott.

Nagyon fiatal koromban, tizenkilencz éves valék, lépvén az élet e csillámló, de sikamlós színpadára, csakhamar alkalmam nyílt meggyőződhetni a felől, hogy az én vagyonom korántsem elegendő arra, hogy azon ösvényen, melybe tereltetem, veszély nélkül tovább haladhassak. De szakítani az oly feltűnő sikerrel megkezdett, reám varázsszerű hatást gyakorló életpályával nem voltam képes többé. Az ilyszerű higgadt elhatározást, a szerencsés kezdet révén felköltött hiúságom, izgékony vérlejtésem, könnyen felhevíthető lelkesedésem, a nők iránti imádatom tette lehetetlenné. De daczára ez irányban nyilvánuló határtalan könnyelműségemnek, mégis meg volt vetve bensőmben azon bizonyos pedáns rendszertetnek s önérzetnek alapja, mely áthághatatlan törvény gyanánt véste kebelembe azon fo-

gadalmat: soha semmi szín alatt másnak terhére nem esni. — Meg is valék győződve az iránt, hogy vagyonommal mindaddig, a míg családom nincsen, szabadon rendelkezhetem; de át valék hatva annak tudatától, hogy mindazon kötelezettségeket, melyek a nemesebb felfogás révén egy vagyonhoz tapadnak, — híven teljesíteni tartandom első s elodázhatatlan feladatomnak.

A közpályán megkezdendő működésünket s a lövönkbe vetett reményeket illetőleg teljesen eltért nézetünk a philisterek felfogásától. — Nem azért harczoltunk az ellenzék soraiban, hogy magunk számára gyarapodást s földi javakat biztosítsunk, hanem azért, hogy hazánkat, mindnyájunk szülő anyját boldoggá, nagygyá, elégedetté varázsoljuk.

Az ifjú vér e rajongása mindig a nagy eszmék felé terelte érzelem-irányunkat, s szégyennek, megfélelkezésnek tartottuk volna magunkról gondoskodni, saját magánviszonyainkat s felfogásunkat latba vetni akkor, mikor arról volt szó, hogy a közjónak, a hazának, azoknak, a kiket imádunk, barátainknak vagy családjaink nevének hozzunk erőnket talán túlhaladó áldozatot.

S mindezt azért valánk képesek így s semmi szín alatt másképen érezni s felfogni, mert ha

a tudomány szempontjából tekintve talán fogyasztékos, de a jó erkölcsöket tartva szem előtt jó s gondos nevelésben részesültünk.

Bűnnek tartottuk volna a más ember becsületében s önzetlenségében kételkedni, de megkívántuk másrésről szigorúan s érvényt is tudtunk szerezni e méltányos követelésünknek, hogy irányunkban is hasonlóképen járjanak el.

A csalódás bármi keményen sújtott légyen is, nem szolgált nekünk örvül az elfásulásra és közönyre, mely mögé oly gyakorta szeretnek rejtőzni a gyengék és részvétlenek.

A pénzt, mint saját szeszélyeink s önös céljaink kielégítésére szolgáló kincshalmazt megszeretni nem tanultuk soha. — Eszköz gyanánt tekintettük, melynek segítségével az elveink, hazánk, családjaink s szeretteink iránt becsületérzésünk s magasabb röptű felfogásunk iránt bennünk élő kötelességérzetnek eleget tehattunk. Az efféle túlfeszített érzelmek áramlatát lehet tartani s mondani ferdének s a gyakorlati élet szabályaival alig összeegyeztethetőnek, de be kell ismernie annak is, a ki ezt vallja, hogy az igaz ember becsület- s kebeltisztaságát egy életen keresztül e túlfeszített érzelmek vannak hivatva épségben fenntartatni.

Voltak közöttünk, a kik, mint magam is, e

felfogás terhe alatt leroskadtak, — de nem volt közöttünk egy is, a kit egy szennyfolt akadályozott volna meg abban, hogy habár elvonultan s szerényen, de becsülettel ne tudja végig futni földi pályáját.

Nem is tartom csodálatosnak, ha ily elvek beszívása mellett élvén le ifjúkorunkat, egynémelyikünk a meredély széléig érve, ki volt téve azon veszélynek, hogy elalélva s elszédülve* az örvény mélyébe bukjék! — De végre az e sorsra jutott is, erkölcsi erejének végmegfeszítése segélyével megmenekülvén, a megváltás vezeklésének eleget tett.

Hisz még most is elvénült koromban, annyi önkényt magamra vállalt s kiállott veszély és baj, szenvedés és nélkülözés után, ifjúkorom ecsetelése közben vérem felbuzdul, azt kiáltván a mammont imádók seregéhez fordulva: Nekem van igazam s nem nektek, — s ha még egyszer keltenék megkezdenem életpályámat, akkor sem cselekedném másképen, mint a hogy cselekedtem, mert az igaz becsület s kedélytisztaság eszménye így parancsolja azt nekem.

Azon megnyugvás s önérzet, mely kötelességeink minden irányban való teljesítése következtében az elszegényedettet büszkévé teszi, semmi nemű kincs árán meg nem vásárolható.